

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ БАС ПРОКУРАТУРАСЫНЫҢ ЖАНЫНДАҒЫ
ҚҰҚЫҚ ҚОРҒАУ ОРГАНДАРЫ АКАДЕМИЯСЫ

БОЛАТБЕК ЖАНДАР АЙДАРҰЛЫ

Қылмыстық сот ісін жүргізуде ақшалай өндіріп алудың
тиімділігін арттыру

7М12303 «Құқық қорғау қызметі» (ғылыми-педагогикалық бағыт)
білім беру бағдарламасы бойынша ұлттық қауіпсіздік және әскери іс магистрі
дәрежесін алуға арналған магистрлік диссертация

Ғылыми жетекші:

Жоғары оқу орнын кейінгі білім беру
институтының Арнайы заң пәндері

кафедрасының аға оқытушысы

Тулеуова М.Е.,

құқық магистрі, әділет кеңесшісі

Қосшы қ., 2024 жыл

ТҮЙІНДЕМЕ

Магистрлік диссертация ақшалай өндіріп алу мәжбүрлеу шарасын қолданудың тиімділігін зерделеу және оны жетілдіру бойынша ұсыныстар әзірлеуді қамтиды.

Жұмыста қылмыстық процестік жауаптылық институтын талдап, ондағы ақшалай өндіріп алудың қылмыстық процестік жауаптылық санкциясы ретіндегі орнын анықтау мен қылмыстық процестік заңнамасының нормаларында бекітілген сотқа дейінгі және сот өндірісінде ақшалай өндіріп алуды тағайындау тәртібін зерделеу, бағалау және осындай шараларды қолдануға кедергі келтіретін факторларды анықтай отырып ұсыныстар әзірлеу басты назарда болды.

Диссертациялық жұмыстың құрылымы мақсаты мен міндеттеріне байланысты және кіріспеден, 5 бөлімнен тұратын 2 бөлімнен, қорытындыдан, пайдаланылған көздер тізімінен, қосымшадан тұрады. Жұмыс көлемі -92 бет.

РЕЗЮМЕ

Магистерская работа посвящена исследованию эффективности принудительного денежного взыскания и разработке предложений по его совершенствованию.

Основная задача работы - проанализировать институт уголовно-процессуальной ответственности, определить место денежного взыскания как санкции уголовно-процессуальной ответственности, изучить и оценить порядок досудебного и судебного производства по денежному взысканию, установленный в нормах уголовно-процессуального законодательства, а также разработать рекомендации путем выявления факторов, препятствующих применению таких мер.

Структура диссертационной работы обусловлена целями и задачами проекта и состоит из введения, 2 разделов, включающих 5 подразделов, заключения, списка использованных источников, приложения. Объем работы – 92 страниц.

SUMMARY

The master's thesis is devoted to the study of the effectiveness of compulsory monetary collection and the development of proposals for its improvement.

The main objective of the work is to analyze the institution of criminal procedural liability, determine the place of monetary recovery as a sanction of criminal procedural liability, study and evaluate the procedure for pre-trial and judicial proceedings for monetary recovery established in the norms of criminal procedural legislation, and also develop recommendations by identifying factors preventing the application of such measures.

The structure of the dissertation work is determined by the goals and objectives of the project and consists of an introduction, 2 sections, including 5 subsections, conclusions, a list of sources used, appendices. The amount of work is 92 pages.

МАЗМҰНЫ

БЕЛГІЛЕР МЕН ҚЫСҚАРТУЛАР.....	5 бет.
КІРІСПЕ.....	5-9 бет.
1. ҚЫЛМЫСТЫҚ ПРОЦЕСТІҢ МӘЖБҮРЛЕУ ШАРАЛАРЫ ЖҮЙЕСІНДЕГІ АҚШАЛАЙ ӨНДІРІП АЛУ	
1.1. Қылмыстық процестегі мәжбүрлеу шараларының түсінігі мен түрлері.....	10-23 бет.
1.2. Қылмыстық процесті жүргізуде ақшалай өндіріп алуды құқықтық реттеу және тағайындау	23-32 бет.
2. ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ ҚЫЛМЫСТЫҚ ПРОЦЕСТІК КОДЕКСТЕ ҚАРАСТЫРҒАН МІНДЕТТЕРДІ ОРЫНДАМАҒАНЫ ҮШІН ҚЫЛМЫСТЫҚ ІС ЖҮРГІЗУГЕ ҚАТЫСУШЫЛАРҒА АҚШАЛАЙ ӨНДІРІП АЛУДЫ ҚОЛДАНУ	
2.1. Қазақстан Республикасының қылмыстық процестік кодексте қарастырылған міндеттерін орындамағаны үшін ақшалай өндіріп алуды қолданылуы мүмкін қылмыстық сот ісін жүргізуге қатысушылар шеңбері.....	33-56 бет.
2.2. Қылмыстық сот ісін жүргізуге қатысушыларға ақшалай өндіріп алуды қолдану негіздері	55-67 бет.
2.3. Ақшалай өндіріп алу тәртібі.....	68-84 бет.
ҚОРЫТЫНДЫ.....	85-90 бет.
ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ДЕРЕККӨЗДЕР ТІЗІМІ.....	91-97 бет.
ҚОСЫМШАЛАР	98-99 бет.

БЕЛГІЛЕРІ МЕН ҚЫСҚАРТУЛАР

ҚР ҚК- Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексі

ҚР ҚПК – Қазақстан Республикасының Қылмыстық-процестік кодексі

ҚР ӘҚБтК - Қазақстан Республикасының Әкімшілік құқықбұзушылық туралы кодексі

ҚР АҚ – Қазақстан Республикасының Азаматтық кодексі

РФ – Ресей Федерациясы

РФ ҚПК – Ресей Федерациясының Қылмыстық-процестік кодексі

ТЫМШ - тәрбиелік ықпал етуші мәжбүрлеу шараларын

ПД – Полиция департаменті

КІРІСПЕ

Жүргізілетін зерттеудің өзектілігі. Сотқа дейінгі өндіріс шеңберінде ақшалай өндіріп алу немесе оны іс жүзінде қолдану қылмыстық іске қатысушылардың өздеріне заңмен жүктелген процестік міндеттерді уақтылы және тиісінше орындауына ықпал етеді және сотқа дейінгі сот ісін жүргізудің тиімділігін арттырады. Сот отырысында тәртіпті қамтамасыз ету шарасы ретінде ақшалай өндіріп алу сот талқылауын белгіленген ережелерге сәйкес жүргізуге мүмкіндік беріп қана қоймайды, сонымен бірге соттың және жалпы сот билігін нығайтудың құралы ретінде де қызмет етеді.

Соңғы жылдары тергеу және сот тәжірибесінде қылмыстық процеске қатысушылардың Қылмыстық процестік кодексімен көзделген міндеттерді орындаудан жалтару (анықтаушының, тергеушінің, прокурордың немесе соттың шақыруы бойынша келмеу, айғақ беруден бас тарту немесе жалған айғақ беру және т.б.), олардың сотты құрметтемеушіліктің әртүрлі нысандардағы көріністері (сот ісін жүргізуге кедергі жасау, сот отырысының басқа қатысушыларының атына балағат сөздер айту, судьяның немесе сот приставының бұйрығына бағынбау). фактілері артуда. Сондықтан қылмыстық процестің тиімді қызмет етуі үшін қажетті жағдайлар жасауда ақшалай өндіріп алу барған сайын маңызды рөл атқаратын болады.

Осыған байланысты қылмыстық сот ісін жүргізуде ақшалай өндіріп алуды қолданудың негіздері мен тәртібін реттейтін қылмыстық процестік нормаларды тергеу органдарының лауазымды адамдарының, прокурорлардың, судьялардың пайдалануы үшін ғылыми негізделген әдістемелік ұсынымдар дайындау қажеттілігі туындады. Қылмыстық процестік мәжбүрлеу шарасы ретінде қылмыстық процесте ақшалай өндіріп алуды қолдануды реттеу бөлігінде Қылмыстық процестік кодексін оңтайландыру бойынша ұсыныстар әзірлеу өте маңызды.

Шешілетін ғылыми проблеманың қазіргі уақыттағы жағдайын бағалау. Қылмыстық процесте ақшалай өндіріп алуды тағайындауды реттейтін

Қылмыстық процестік кодексте қазіргі кезде бекітілген нормалар жүйесі айқындылығымен, толықтығымен және ішкі жүйелілігімен ерекшеленбейді.

Қылмыстық іс жүргізу теориясында да, тәжірибе қызметкерлері арасында да ақшалай өндіріп алу қолданылуы мүмкін адамдар шеңберін түсінуде түбегейлі айырмашылықтар бар. Қылмыстық процеске қатысушыларға ақшалай өндіріп алуды қолдану негіздерін және оларды процестік күшейту тәртібін белгілейтін нормативтік ережелер қосымша нақтылауды талап етеді. Сот отырысында тәртіпті қамтамасыз ету шаралары туралы заң нормаларының қысқа болуы сот отырысында оның өкімдерін орындамағаны үшін ақшалай өндіріп алуға қатысты да бірқатар сұрақтар туғызады.

Қылмыстық процестік заңнамасы шеңберінде соттың ақшалай өндіріп алу тағайындау туралы қаулыларының нақты орындалуын қамтамасыз ететін тетік жасалмаған.

Ақшалай өндіріп алу түріндегі процессуалдық мәжбүрлеу шарасын заңнамалық реттеудегі кемшіліктер оны іс жүзінде қолдануға кедергі жасайды немесе оған құқықтық хаос енгізеді, бұл өз кезегінде қылмыстық істер бойынша сот төрелігінің тиімділігіне теріс әсер етеді.

Белгіленген мән-жайлар таңдалған зерттеу тақырыбының өзектілігін көрсетеді және оның ғылыми және практикалық бағытын растайды.

Зерттеу мақсаты. Ақшалай өндіріп алу мәжбүрлеу шарасын қолданудың тиімділігін зерделеу және оны жетілдіру бойынша ұсыныстар әзірлеу.

Зерттеу міндеттері:

- ақшалай өндіріп алуды қолданудың тарихын, құқықтық реттелуі мен құқық қолдану тәжірибесін талдау;
- қылмыстық процестік жауаптылық институтын талдап, ондағы ақшалай өндіріп алудың қылмыстық процестік жауаптылық санкциясы ретіндегі орнын анықтау;
- қылмыстық процестік заңнамасының нормаларында бекітілген сотқа дейінгі және сот өндірісінде ақшалай өндіріп алу шарасын тағайындау тәртібін

зерделеу, бағалау және осындай шараларды қолдануға кедергі келтіретін факторларды анықтай отырып ұсыныстар әзірлеу.

Зерттеу объектісі. Сотқа дейінгі тергеп-тексеру органдарының, прокурордың, соттың ақшалай өндіріп алуды реттейтін қылмыстық процестік кодектің нормаларын қолдануына байланысты дамитын қылмыстық процестік құқықтық қатынастары; осы бөліктегі қылмыстық іс жүргізу қызметінің тенденциялары, заңдылықтары мен кемшіліктері; қылмыстық процестің жекелеген қатысушыларына қатысты ақшалай өндіріп алуды тағайындау ерекшеліктері.

Зерттеу тақырыбы: қылмыстық істер бойынша ақшалай өндіріп алуды қолданудың әртүрлі аспектілерін реттейтін қылмыстық процестік нормалары; қаралатын мәселе бойынша теориялық көзқарастар, пікірлер; қылмыстық істер материалдарында көрсетілген сот және тергеу тәжірибесі.

Зерттеуді жүргізудің әдістері мен әдіснамалық негіздері - оның жалпы ғылыми диалектикалық әдісімен философиялық білім жүйесі, сондай-ақ қазіргі заманғы құқықтану бағыты болып табылады. Жұмыста формальдылық, жүйелік, салыстырмалы құқықтық, статистикалық сияқты әдістер де қолданылады.

Ғылыми жаңалықтың негіздемесі. Зерттеу жұмысының ғылыми жаңалығы ақшалай өндіріп алуды диссертациялық деңгейде талданатын бірінші зерттеу, сондай-ақ шет мемлекеттің заңнамасымен салыстырмалы аспектіде қарастырылғандығында.

Мемлекеттік және әсіресе қылмыстық-процессуалдық мәжбүрлеу мәселелерін көптеген ғалымдар зерттеген. Жұмыста ақшалай өндіріп алу мәселелерін зерттеу кезінде автор Б.Альмухаметов, А.Н. Ахпанов, Е. Варпаховская, К.В. Задерако, М.Ч. Когамов, К.Ж. Капсалям, О.З. Никитина, Б.Х. Толеубекова, А.В. Сырбу, Т.А. Ханов және басқалар сияқты ғалымдардың еңбектерінде қарастырылған. Ресейдің Е. Варпаховская, К.В. Задерако, Э.К. Кутуев, О.В. Никитина, Г. Резник, С.Б. Россинский, А.А. Толкаченко, М.Е.

Токарева деген ғалымдары да еңбектерінде тергеушіге, прокурорға, судьяға шақыру бойынша дәлелді себептерсіз келмеген қылмыстық процеске қатысушыларға ақшалай өндіріп алу қолдану мәселелері қозғалды. Ғалымдар негізінен ақшалай өндіріп алудың тағайындалуы мүмкін тұлғалар шеңберін, сондай-ақ бұл шараның әкімшілік жауапкершілік шараларымен байланысын анықтау мәселелерімен айналысты.

Алайда, Қазақстандағы қазіргі ғылыми зерттеулерде ақшалай өндіріп алуды тағайындау мәселесі қылмыстық сот ісін жүргізуді қамтамасыз ету құралдарының жалпы жүйесінде де, қылмыстық іс жүргізу мәжбүрлеудің жеке мәселелерінің арасында да қарастырылмаған, дегенмен олардың ғылыми түсінігі мен негіздеуінің өзектілігі күмәнсіз.

Жоғарыда келтірген авторлар ақшалай өндіріп алуды қолданудың барлық жағдайларын әртүрлі негіздер бойынша жіктеу міндетін қойған жоқ. Осы себепті процессуалдық құқық бұзушылықтардың кейбір түрлері анықталмаған күйінде қалды, ал ақшалай өндіріп алуды түсіну мен қолдану үшін маңызды теориялық және практикалық маңызы бар басқа мәселелер шешілмей қалды.

Қорғауға шығарылатын шығарылатын ережелер:

1. Сот отырысында тәртіпті қалпына келтіру үшін соттың заңда көзделген бірнеше ықпал ету шараларын кезектеп немесе бір мезгілде қолдану құқығы бар екені анық. Демек, Қылмыстық -процестік кодекстің 346-бабының 1-бөлігін мынадай редакцияда беру әдістемелік тұрғыдан дәлірек болар еді:

«1. Сот отырысында тәртіп бұзылған немесе төрағалық етушінің немесе сот приставының өкіміне бағынбаған жағдайда, сот отырысы залында отырған адамға мұндай мінез-құлыққа жол берілмейтіндігі туралы ескертіледі. Ол сондай-ақ сот отырысы залынан шығарылуы және осы Кодекстің 159 және 160-баптарында белгіленген тәртіппен ақшалай өндіріп алуы мүмкін».

2. Шетелдік заңнамаларды зерттеу нәтежесінде, Украина қылмыстық процестік заңнамасының оңтайлы шешімін бастамаға ала отырып, келесідей ұсынылады:

а) Қазақстан Республикасының Қылмыстық-процестік кодексінің 160-бабы 3-тармағындағы екінші сөйлем мынадай редакцияда жазылсын: «Сот отырысына ақшалай өндіріп алу қолданылуы мүмкін адам және ақшалай өндіріп алуды қолдану туралы хаттама енгізген лауазымды адам шақырылады. Хаттаманы енгізген лауазымды адам дәлелсіз себептермен келмеген жағдайда, мұндай хаттама қараусыз қалдырылады және оны қайтадан беруге болмайды. Ақшалай өндіріп алу қолданылуы мүмкін адам дәлелсіз себептермен келмеген жағдайда, хаттама енгізген лауазымды адам болған кезде, хаттама қаралуға жатады».

б) Қазақстан Республикасының Қылмыстық-процестік кодексінің 160-бабы 4-тармағы мынадай мәтінмен толықтырылсын: «ақшалай өндіріп алу қолданылған адам шешіммен танысқан күннен бастап үш тәулік ішінде судьяның (тергеу судьясының) шешіміне шағым бере алады».

с) Қазақстан Республикасының Қылмыстық-процестік кодексінің 107-бабы 10-тармақшасын толықтыру қажет: «ақшалай өндіріп алуды қолдану туралы шешім».

Апробация және нәтижелерін енгізу. Зерттеу барысында 55 тергеуші мен анықтаушыға, 60 прокуратура қызметкеріне, 30 адвокатқа, 8 судьяға сауалнама және сұхбат жүргізілді, жәбірленушілер немесе күдіктілер іс бойынша өткен 20 респондентке іріктеп сауалнама (қосымша 2) жүргізілді.

Диссертацияның негізгі ережелері халықаралық ғылыми-тәжірибелік конференциясында баяндалды, ғылыми басылымда мақала ретінде көрініс тапты.

Диссертацияда ақшалай өндіріп алуды қолдану бойынша сот тәжірибесін жалпылау негізінде тұжырымдалған ұсыныстар Астана қаласы Полиция департаменті Тергеу басқармасы қызметіне (қосымша 1) енгізіледі.

1 Қылмыстық процестің мәжбүрлеу шаралары жүйесіндегі ақшалай өндіріп алу

1.1 Қылмыстық процестегі мәжбүрлеу шараларының түсінігі мен түрлері

2014 жылы қабылданған Қылмыстық процестік кодексінде қорғау өндірісінің негізін құрайтын заңдылық, бәсекелестік, кінәсіздік презумпциясы, қорғаныс құқығын қамтамасыз ету сияқты қылмыстық процестің бірқатар маңызды демократиялық принциптері бекітілді.

Қазақстан Республикасының Қылмыстық процестік кодексінде осы принциптерді іске асырудың, сот ісін жүргізудің мақсаттарына жетудің құралы, сондай-ақ айыпталушының құқықтары мен бостандықтарын қорғау құралы ретінде қызмет ететін процессуалдық кепілдіктер жүйесі әзірленді, жәбірленушіге және процеске басқа да қатысушыларға олардың пікірі бойынша тергеу және сот органдарының заңсыз әрекеттеріне даулауға және бұзылған құқықтарын қалпына келтіруге, заңсыз шешімдердің күшін жоюға талап қоюға мүмкіндік береді.

Сонымен қатар, жаңа Қылмыстық процестік кодексте процеске қатысушылардың сот ісін жүргізу мақсаттарына қол жеткізуге қарсы тұруға заңсыз әрекеттерін еңсеруді қамтамасыз ету шаралары сақталды, күшейтілді және кеңейтілді, олардың жиынтығы қылмыстық процестік мәжбүрлеу шаралар жүйесін құрайды. Қылмыстық процестік кодексте бұлтартпау шараларымен, күдіктіні ұстаумен қатар, қамауға алу, қызметтен шеттету, мүлкіне тыйым салу, сондай-ақ ақшалай өндіріп алу сияқты қылмыстық-процестік мәжбүрлеудің басқа да шаралары белгіленген.

Осы шаралардың көпшілігі ҚР ҚПК-де нақтырақ құқықтық реттеуге ие болды. Ақшалай өндіріп алуды қолдануды реттейтін заңнаманы елеулі жаңарту жаңа құқықтық нормаларды ғылыми талдауды қажет етеді, олар әдеттен тыс

сипатына байланысты іс жүргізуді жүзеге асыратын лауазымды тұлғаларға әрдайым анық түсінікті бола бермейді.

Процеске қатысушылар қылмыстық процестік заңнамасымен жүктелген міндеттерді орындаудан жалтарған кезде қолданылатын мәжбүрлеу шарасы бола отырып, ақшалай өндіріп алу заманауи жағдайда ерекше мәнге ие, өйткені өзінің табиғаты бойынша процестік міндеттерін бұзған адамға материалдық және ақшалай зиян келтіретін шара бола отырып, ол құқықтық қатынастардың жосықсыз қатысушыларына мүліктік жауапкершілік шараларын қолдану сияқты қазіргі нарықтық қатынастардың маңызды элементіне сәйкес келеді. Осылайша, дамып келе жатқан нарықтық қатынастарға сай ақшалай өндіріп алу процессуалдық тәртіпті қамтамасыз етудің тиімді құралы бола алады.

Алайда, тергеу және сот тәжірибесін талдау қаржылық ықпал етудің маңыздылығына қарамастан, оның тиісті түрде қолданылмағанын көрсетеді. Судьялар, тергеушілер, анықтаушылар бұл шараны сирек қолданады. Мұның бір себебі, процеске қатысушылардың міндеттемелері мен оларды бұзғаны үшін жауапкершіліктің жеткіліксіз толық құқықтық реттелуі сияқты. ҚР ҚПК 160-бабымен реттелетін ақшалай өндіріп алуды тағайындау - судьялар мен тергеушілер үшін шектеулі уақыт жағдайында өте күрделі болып шығады және жетілдіруді қажет етеді. Сондықтан құқық қорғау қызметінің тиімділігін арттыру мақсатында осы бағытта заңнаманы жетілдіру мәселесі өзекті болып табылады.

Сонымен қатар, жеке тұлғаларды олардың мүдделеріне заңсыз қол сұғудан қорғауды талап ететін заманауи жағдайларда іс жүргізу міндеттерін бұзған және құқықтар мен бостандықтарды шектеумен байланысты адамдарға қолданылатын уақытша шараларды шектен тыс кеңінен қолдануға болмайды. Тым қатаң шараларды қолданудың көлемін қысқартуға, атап айтқанда ақшалай өндіріп алуды қолдану арқылы жетуге болады, бұл ретте осы шара қолданылатын тұлғалар үшін қажетті қосымша кепілдіктер қарастырылу қажет.

Қылмыстық процеске қатысушылардың түрлі себептермен келмеуіне байланысты қылмыстық істердің көп бөлігі дер кезінде тергеліп, сотқа жіберілмейді, ал сотта істі қисынды мерзімде қаралуы мүмкін емес.

Шақырылған адамның тергеушіге, прокурорға, судьяға келуін қамтамасыз ету тәсілдерінің бірі – ақшалай өндіріп алу. Ақшалай өндіріп алу – қылмыстық процеске қатысушыға жүктелген міндеттерді орындамағаны үшін, оның ішінде сот отырысындағы тәртіпті бұзғаны үшін сот белгілеген ақша сомасын төлеу міндетін салудан тұратын қылмыстық-процестік мәжбүрлеу шарасы.

Заң шығарушы ұсынған анықтамаға сүйене отырып, мәжбүрлеу шарасы ретіндегі ақшалай өндіріп алу қылмыстық процеске қатысушыларға екі жағдайда қолданылуы мүмкін: қылмыстық іс жүргізу міндеттерін орындамағаны үшін, сондай-ақ сот отырысын өткізу тәртібін бұзғаны үшін. Алайда, ақшалай өндіріп алу түріндегі мәжбүрлеу шараларын қолдануды көздейтін басқа да нормалар бар. Осылайша, ол кәмелетке толмаған күдіктіге немесе айыпталушыға жеке кепілдік және қадағалау түріндегі бұлтартпау шараларын таңдауға байланысты міндеттерді орындамағаны үшін кепілдік берушілерге жүктелуі мүмкін. Бұл дәлелді себептерсіз жауап алуға келмеген адамдарға да қатысты. Сонымен, қылмыстық процестік құқық қылмыстық процеске қатысушылардың міндеттерін орындамағаны үшін санкция ретінде ақшалай өндіріп алу түріндегі мәжбүрлеу шарасын қолдануды міндеттейді деген қорытындыға келуге болады. Естеріңізге сала кетейік, ҚР ҚПК 7-бабына сәйкес қылмыстық процеске қатысушылар қылмыстық процеске қатысатын тұлғалар болып табылады. Бұл қылмыстық сот процесіне қатысқан кез келген адамға ақшалай өндіріп алуды қолдана аламыз дегенді білдіре ме?! Бұл сұраққа жауап беру үшін қылмыстық процесте ақшалай өндіріп алуды қолдануды қарастыратын қылмыстық іс жүргізу заңнамасының нормаларын талдау қажет.

ҚР ҚПК 142 және 144-баптарында Қарауына кәмелетке толмаған адам берілген тұлғалар өздері қабылдаған міндеттемелерді орындамаған жағдайда, сондай-ақ күдікті, айыпталушы алдын алу үшін жеке кепілгерлік қолданылған

әрекеттерді жасаған жағдайда, сот әрбір кепілгерге жауапкершілік шарасы ретінде ақшалай өндіріп алу мәжбүрлеу шарасын қолдану көзделген.

Жоғарыда айтылғандардың негізінде кепілгерлерге ақшалай өндіріп алуды қолдануға болады. Қылмыстық іс жүргізу құқығының нормаларына сәйкес ата-аналар, қорғаншылар, қамқоршылар немесе басқа да сенімді адамдар, сондай-ақ мамандандырылған балалар мекемесінің лауазымды адамдары кепілдік берушілер бола алады. Айта кету керек, кәмелетке толмаған күдіктінің немесе айыпталушының лайықты мінез-құлқын қамтамасыз ету жөніндегі міндеттерді орындамаған жағдайда, мысалы, мамандандырылған балалар мекемесінің лауазымды адамына ақшалай өндіріп алу салынуы мүмкін, мысалы, әскери бөлімнің қолбасшылығы лауазымды тұлға болса да, әскери бөлім қолбасшылығының байқауда ұстауы түріндегі профилактикалық іс-шараларды таңдауға байланысты міндеттерін орындамағаны үшін тек тәртіптік жауаптылыққа тартылады. Біздің ойымызша, бұл мәселеге қатысты қолданыстағы заңда айтарлықтай олқылық бар.

Кейбір ғалымдар ешқайда кетпеу және тиісті мінез-құлық туралы қолхат мәжбүрлеу шарасының талаптарын орындамаған жағдайда ақшалай өндіріп алу қолдануды ұсынады. Біздің ойымызша, бұл ұстаным әділетті, өйткені егер адам қылмыстық процесте процестік мәртебеге ие болса, ол осы мәртебе бойынша өзіне жүктелген міндеттерді орындауы керек. Бұл бұлтартпау шарасы сезіктіге немесе айыпталушыға қолданылатындықтан және бұл тұлғалар ерекше мәртебеге ие болғандықтан, оларға ақшалай өндіріп алуды қолдану мәселесі ерекше қарастыруды қажет етеді.

ҚР ҚПК 159-бабында ақшалай өндіріп алудың қолданылуы мүмкін қылмыстық процеске қатысушылардың тізімі ұсынылған. Бұл жәбірленуші, куәгер, азаматтық талапкер және жауапкер, сарапшы, маман, аудармашы және куә. Алайда, ақшалай өндіріп алу алқабиге дәлелді себептерсіз сотқа келмегені үшін, сондай-ақ кепілгерлерге де жоғарыда атап өтілгендей қолданылуы мүмкін, бірақ бұл адамдар ҚР ҚПК 159-бабында көрсетілмеген. Заң шығарушы

бұл жайтты назарынан өткізіп алды, бұл құқық қолданушылар арасында ақшалай өндіріп алуды қолдануға қатысты қатысушыларға да, оның мөлшеріне де қатысты түсінбеушілік тудырды. Сонымен қатар қылмыстық істі қарау кезінде сот тәртібін бұзғаны үшін ақшалай өндіріп алу қолдану мүмкіндігіне қылмыстық іс жүргізу заңнамасында жеке норма арналған. ҚР ҚПК 159-бабына сәйкес, ақшалай өндіріп алу қылмыстық істі қарауға қатысқан кез келген қатысушыға қолданылуы мүмкін. Барлық соттарда қылмыстық іс жүргізу ашық болғандықтан және сот отырысына кез келген адам қатыса алатындықтан, ақшалай мәжбүрлеуді ақшалай өндіріп алу туралы баптың жалпы ережесінде көрсетілген қылмыстық процеске қатысушыларға ғана емес, сот отырысына қатысатын кез келген адамға қолдануға болады.

Қазіргі уақытта қылмыстық процестік заңнамасында ақшалай өндіріп алудың қолданылуы мүмкін қылмыстық процеске қатысушылардың нақты шеңбері анықталмаған. Сондықтан сотқа дейінгі тергеп-тексеруді жүргізетін органдар бұл мәжбүрлеу шарасын іс жүзінде қолданбайды. Сотқа дейінгі тергеп-тексеру органдарының сұхбат берген 24 қызметкерінің ешқайсысы бұл мәжбүрлеу шарасын қолданбаған. Бұл осы шара қолданылуы мүмкін тұлғалардың нақты тізімінің, оны қолдану негіздерінің, сондай-ақ бұзушылық туралы хаттаманы жасау тәртібінің болмауымен түсіндіріледі. Заңнамада ақшалай өндіріп алу қолданылуы мүмкін тұлғалардың нақты тізімінің болмауына байланысты ғылыми ортада көптеген пікірлер туындады. А.П. Рыжаков қатысушылардың шеңберіне Қылмыстық процестік кодексінің арнайы нормасында (155-бап 2-тармақ және 159-бап 1-тармақ) бекітілгендерді ғана қосу керек деп есептейді [1].

Н.В. Луговец [2] және О.В. Никитина [3] міндеттемелерді орындамағаны үшін бапта санкция түрінде көзделген жағдайларда ғана ақшалай өндіріп алуды қолдануды ұсынады. Біздің ойымызша, бұл мәжбүрлеу шарасын Сотқа дейінгі тергеп-тексеру өндірісін жүзеге асыратын органдарды қоспағанда, қылмыстық процеске өзіне жүктелген міндеттерді орындамайтын кез келген қатысушыға

қолдануға болады, өйткені бұл жауапкершіліктер лауазымдық өкілеттіктерін жүзеге асыру кезінде туындайтын тұлғаларға жүктелгендіктен, орындамағаны үшін тәртіптік жаза қолданылады.

Қылмыстық процеске кез келген қатысушыға өз міндеттерін орындамаған жағдайда мәжбүрлеу шарасы ретінде ақшалай өндіріп алу қолданылуы мүмкін деген қорытындыға келдік. Ал заң шығарушы қылмыстық іс жүргізу заңының нормаларында осы мәжбүрлеу шарасы қолданылуы мүмкін адамдардың тізімін нақты белгілеуі керек. Заң шығарушы ақшалай өндіріп алуды қолданумен міндеттемені орындамаудың қандай түріне байланысты болатынына қарамастан, оны салу өкілеттігін сот органдарына беру тәртібіне қатысты нақтырақ ұстанымды ұстанады. Заң шығарушы соттың ақшалай өндіріп алу тағайындау құқығын растайтын бір ғана құжатты белгілейді - бұл қылмыстық процеске қатысушылардың өз міндеттерін орындамауы нәтижесінде тергеуші (анықтаушы) жасаған бұзушылық туралы хаттама. Алайда хаттаманың мазмұны заңда көрсетілмегендіктен, істі тергеп жатқан органдарға қосымша сұрақтар туындайды. Бұл процедура өте қарапайым болып көрінеді, бірақ оны жүзеге асыруда кейбір мәселелер бар. Тергеу органының басшысымен немесе прокурормен келісуді талап ететін, оны қолдану үшін сотқа өтініш беру туралы қаулы шығаруды көздейтін мәжбүрлеу шараларын қолданудың жалпы тәртібімен салыстырсақ, ақшалай өндіріп алу тәртібі хаттама жасап сотқа жіберуді ғана көздейді. Процеске қатысушының процессуалдық міндеттемелерді орындамау себептерінің негізділігін анықтау соттың құзыретіне жатады және нақты фактілік мән-жайларды талдау негізінде белгіленеді. Осы іс жүргізуді жеңілдетіп, оған тергеу органының басшысымен немесе прокурормен келісілген қаулы түрінде ресімделіп, сотқа дейінгі тергеп-тексеру органдарына ақшалай өндіріп алу қолдану туралы қаулы шығару өкілеттігін беру қажет деп санаймыз. Жоғарыда атап өтілгендей, сауалнамаға қатысқан респонденттер ақшалай өндіріп алу туралы баптың нормасын қолдануға тиімсіз деп санайды. Бұл сот шешімін талап ететін процедураның

күрделілігімен түсіндіріледі. Заңи әдебиеттерде бірқатар авторлар қылмыстық іс жүргізу заңнамасында сотқа дейінгі тергеп-тексеруді жүзеге асыратын органдардың қылмыстық процеске қатысушыларға өз бетінше ақшалай өндіріп алуды тағайындау құқығын бекіту туралы пікір білдірді [4]. Біз бұл пікірмен келісеміз, өйткені сотқа дейінгі тергеп-тексеруді жүзеге асыратын тұлғалар заңға сәйкес өз бетінше шешім қабылдауға құқығы бар лауазымды тұлғалар болып табылады. Қабылданған шешімнің заңдылығын қамтамасыз ету мақсатында Е.В.Кудрина қылмыстық-процестік заңнамада мұндай шешімге сотқа шағымдану құқығын бекітуді ұсынады [5].

Ақшалай өндіріп алу мөлшері туралы мәселе ерекше назар аударуға тұрарлық, өйткені қылмыстық процестік заңнамаға сәйкес судья елу айлық есептік көрсеткішке дейінгі мөлшерде ақшалай өндіріп алуды қолдану туралы қаулы шығаруға құқылы. Бұл сома жіберілген бұзушылықтарға сәйкес келе ме? Дәлелді себепсіз жауап алуға келмегені үшін ақшалай өндіріп алуды қолдану мысалын қарастырайық. Мұндай себепсіз келмеген жағдайда қандай салдар болуы мүмкін? Біздің ойымызша, мысалы, тергеу амалына келмеу қылмыстық іс жүргізудің ақылға қонымды мерзімі қағидасын бұзады, өйткені тергеу әрекетін жүргізу немесе сот талқылауы кейінге қалдырылады. Сонымен қатар, құқық қорғау органдарына келмеу де сотқа дейінгі тергеп-тексеруді жүзеге асыратын тұлғаларды сыйламаушылық ретінде қарастырылуы мүмкін. Біз сауалнама жүргізген кейбір адамдар жауап алуға келуге байланысты міндеттемелерді орындамаған жағдайда ҚР ӘҚБтК 665-бабын қолдануға болады деп санайтындықтан, бұл ережені қажет деп санамайды. Бұған жол беруге болмайды, өйткені қылмыстық іс бойынша жауап алуға шақырылған тергеуші (анықтаушы) мен жәбірленуші (куә) арасындағы қарым-қатынас ҚР ӘҚБтК нормаларымен емес, қылмыстық іс жүргізу заңнамасымен реттеледі.

Ақшалай айыппұлдың мөлшерін басқа құқық салаларындағы ұқсас мекемемен салыстырып көрейік.

ҚР ӘҚБтК 127-бабының 4-тармағына сәйкес соттың талабын, сұрау салуын орындамағаны, әкімшілік іске қатысушы адамның сотқа келмегені, сотқа уақтылы хабарламағаны, кері қайтарып алуды уақтылы бермегені, сот отырысында төрағалық етушінің өкімдеріне бағынбағаны, сотта белгіленген қағидаларды бұзғаны, сондай-ақ сотты және (немесе) судьяны құрметтемегені туралы анық куәландыратын өзге де әрекеттер (әрекетсіздік) үшін сот жиырма айлық есептік көрсеткіш мөлшерінде ақшалай өндіріп алуды қолдануға құқылы.

ҚР ӘҚБтК 665-бабына сәйкес прокурорға, тергеушіге және анықтау органына, сот орындаушысына, сот приставына келмеу жеке тұлғаларға – үш, лауазымды адамдарға он айлық есептік көрсеткіш мөлшерінде айыппұл салуға әкеп соғады, ал прокурордың, тергеушінің, анықтаушының заңда белгіленген негіздерде және тәртіппен қойған талаптарын орындамау жеке тұлғаларға – жиырма, лауазымды адамдарға елу айлық есептік көрсеткіш мөлшерінде айыппұл салуға әкеп соғады.

Осылайша, жауап алуға дәлелді себептерсіз келмеумен байланысты міндеттемелерді орындамау өрескел бұзушылық болып табылады және сот ісін жүргізудің барлық түрлері бойынша ақшалай өндіріп алу мөлшерін бір жүйеге келтіріп қана қоймай, оның мөлшерін ұлғайту қажет деп санайтын авторлардың пікірімен келіскен жөн [6].

Сонымен, зерттеуді қорыта келе қылмыстық процестік кодексіне заңнамалық өзгерістер енгізуді талап ететін мынадай қорытындыға келдік:

1) ақшалай өндіріп алу түріндегі мәжбүрлеу шарасы қолданылуы мүмкін тұлғалардың нақты тізімін белгілеу қажет;

2) осы шешімді тергеу органының басшысымен немесе прокурормен келісе отырып, сотқа дейінгі тергеп-тексеруді жүзеге асыратын тұлғаларға ақшалай өндіріп алуды қолдану өкілеттігін бекіту;

3) жүктелген міндеттемелерді орнындамаған тұлғаларға ақшалай өндіріп алудың бірыңғай ақша сомасын белгілеу.

Ақшалай өндіріп алуды ғалымдар дуалистік әкімшілік-құқықтық және қылмыстық-процессуалдық сипатқа ие қылмыстық-процессуалдық жауапкершілік шарасы ретінде қарастырады [70], [8].

Сонымен бірге, мемлекеттік билік институтына қол сұғатын әкімшілік құқық бұзушылық жасағаны үшін салынатын әкімшілік айыппұлдарды қылмыстық процесте қолданылатын процессуалдық мәжбүрлеу шараларынан нақты ажырату қажеттігі орынды атап өтілген. Бұл ұстаным қылмыстық іс бойынша жаза тағайындау кезінде ақшалай жазаларды кешенді қолданудың тарихи тәжірибесіне негізделген: айыппұл түріндегі де, жәбірленушіге келтірілген зиянды өтеу ретінде де [9]. Сонымен бірге, ақшалай өндіріп алу – процессуалдық міндеттерін бұзудан келтірілген зиянды өтеуді қамтамасыз етуге бағытталған қылмыстық процестік мәжбүрлеу шарасы деген тұжырыммен келісе алмаймыз [10]. Осы бойынша күмәндәндыратын «ақшалай айыппұл» мөлшерінің аздығы. Сонымен қатар, ақшалай өндіріп алу - тағайындалатын кінәлі іс-әрекеттер құрылымы бойынша нақты зиян түріндегі зардаптардың туындауын талап етпейтін формальды құрылымға ие. Ақшалай өндіріп алуды сот отырысында тәртіп бұзушыға ықпал ету немесе адамды процесстік міндеттерін адал орындауға мәжбүрлеу үшін қолданылатын процессуалдық мәжбүрлеу шарасы ретінде анықтауға болады. Нәтижесінде қылмыстық сот ісін жүргізуде әртүрлі істер бойынша тағайындалатын ақшалай өндіріп алудың ерекше түрлерінің болуын мойындайтын көзқарас сынға алынады [50]. Керісінше, ҚПК 159-бабының нормалары процессуалдық мәжбүрлеу шарасы ретінде қолданылуы мүмкін жағдайлардың екі тобын айқындайтын жалпы сипатта болады. Оны ҚПК 142-бабында белгіленген тәртіппен кепілгерге немесе кәмелетке толмаған адамға тиісінше қадағалауды жүзеге асырмаған адамға (ҚПК 144-бабы) қолдану олардың өздеріне жүктелген процессуалдық міндеттерін орындамауының салдары болып табылады. Бұл ретте, ҚПК 142 және 144-баптарында заң шығарушы қылмыстық процестік қатысушының «міндеті» құрылымын пайдаланды, оны орындамау ақшалай өндіріп алу

сипатындағы қылмыстық жауапкершілікке тартуға әкеп соғады. Сонымен қатар, ақшалай өндіріп алу әкімшілік немесе қылмыстық жауапкершілікке әкеп соғуы мүмкін жағдайларға ұқсас жағдайларда да қолданылады. ӘҚБтК-нің 653-бабында сот отырысында төрағалық етушінің бұйрығына бағынбағаны және сотта белгіленген тәртіпті бұзғаны үшін жауапкершілік белгіленген. Алайда қаралып отырған құқықбұзушылық сот отырысынан тыс жағдайда да жасалуы мүмкін, соның салдарынан ҚПК 160-бабында көзделген тәртіппен ақшалай өндіріп алу қолдану негізсіз болады. Мәселен, судьяның қаулысымен сот залына мас күйінде кіруге әрекеттенген азамат ҚР ӘҚБтК-нің 653-бабында көзделген әкімшілік құқық бұзушылықты жасағаны үшін кінәлі деп танылды [11]. Сот ғимаратында азаматтар қатты сөйлеген [12] немесе әдепсіз сөздерді қолданған [13] жағдайларда да осындай шешімдер қабылданған.

Өз кезегінде ҚК 410-бабында сот талқылауына қатысушыларды қорлау, яғни олардың ар-намысы мен қадір-қасиетін қорлау арқылы көрсетілген сотты құрметтемеушілік үшін жауапкершілік көзделген. Мәселен, есірткі сатуға дайындалғаны үшін сотталушы азамат сот отырысы барысында айыптаушы тараптың куәгерлерінің біріне балағат сөздер айтқаны үшін сот үкімі бойынша ҚК 410-бабының 1-бөлігімен сотталды. Атап айтқанда, ол куәгерге қарсы сөз сөйлеу мәдениетінің жалпы қабылданған нормаларын бұзатын, сөз сөйлеу мәдениетінің әдепсіз түрі болып табылатын, оның ар-намысы мен қадір-қасиетін қорлайтын және сотқа құрметсіздік танытатын қорлайтын және әдепсіз сөздер қолданған [14]. Қаржылық ықпалды көздейтін жағдайлардан айырмашылығы, бұл жағдайда нақты объективті және субъективті белгілермен сипатталатын дербес қылмыс жасалады, соның нәтижесінде жеке қылмыстық іс тіркеу қажет болады. Сонымен, ӘҚБтК-нің 653-бабында және ҚК-нің 410-бабында көзделген әрекеттер құқыққа қарсы мінез-құлықтың аса қауіпті нысандары болып табылады және құқық бұзушылық немесе қылмыс жасаудың барлық мән-жайларын белгілеу үшін бөлек іс жүргізуді талап етеді. Өз кезегінде, сот отырысында тәртіпті бұзатын немесе іс жүргізу міндеттерін

орындамаумен байланысты (анық мән-жайларда жасалған және оларды жасауға адамның кінәсін анықтау үшін қосымша рәсімдерді талап етпейтін) іс-әрекеттер жасағаны үшін ҚПК 159-бабының мағынасында ақшалай өндіріп алу тағайындалады. Осыған байланысты ақшалай өндіріп алу қолдану туралы мәселе ҚПК 160-бабында көзделген тәртіппен қылмыстық процесс шеңберінде тергеуші, анықтаушы толтырған хаттама негізінде немесе судьяның қаулысы негізінде шешілуі мүмкін.

Сот отырысының хаттамасында не ҚПК 160-бабының 2-бөлігінде белгіленген тәртіппен тергеуші, анықтаушы толтырған хаттамада көрсетілген тұлғаның процессуалдық міндеттерін немесе сот отырысында тәртіпті бұзуды жасағанын сенімді түрде сипаттайтын нақты деректер ақшалай өндіріп алу тағайындау үшін негіз болып танылуға тиіс. Бұл нақты деректерді талдау, бір жағынан, ақшалай өндіріп алуды қолдануға, ал екінші жағынан, адамның іс-әрекетінде әкімшілік құқық бұзушылықтың немесе қылмыстың белгілерінің жоқтығы туралы қорытынды жасауға мүмкіндік береді. Ақшалай өндіріп алуды тек сот тағайындай алады, бұл процессуалдық мәжбүрлеудің осы шарасының ерекше сипаты туралы айтуға мүмкіндік береді. Тергеуші немесе анықтаушы ақшалай өндіріп алу тағайындау үшін тек жағдай жасайды, оның негіздерін анықтап, заңда белгіленген нысан бойынша рәсімдейді.

Осыған байланысты қылмыстық іс бойынша сотқа дейінгі өндірісте ақшалай өндіріп алуды қолдануды оңтайландыру мақсатында оны тергеуші немесе анықтаушы толтырған хаттама негізінде тағайындаудың белгілі бір перспективасы бар. Ақшалай өндіріп алуды қолдану шарттарының қатарына мыналар жатады:

- 1) қылмыстық іс бойынша өндірістің болуы;
- 2) жәбірленушінің немесе куәнің қатысуымен тергеу немесе сот әрекеттерін жүргізу қажеттілігі;
- 3) процестік мәжбүрлеу шараларын қолдануға уәкілетті тиісті субъектінің болуы;

4) тиісті процестік мәртебесі бар және оның қылмыстық процеске қатысу мүмкіндігін болдырмайтын иммунитеті жоқ адамның болуы.

Сонымен қатар, ақшалай өндіріп алуды қолданудың қосымша шарты құқық бұзушылық үшін әкімшілік немесе қылмыстық жауапкершілік шараларын қолдану қажеттілігінің болмауы деп есептейміз. ҚПК 159-бабының ережелерін зерделей заң шығарушы қылмыстық процеске кез келген қатысушыға қатысты мөлшерін сот айқындайтын ақшалай өндіріп алуды қолдану қажет деп тұжырымға келуге болады. Бірақ бұл міндетті талап емес сияқты. Өйткені, 16 жасқа толмаған кәмелетке толмағандар, ақыл есі дұрыс емес адамдар, сондай-ақ оларға қатысты басқа ықпал ету шаралары қолданылған адамдар ақшалай өндіріп алуға тартылмайтыны анық. Мысалы, анықтаушының, тергеушінің немесе соттың шақыруы бойынша келуден жалтару кезінде ең тиімдісі күштеп әкелуді қолдану болады, өйткені бұл жәбірленушінің немесе куәнің қатысуымен тергеу немесе сот әрекеттерін жүргізуге кепілдік беруге мүмкіндік береді. Сонымен қатар, күштеп әкелуді пайдалану бұл жағдайда ақшалай өндіріп алуды қолдануды болдырмайды, өйткені заң аналогиясы бойынша адамға қолданыстағы процессуалдық мәжбүрлеу шараларының бірі қолданылуы мүмкін. Мұндай норманы ҚПК 140-бабының 1-бөлігінде бұлтартпау шараларына қатысты белгілей отырып, заң шығарушы өзге де процестік мәжбүрлеудің шараларына қатысты жекелеген түсіндірмелер бермеген. Бірақ бұл шаралардың нақты тізбесі және оларды қолдану мақсаттары жәбірленушіге немесе куәға бір уақытта олардың біреуі ғана қолданылуы мүмкін деген қорытынды жасауға мүмкіндік береді. Іс жүзінде күдіктіге (айыпталушыға) қатысты ерекше ережелер қарастырылуы мүмкін, мысалы, одан келу туралы міндеттеме алынуы мүмкін, сондай-ақ оған қатысты мүлікке тыйым салу туралы шешім қабылдануы мүмкін, сөйте тұра өзі уақытша қызметінен босатылуы мүмкін. Бірақ бұл шаралардың мақсаттары әртүрлі және қылмыстық сот ісін жүргізу кезінде әртүрлі жағдайлардың туындауына байланысты қолданылады. Тергеуші немесе анықтаушы шақырған

кезде келмегені үшін бұл шараларды бір уақытта қолдану күдіктінің (айыпталушының) еңбек және мүліктік құқықтарын негізсіз шектейтін шектен тыс қатал және репрессиялық болатыны анық.

Сонымен қатар, сот отырысында ҚПК 346-бабының 1-бөлігінде көзделген тәртіппен сот отырысы залынан шығару туралы шешім қабылданған жағдайларда ақшалай өндіріп алу тағайындау орынсыз екені анық. Бұл ретте заң шығарушы екі шараның бірін балама қолдануды тікелей көрсетті: сот отырысы залынан шығару немесе ақшалай өндіріп алуды қолдану.

Осылайша, сот отырысында тәртіпті бұзған субъектіге қатысты ақшалай өндіріп алуды қолдану априори болып табылмайды. Ғалымдар жәбірленушіге, азаматтық талапкерге, азаматтық жауапкерге, сарапшыға, маманға және аудармашыға ақшалай өндіріп алуды қолданудың орынсыздығы туралы ұстанымын білдірді, одан осы шараның куәлар мен куәгерлерге қатысты жеткіліктілігі туралы қорытындылауға болады [15]. Алайда, бұл, біздің ойымызша, қолдану негізі деп осы субъектілердің тергеу және сот әрекеттеріне қатысуын қамтамасыз етудің белгіленген тәртібін қорғау үшін деп ақшалай өндіріп алуды қолдану аясын тарылтады, ал ҚПК 159-бабына сәйкес ол негіздер әртүрлі болуы мүмкін.

Ақшалай өндіріп алу қылмыстық процестік жауапкершілігі шарасы ретінде де, процеске қатысушылардың қаңға қайшы мінез-құлқы үшін әкімшілік жаза ретінде де танылатын көзқарас ерекше қызығушылық тудырады [16]. Алайда, бір құқық бұзушылық ақшалай айыппұл салу немесе әкімшілік жаза қолданудан тұратын құқықтық салдардың тек біреуіне ғана әкеп соғуы мүмкін екенін түсіндіру қажет. Сонымен қатар, белгіленген тәртіп ережелерін бұзу жалғасын тауып жатса субъектіге процессуалдық мәжбүрлеу де, қылмыстық жауапкершілік те қолданылуы мүмкін. Мәселен, қылмыстық істердің бірінде сотқа келуден жалтарған куәгер сот залына күштеп әкелінді. Сот отырысының басталуын күткеніне наразы болған куәгер сот ғимаратынан рұқсатсыз шығып кетпек болған, бірақ сот орындаушылар оны кері қайтарған.

Осыдан кейін ол көпшілік алдында үш адамның көзінше судьяны балағаттап, оның жеке басына қатысты теріс баға беріп, оның сөз әрекеті туралы теріс ақпарат берген. Сот үкімімен ол ҚК 410-бабының 2-бөлігімен кінәлі деп танылды [14]. Тиісінше, бұл жағдайда күштеп әкелуді қолдану соттың шақыруы бойынша келмеуі, ал ҚК 410-бабының 2-бөлігінде көзделген қылмыс құрамының барлық белгілері бар әрекетті жасау қылмыстық жауаптылыққа тартудың негізі болып табылады.

Сонымен, ақшалай өндіріп алу – сот отырысында тәртіп бұзған тұлғаға ықпал ету немесе адамды процессуалдық міндеттерін сәйкес орындауға мәжбүрлеу үшін қолданылатын процессуалдық мәжбүрлеу шарасы. Тұлғаның процессуалдық міндеттерін немесе сот отырысында тәртіпті бұзуды жасағанын сипаттап көрсететін сот отырысы хаттамасында, не ҚПК 160-бабының 3-бөлігінде белгіленген тәртіппен тергеуші, анықтаушы толтырған хаттамада тіркелген нақты деректер ақшалай өндіріп алуды қолдану үшін негіз болып табылады. Ақшалай өндіріп алуды қолданудың қосымша шарты – құқық бұзушылық үшін әкімшілік немесе қылмыстық жаза қолданудың қажеті жоқтығы.

1.2. Қылмыстық процесті жүргізуде ақшалай өндіріп алуды құқықтық реттеу және тағайындау

Қылмыстық процесс теориясында «мәжбүрлеу», «қылмыстық процестік мәжбүрлеу», «қылмыстық процестік өзге де мәжбүрлеу шаралары» ұғымдарын зерделеуге көп көңіл бөлінеді. Қазақстанның прогрессивті жаңа ҚПК-ін дайындау, қабылдау кезеңінде және қолданысқа енгізілгеннен кейін қылмыстық-процестік мәжбүрлеу мәселелерін зерттеу жанданды.

Сонымен, заңнамада көзделген процестік міндеттерін орындамағаны үшін ҚР ҚПК-тің 65-1, 71, 78, 80, 81, 82, 90, 142, 144, 156, 165-бабында және сот отырысында тәртіпті бұзу адвокатты, прокурорды және сотталушыны

қоспағанда, қорғауға құқығы бар куәға, жәбірленушіге, куәға, маманға, аудармашыға және өзге де адамдарға ҚР ҚПК-нің 160-бабында белгіленген мөлшерде және тәртіппен ақшалай өндіріп алу қолданылуы мүмкін. ҚР ҚПК-нің 159-бабында көрсетілген жағдайларда ақшалай өндіріп алуды сот қолданады.

Егер тиісті бұзушылыққа сот отырысы барысында жол берілсе, онда Сот өндіріп алуды осы бұзушылық анықталған сот отырысында қолданады, бұл туралы сот қаулысы шығарылады. Егер тиісті бұзушылыққа сотқа дейінгі іс жүргізу барысында жол берілсе, онда сотқа дейінгі тергеп-тексеруді жүзеге асыратын адам немесе прокурор бұзушылық туралы хаттама жасайды, ол тергеу судьясына жіберіледі, ол оны сотқа келіп түскен кезден бастап бір тәулік ішінде қарайды. Сот отырысына ақшалай өндіріп алу қолданылуы мүмкін адам шақырылады. Тәртіп бұзушының дәлелсіз себептермен келмей қалуы хаттаманы қарауға кедергі болмайды.

Хаттаманы қарау нәтижелері бойынша судья айлық есептік көрсеткіштің елуге дейінгі мөлшерінде ақшалай өндіріп алуды қолдану немесе оны қолданудан бас тарту туралы қаулы шығарады. Қаулының көшірмесі хаттама жасаған адамға және ақшалай өндіріп алу қолданылған адамға жіберіледі. Ақшалай өндіріп алу қолданылған кезде сот қаулының орындалуын 3 айға дейінгі мерзімге кейінге қалдыруға немесе ұзартуға құқылы.

Қазақстан Республикасы Жоғарғы Сотының басшысы Бектас Бекназаров 2013 жылғы 28 мамырда Киевте Украина Жоғарғы сотында делегация құрамында өткен кездесуде «Қазақстанның жаңа Қылмыстық процестік кодексі 90% дерлік Украина кодексіне ұқсас» деген [17].

2012 жылы жаңа Қылмыстық процестік кодексін қабылдаған Украина бұрынғы 1960 жылғы Қылмыстық іс жүргізу кодексімен салыстырғанда, шақырылған адамның тергеуші, прокурор немесе судья алдына келуін камтамасыз ету мәселелерін егжей-тегжейлі реттеді.

«Ақшалай өндіріп алу» ұғымы ҚР ҚПК-де 25 рет айтылған, оны қолданудың негізгі регламенттелуі ҚР ҚПК-нің 159, 160-баптарында көрсетілген. Оны қолданудың заңи негіздемесі болатын ҚР ҚПК-де тұлғаның «келмеуі» термині 49 рет айтылған.

Құқықтық салыстырма түрінде зерделеп қарасақ, Украина ҚПК-де «ақшалай өндіріп алу» туралы 13 рет айтылған. «Келмеу» терминінің орнына Украина кодексі «келуден жалтару», «келу» сияқты тіркестерді қарастырып, ал «келмеу» термині тек 1 рет қолданылады. Қылмыстық процесті қамтамасыз етудің бір түрі Украина Қылмыстық кодексінің 131-бабында ақшалай өндіріп алу көрсетілген. Украинаның ҚПК-нің 144-бабы Кодексте белгіленген тәртіппен шақырылған күдіктіге, айыпталушыға, куәгерге, жәбірленушіге, азаматтық жауапкерге қолданылуы мүмкін жаза мөлшерін реттейді. Процеске қатысушылардың осы санатына (05.11.2014 ж. жағдай бойынша Украина Ұлттық Банкінің бағамына сәйкес) мөлшерде ақшалай өндіріп алу қолданылуы мүмкін:

- 0,25-тен (304,50 грн., бұл 4251,16 теңге) 0,5 - 609 грн дейін. ең төменгі жалақы мөлшері (теңгемен есептегенде 8502, 31) - тергеушінің, прокурордың шақыруына келмеген жағдайда;

- 0,5 -609 грн. ең төменгі жалақының 2 мөлшеріне дейін (теңгемен есептегенде 8502, 31) -2436 грн. (теңгемен есептегенде 34009, 25) тергеу судьясының, соттың шақыруына келмеген жағдайда.

Украинаның ҚПК 139-бабының 1-бөлігіндегі азаматтық талапкер туралы айтылмаған. Алайда оған тергеушінің, прокурордың, тергеу судьясының және соттың шақыруына келу міндеті жүктеледі. Украинаның ҚПК 61 бабының 3 тармағына сәйкес азаматтық талапкер жәбірленуші үшін көзделген міндеттерге ие және сәйкес шақыру бойынша келуге міндетті (Украина ҚПК-нің 57-бабының 1-бөлігінің 1-тармағы) [18].

ҚР ҚПК - не келетін болсақ, 160-баптың 4-тармағы хаттаманы қарау нәтижелері бойынша судья елу айлық есептік көрсеткішке дейінгі мөлшерде

ақшалай өндіріп алу туралы қаулы шығарады. Мәселен, Украиналық ақпаратқа сәйкестендірсек, мұндай айлық есептік көрсеткіш 2014 жылғы 1 қаңтарда Қазақстанда 1 852 теңгені құрады, сәйкесінше $1\ 852\ \text{теңге} * 50 = 92600\ \text{теңге}$.

ҚР ҚПК-де Украина кодексінен айырмашылығы ақшалай өндіріп алудың төменгі шегі жоқ, тек жоғарғы шекара ғана бар және Украинаның ҚПК-ге қарағанда екі есе көп.

Бұл құқықтық салыстырмадан ҚР ҚПК-де ақшалай өндіріп алудың төменгі деңгейін белгілеу дұрыс болар еді деген қорытынды жасауға болады. Егер ҚР ҚПК авторлары төменгі шегін көрсетпей, осылайша жазаны әлеуметтік бағытта жасауға тырысса (мысалы, кедей адамға жаза аз, ал бай адамға - ең үлкен мөлшерге дейін қолданылады), онда құқық бұзушының мүліктік жағдайына сілтеме жасау керек деп санаймын. Қазіргі уақытта табысы өте жоғары адамдар санаты бар. Сонымен қатар, өндіріп алудың төменгі шекарасын бекіту табыс деңгейі төмен адамдарға сараланған түрде жақындауға мүмкіндік береді. Бұл тұрғыда ҚР ҚПК-дегі ақшалай өндіріп алу деңгейін неғұрлым егжей-тегжейлі пысықтау немесе қазіргі бар ережелерді неғұрлым егжей-тегжейлі дәлелдеу қажет. ҚР ҚПК - де ақшалай өндіріп алуға жататын адамдар тобы 159-бапта белгіленген-өндіріп алу жәбірленушіге, куәға, маманға, аудармашыға және өзге де адамдарға қолданылуы мүмкін.

ҚР ҚПК-нің оңтайлы тұсы ретінде ақша өндіріп алу қолданылуы мүмкін субъектілеріне -маман мен аудармашыны қосылуын айтуға болады. Бірақ, қылмыстық процестің күдікті, айыпталушы, азаматтық жауапкер, азаматтық талапкер, азаматтық талапкердің және жауапкердің өкілдері сияқты басқа да субъектілері көрсетілмеген.

ҚР ҚПК-де «өзге тұлғалар» терминін түсіндіру үшін ҚР ҚПК-нің 7-бабының (осы Кодексте қамтылған кейбір ұғымдарды түсіндіру) 26-тармағына жүгіну қажет, онда қылмыстық процеске қатысатын өзге адамдар деп сот отырысының хатшысы, аудармашы, куә, куәгер, сарапшы, маман, сот приставы, медиатор түсініледі. Көріп отырғанымыздай, күдікті, айыпталушы,

азаматтық жауапкер, азаматтық талапкер өзге адамдар санатына кірмеген, ал тиісінше ҚР ҚПК - нің кемшілігі бар-күдіктіні, айыпталушыны, азаматтық жауапкерді, азаматтық талапкерді, олардың өкілдерін осындай өндіріп алуға жататын адамдардың ортасында болмауына байланысты ақшалай өндіріп алуға тарту мүмкін еместігі.

Украина ҚПК - нің 139-бабында ақшалай өндіріп алу қолданылуы мүмкін адамдардың санаты күдіктіге, айыпталушыға, куәгерге, жәбірленушіге, азаматтық жауапкерге деп толық көрсетілген. Украинаның қылмыстық іс жүргізу кодексінің кемшілігі-бұл шеңберге азаматтық талапкер, қорғаушы, прокурор, сарапшы, маман, аудармашы, азаматтық талапкер және жауапкер өкілдері сияқты қылмыстық процеске қатысушылар кірмеген.

Украина ҚПК-нің 324-бабы, егер прокурор немесе қорғаушы қылмыстық іс жүргізуге сот отырысына келмесе, сот оларды тәртіптік жауапкершілікке тартуға заңды түрде уәкілеттік берілген органдардың алдында прокурордың немесе адвокаттың жауапкершілігі туралы мәселе қояды. Яғни, қорғаушы мен прокурор ақшалай өндіріп алуға жатпайды, тек тәртіптік жауапкершілікке тартылады. Азаматтық талапкерге, азаматтық талапкер мен жауапкердің өкілдеріне келетін болсақ, Украина заң шығарушысы оларды қандай да бір себептермен ақшалай өндіріп алуды қолдануға болатын субъектілер ретінде көрсетпеді.

Украина ҚПК 144-бабының 2-бөлігінде де, ҚР ҚПК 160-бабының 3-бөлігінде де тергеуші прокурормен ақшалай өндіріп алу туралы өтінішті келісуі тиіс деп көрсетілмегеніне назар аударған жөн. Бұл аталған норманың кемшілігі болып табылады, оны жою қажет.

Украинаның ҚПК-нің 146-бабының 1-бөлігінің ережесі ақша өндіріп алу туралы өтініш жасаған лауазымды адамның келмеуі оны қарауға кедергі келтірмейді деген пікірге қарсылық білдіреді. Мұндай лауазымды адам (тергеуші, прокурор) міндетті түрде сот отырысына қатысуға және қылмыстық

іс жүргізуде жаза қолданылатын адамның өзінің процестік борышын орындамағанын дәлелдеуге тиіс.

ҚР ҚПК 160-бабы 3-тармағында құқықбұзушының дәлелсіз себептермен келмей қалуы хаттаманы қарауға кедергі келтірмейтіні бекітілген. Қылмыстық іс жүргізуде жаза қолданылатын адамның "құқық бұзушы" деген атауына көрінеу айыпталушы қарсылық білдіреді, дегенмен оны тек сот қана құқық бұзушы деп тани алады. ҚР ҚПК-нің 160-бабында ақшалай өндіріп алу туралы хаттама енгізген лауазымды адамның отырысқа жеке өзі қатысуы және қылмыстық іс жүргізуде жаза қолданылатын адамның өзінің процестік борышын орындамағанын лауазымды адамның жеке өзі дәлелдеуі тиіс екендігі көрсетілмеген.

Жоғарыда келтірілген құқықтық салыстырмалы зерттеуді қорыта келе келесідей тұжырымдаға келеміз:

1. ҚР ҚПК 160-бабының 3-тармағындағы екінші сөйлем мынадай редакцияда жазылсын: «Сот отырысына ақшалай өндіріп алу қолданылуы мүмкін адам және ақшалай өндіріп алуды қолдану туралы хаттама енгізген лауазымды адам шақырылады. Хаттаманы енгізген лауазымды адам дәлелсіз себептермен келмеген жағдайда, мұндай хаттама қараусыз қалдырылады және оны қайтадан беруге болмайды. Ақшалай өндіріп алу қолданылуы мүмкін адам дәлелсіз себептермен келмеген жағдайда, хаттама енгізген лауазымды адам болған кезде, хаттама қаралуға жатады».

2. Күдікті, айыпталушы, азаматтық жауапкер, азаматтық талапкер, азаматтық талапкердің өкілі, азаматтық жауапкердің өкілі ақшалай өндіріп алуға жататын адамдар тобын толықтыра отырып, ҚР ҚПК-нің 159-бабына өзгерістер енгізу қажет.

3. ҚР ҚПК 160-бабының 4-тармағы мынадай мәтінмен толықтырылсын: «ақшалай өндіріп алу қолданылған адам шешіммен танысқан күннен бастап үш тәулік ішінде судьяның (тергеу судьясының) шешіміне шағым бере алады».

4. ҚР ҚПК 107-бабының 10-тармақшасын толықтыру қажет: «ақшалай өндіріп алуды қолдану туралы шешім».

Жаңа Қылмыстық-процестік кодекстің бастапқы қолданылу кезеңінде (2015 жылғы қаңтардан бастап 2021 жылғы маусымға дейін) ақшалай өндіріп алу түріндегі процессуалдық мәжбүрлеу шарасын қолдану тәжірибесінде ақшалай өндіріп алуды қолдану мүмкін тұлғалардың шеңберін анықтау мәселесі болды. Талқыланатып отырған мәселе қылмыстық процесс теориясында ғана емес, сонымен қатар құқық қолдану тәжірибесінде де әркелкі құқықтық талқылаулар болды. Куәлар мен жәбірленушілерге ақшалай өндіріп алу қолданумен қатар процеске басқа қатысушыларына да бұл мәжбүрлеу шарасын қолдану жағдайлары орын алды.

ҚПК 155-бабының 2-бөлігіндегі заңи норма да мінсіз емес. Онда бірнеше елеулі кемшіліктер бар.

Біріншіден, бұл ақшалай өндіріп алуды қолдануға соттың ғана емес, анықтаушының, тергеушінің, прокурордың да құқығы бар, дегенмен мұндай құқық тек сотта ғана болады деуге негіз береді.

Екіншіден, ақшалай өндіріп алу қолданылатын қылмыстық процеске қатысушылардың ішінде жәбірленуші, куә және іске қатысушы басқа да тұлғалар аталса, 73-бап «Азаматтық талапкер», 74-бап «Азаматтық жауапкер», 75-бап «Кәмелетке толмаған күдіктінің, айыпталушының, сотталушының, сотталғанның заңды өкілдері», 76-бап «Жәбірленушінің, азаматтық талапкердің және жеке айыптаушының өкілдері», 77-бап «Азаматтық жауапкердің өкілдері», 79-бап «Сарапшы» мұндай жауапкершілік шараларын қамтымайды. Яғни бұл нормалар арасында айқын сәйкессіздік бар.

Үшіншіден, ҚПК 155-бабының 2-бөлігі процестік мәжбүрлеудің үш шарасына қатысты тұжырымдалған: келуге міндеттеу, күштеп әкелу және ақшалай өндіріп алу. Бірақ бұл шараларды қолдануға уәкілетті лауазымды тұлғалардың тізімі, олар қолданатын қылмыстық процеске қатысушылардың шеңбері, сондай-ақ оларды қолдану тәртібі әртүрлі.

Талданап отырған қылмыстық процестік нормаларының нақты редакциялық жетілмегендігі олардың теорияда да, тәжірибеде де басқаша түсініліп, талқылануына әкеліп соқтырғанын атап өту қажет оған Қылмыстық процестік кодекске қаралып отырған бөлігінде келтірілген ғылыми-тәжірибелік түсініктемелердің мазмұны айқын дәлел.

ҚПК 155-бабының 2-бөлігінің редакциялық кемшіліктеріне қарамастан, онда ақшалай өндіріп алудың Қылмыстық процестік кодексте көзделген жағдайларда ғана қолданылатыны көрсетілген. Бұл процестік міндеттерді орындамағаны үшін ақшалай өндіріп алудың салынуы мүмкін адамдар шеңберінің осы процестік мәжбүрлеу шарасының осы немесе басқа қатысушыға қолдану мүмкіндігі заңда тікелей белгіленген жағдайларда ғана айқындалатын дәлелді себептерді қамтамасыз етеді.

ҚПК 159-бабында «көзделген процестік міндеттерді орындамағаны үшін» деген де түсініксіз тұжырымдалған. Бұл нормаға ҚПК 155-бабы арқылы талдау жасасақ сөзбе-сөз мағынасында қылмыстық процеске кез келген қатысушыға ақшалай өндіріп алу қолданылауы мүмкін дегенді білдіреді. Ресей зерттеушісі Е.Варпаховскаяның ресей заңнамасы бойнша келтірген қорытындысы, отандық заңнама бойнша да, яғни «процессуалдық мәжбүрлеу шараларының бұл түрі азаматтық жауапкерге анықтаушының, тергеушінің, прокурордың, сотқа шақыруы бойынша келмегені үшін; қорғаушыға - күдіктіні немесе айыпталушыны қорғаудан бас тартқаны үшін; сарапшыға ҚПК 79-бабында көзделген міндеттерін бұзғаны үшін ақшалай өндіріп алу қолданылуы мүмкін» дәл осындай қорытындыға келуге болады.

Бұл ретте, ҚПК 155-бабының 2-бөлігі аталған процестік мәжбүрлеу шарасының қолданылу аясын айтарлықтай шектейді, ал қылмыстық іс жүргізу заңнамасында қылмыстық процесте өз міндеттерін орындамаған адамдарға сот ақшалай өндіріп алуды қолданылуы мүмкін болатын екі жағдай ғана нақты көрсеткен.

Зерттелетін қатынастардың шеңберінде іс жүзінде қылмыстық процеске қатысушылардың қатарына қосылмаған тұлғаларға заңда ақшалай өндіріп алу қолдануды мүмкіндік беретіні де назар аударарлық. Қылмыстық процестік кодекстің қылмыстық процеске қатысушыларға арналған тарауларының бірде-бірінде кепілдік беруші де, кәмелетке толмаған күдікті қадағалауындағы адам да аталмаған. Олар қылмыстық процеске тартылған өзге тұлғалар деп танылады. Сондықтан формальды тұрғыдан алғанда, ҚПК 159-бабының редакциясы анық осал және жетілдіруді қажет етеді.

Қылмыстық процестік кодекстің көздеген міндеттерін орындамағаны үшін ақшалай өндіріп алуға тартылуы мүмкін қылмыстық процеске қатысушылардың шеңбері туралы мәселе бойынша айтылғандарды қорытындылай келе, біз келесі қорытындыларды тұжырымдаймыз.

1. Ақшалай өндіріп алуды қолдануды реттейтін қылмыстық процестік нормаларының редакциялық жетілдірілмегендігі және сәйкес келмеуі олардың теорияда да, тәжірибеде де басқаша түсінілуіне және талылануына әкеп соқты, бұл туралы жарияланған ғылыми-практикалық түсініктемелердің мазмұны айқын дәлелдейді. Қылмыстық процестік кодекстің қарастырылып отырған бөлігінде процессуалдық міндеттерін орындамағаны үшін ақшалай өндіріп алуға тартылуы мүмкін қылмыстық процеске қатысушылардың шеңберін анықтауға ғалымдар арасында жалпы қабылданған көзқарастың жоқтығы.

2. 2021 жылы ҚПК 159-бабына енгізілген өзгерістердің нәтижесінде заң шығарушы ақшалай өндіріп алудың тағайындалуы мүмкін қылмыстық процеске қатысушылардың шеңберін кеңейтті. Сол тұста ҚПК 155-бабының 2 тармақшасы негізінде азаматтық талапкердің, азаматтық жауапкердің, сарапшының және басқа да тұлғалардың процессуалдық мәртебесін белгілейтін Қылмыстық процестік кодекстің баптарының құрылымдық-дизайнын ескере отырып, оларға іс жүргізу міндеттерін орындамағаны үшін ақшалай өндіріп алу түріндегі жауапкершілік туралы нормаларды енгізу қисынды сияқты.

3. Қылмыстық процесті жүргізуге уәкілетті лауазымды адамдар, егер олар өздерінің іс жүргізу міндеттерін орындамаса, ақшалай өндіріп алуға тартылуы мүмкін емес, өз кезегінде тәртіптік жауаптылыққа, ал егер олар жасаған бұзушылықтарда әкімшілік құқықбұзушылық немесе қылмыс құрамы болса, сәйкес жауаптылыққа тартылады.

ҚПК 159-бабының, 346-бабының 1, 4-бөліктерінің сот отырысында тәртіп бұзушыларды ақшалай өндіріп алу тағайындау түріндегі жауапкершілікке тарту бөлігінде іс жүзінде қолдану барысында оның әрекеті қолданылатын адамдар шеңбері өзекті болады. Қылмыстық процесс теориясында да ҚПК 159-бабының және 346-бабының 1, 4-бөліктерінің қолданылу аясы бойынша ортақ пікір жоқ. Бұл жағдай объективті түрде, бір жағынан ҚПК 159-бабының және 346-бабының 1, 4-бөліктерінің мазмұнының нақты және түсінікті болмауынан, екінші жағынан, олардың бір-бірімен уйлесімсіз бірізді болмауынан туындап отыр. Сондықтан сот отырысында тәртіпті бұзғаны үшін сот ақшалай өндіріп алуды қолдана алатын тұлғалар шеңберін анықтаудың маңызды теориялық және практикалық мәні бар.

2 Қазақстан Республикасының қылмыстық процестік кодексте қарастырған міндеттерді орындамағаны үшін қылмыстық іс жүргізуге қатысушыларға ақшалай өндіріп алуды қолдану

2.1 Қазақстан Республикасының қылмыстық процестік кодексте қарастырылған міндеттерін орындамағаны үшін ақшалай өндіріп алуды қолданылуы мүмкін қылмыстық сот ісін жүргізуге қатысушылар шеңбері.

Ақшалай өндіріп алуды қолдану ҚПК 65-1, 71, 78, 80, 81, 82, 90, 142, 144, 156 және 165-баптарымен реттеледі. Қылмыстық-процестік мәжбүрлеудің осы шарасына арнайы арналған «Ақшалай өндіріп алу» ҚПК 159-бабы келесідей тұжырымдалған: «Осы Кодекстің 65-1, 71, 78, 80, 81, 82, 90, 142, 144, 156 және 165-баптарында көзделген процестік міндеттерді орындамағаны және сот отырысында тәртіп бұзғаны үшін, адвокатты, прокурор мен сотталушыны қоспағанда, қорғалуға құқығы бар куәге, жәбірленушіге, куәге, маманға, аудармашыға және өзге де адамдарға осы Кодекстің 160-бабында белгіленген мөлшерде және тәртіппен ақшалай өндіріп алу қолданылуы мүмкін».

Қылмыстық іс жүргізу кодексінің 155-бабының 2-бөлігі де ақшалай өндіріп алудың тағайындалуы мүмкін қылмыстық процеске қатысушылардың шеңберін анықтауға негіз болып табылады. Түпнұсқа басылымда ол келесідей тұжырымдалған:

«2. Қылмыстық процесті жүргізетін орган осы Кодексте көзделген жағдайларда жәбірленушіге, куәға және іске қатысатын басқа да адамдарға процестік мәжбүрлеу шараларын: келу туралы міндеттемені, күштеп әкелуді, ақшалай өндіріп алуды қолдануға құқылы».

Қылмыстық іс жүргізу кодексінің 155 және 159-баптарын талдай отырып, кейбір процессуалист-ғалымдар ақшалай өндіріп алу негізінен қылмыстық процестің кез келген қатысушысына тағайындалуы мүмкін деген қорытындыға

келді. М.Ч.Қоғамовтың пайымдауы бойынша «Талқыланып отырған баптың мәтінінен, егер осы бапта көзделген негіздер болса, сот іс жүргізуді жүзеге асыратын органның немесе лауазымды тұлғаның қылмыстық іске тартылған кез келген қылмыстық процеске қатысушыға ақшалай өндіріп алуды тағайындауы мүмкін» [19].

Л.Н.Масленникова да қылмыстық процестің кез келген қатысушысына ақшалай өндіріп алуды қолдану мүмкін деп есептейді. Алайда, бұл процессуалдық мәжбүрлеу шарасын қолдану ҚПК 155-бабының 2-бөлігінің нормаларымен де реттеледі, мұнда ақшалай өндіріп алуды тағайындау Қылмыстық процестік кодексте тікелей көзделген жағдайлармен байланысты. Бұндай екі жағдай ғана бар, олар төменде талқыланатын болады (ҚПК 142-баптың 5-бөлігі, 145-баптың 4-бөлігі).

А.П.Коротков бұл мәжбүрлеу шарасының ережелерін кеңінен талқылай отыра «...жәбірленушіге, куәға және қылмыстық процеске басқа да қатысушыларға (мысалы, аудармашыға, маманға), тергеу органдарының немесе соттың шақыруы бойынша келуден жалтарған жағдайларда, ақшалай өндіріп алу тағайындалуы мүмкін» деп пайымдайды [20]. Ол сондай-ақ айыпталушыға, күдіктіге, жәбірленушіге, куәге келу міндетін бұзған жағдайда оларға ақшалай өндіріп алу тағайындалуы мүмкін деген пікірде. Авторды ҚПК 155-бабының 2-бөлігінде нақты көрсетілген, оған сәйкес ақшалай өндіріп алу Қылмыстық процестік кодексте көзделген жағдайларда ғана тағайындалатыны, ал азаматтық талапкер, азаматтық жауапкер, сарапшы, алқаби туралы нормаларда олардың процессуалдық міндеттерін орындамағаны үшін мұндай «жаза» қарастырылмаған алаңдатпайды. Демек, А.П.Коротковтың Қылмыстық іс жүргізу кодексінің 159-бабының негізінде ақшалай өндіріп алу тағайындалуы мүмкін тұлғалар шеңбері мәселесі бойынша көзқарасы заңнамаға толық негізделмеген.

С.П.Щерба ақшалай өндіріп алуды қолданылатын қылмыстық процеске қатысушылардың шеңберін айтарлықтай тарылтады. Бұл шеңберге ол тек

күдікті, айыпталушы, куә, жәбірленуші, кепіл беруші және кәметке толмаған күдікті (айыпталушы) бақылауында болған адам ғана кіргізеді [21].

И.Л.Петрухин талқыланатын мәселе бойынша онша айқын позиция ұстанбайды, және оның тұжырымынша «Ақшалай өндіріп алу барлық процессуалдық міндеттерді орындамағаны үшін ғана емес, Қылмыстық процестік кодексте тікелей көрсетілгендерін бұзғаны үшін ғана тағайындалуы мүмкін. Атап айтқанда, анықтаушының, тергеушінің, прокурордың немесе соттың шақыруы бойынша дәлелді себептерсіз келмеген куәлар мен жәбірленушілерге; зерттеу жүргізуден және қорытынды беруден негізсіз бас тартқан маманға; өздеріне жүктелген міндеттерді адал емес орындайтын аудармашыларға және т.б. ақшалай өндіріп алу салынуы мүмкін» [22] И.Л.Петрухин, егер адамдарға өз міндеттерін орындау үшін «процессуалдық мәжбүрлеу шараларын қолдану жеткілікті болса, оларға ақшалай өндіріп алуды тағайындауға жол берілмейді (мысалы, тексеру, қарау, тінту, алу, салыстырмалы зерттеу үшін үлгілерді алу кезіндегі қарсылық білдіруде)» деп санайды.

Біріншіден, И.Л.Петрухин қылмыстық процеске қатысушылардың әрқайсысына заңда тікелей көзделген міндеттерден басқа тағы қандай міндеттерді меңзеп отырғаны белгісіз.

Екіншіден, ғалымның пікірінше, жалпы ақшалай өндіріп алу негізінен қылмыстық процестің кез келген қатысушысына заңмен жүктелген процессуалдық міндеттерін орындамаған жағдайда тағайындалуы мүмкін. Осыған байланысты талданған көзқарас, жасалған ескертпелерге қарамастан, әлі де ҚПК 159-бабының мәтінін ресми талқылауына негізделген және М.Ч.Қоғамовтың ұстанған позициясынан көп айырмашылығы жоқ.

Үшіншіден, И.Л.Петрухиннің ақшалай өндіріп алуды қолдану туралы тұжырымдаған шарты (яғни, қылмыстық процеске қатысушылардың өз міндеттерін орындауын процестік мәжбүрлеудің өзге де шаралары арқылы қамтамасыз ету мүмкін еместігі) қолданыстағы заңнамада қарастырылмаған

және одан туындамайды. Сонымен қатар, заң қылмыстық процеске бір қатысушыға бірден бірнеше процессуалдық мәжбүрлеу шараларын қолдануға тыйым салмайды, ал ақшалай өндіріп алу өзі заңмен өзге де процессуалдық мәжбүрлеу шараларына жатады.

Жоғарыда айтылғандардан өзгеше көзқарасты Б.Т.Безлепкин былай білдірді: «Қылмыстық процестік мәжбүрлеу шарасы ретіндегі ақшалай өндіріп алу, егер ол процессуалдық міндеттемесін орындамағаны үшін санкция түріндегі тиісті бапта тікелей көзделген болса ғана қолданылады, мысалы, жеке кепілдікпен сияқты жағдайда, (ҚПК 142-бабының бесінші бөлігі) [23]. Талқыланып отырған мәселелерді шешуде Б.Т.Безлепкиннің таңдаған тәсілі ең дұрыс және тиісті қылмыстық процестік нормаларының мазмұнын адекватты түрде көрсететін сияқты.

Талқыланып отырған мәселе бойынша қарама-қайшы позицияны К.Б.Калиновский білдірді. Ол Қылмыстық процестік кодекстің «Мемлекеттік органдар мен қылмыстық процеске қатысушы тұлғалар» атты 2-бөлімінде көрсетілген кез келген тұлғаларға, оның ішінде: қылмыстық процесті жүзеге асыратын, өздері процестік мәжбүрлеу шараларын қолданатын субъекті болып табылатын лауазымды адамдарға; айыпталушы мен күдіктіге қатысты, өйткені процестік мәжбүрлеудің басқа шаралары жүйесінде айыпталушы мен сезіктіге қолданылатын шаралардың ішінде бұл шара көрсетілмеген деп ақшалай өндіріп алу тағайындалмайтынын дұрыс атап көрсетеді. Жеке кепілгерге, кәмелетке толмаған айыпталушыны немесе күдіктіні қадағалауға алған және тиісті мінез-құлқын қамтамасыз етпеген адамға, сот отырысы залында болған адамдарға қатысты ақшалай өндіріп алуды қолдану заңда тікелей немесе жанама көзделгенін дұрыс көрсете отырып, тәртіпті бұзу, төрағалық етушінің немесе сот приставының өкімдеріне бағынбау үшін, біздің ойымызша, К.Б.Калиновский қылмыстық процеске қатысушылардың шеңберін, оның ішінде жәбірленуші, куәмен қатар сарапшымен, азаматтық жауапкермен, педагогпен және психологпен негізсіз кеңейтті [24]

Бірқатар процессуалист-ғалымдар таза ресми ұстанымды ұстанады және заң шығарушы процессуалдық міндеттемесін орындамағаны үшін санкция түрінде тиісті бапта тікелей көзделген жағдайда ғана ақшалай өндіріп алуды қолданылатын тәртіпті белгілейді деп есептейді. Қылмыстық іс жүргізу кодексінде мұндай екі жағдай ғана бар. Ақшалай өсімпұл: 1) жеке кепілдік түріндегі бұлтартпау шарасын таңдау кезінде өз міндеттемелерін орындамаған кепілгерге (142-баптың 5-бөлігі);

2) қадағалауында кәмелетке толмаған күдікті немесе айыпталушы қойылған адамдар (145-баптың 4-бөлігі).

Г.Резниктің айтуынша, мұндай түсіндірме талқылаудың жеткілікті себептері бар [25].

Қылмыстық процеске жекелеген қатысушылардың қылмыстық процеске өздеріне жүктелген іс жүргізу міндеттерін орындамағаны үшін ақшалай өндіріп алуды қолдану Қылмыстық процесік кодекстің 142, 145, 155, 159, 160-баптарына енгізілген нормалар кешенімен реттеледі.

Осылайша, заң шығарушы ақшалай өндіріп алу тағайындалуы мүмкін тұлғалардың шеңберін кеңейтті. Талқыланып отырған мәселені нақтырақ шешу үшін заң шығарушының келесі, анық «айқын» қадамын қосу, біздің ойымызша, Қылмыстық процесік кодекстің процессуалдық мәртебесін айқындайтын тиісті баптарына қылмыстық процеске қатысулардың процессуалдық міндеттерін орындамағаны үшін ақшалай өндіріп алу түріндегі жауапкершілік туралы ережелерін енгізу. қисынды болып көрінеді

Бұл тәсілді қылмыстық процесің басқа қатысушыларына қатысты ақшалай өндіріп алуды қолдануды реттеу кезінде қолданған жөн, бұл, сөзсіз, ақшалай өндіріп алуды қолдану негіздері мен тәртібін реттейтін құқықтық нормаларды құру кезінде заң шығарушының ниетін түсінуді айтарлықтай жеңілдетеді.

«...процестік міндеттерді орындамағаны және сот отырысында тәртіп бұзғаны үшін, адвокатты, прокурор мен сотталушыны қоспағанда, қорғалуға

құқығы бар куәге, жәбірленушіге, куәге, маманға, аудармашыға және өзге де адамдарға ... ақшалай өндіріп алу қолданылуы мүмкін» Қылмыстық процестік кодекстің 159-бабында қолданылған редакция сот отырысында тәртіпті бұзған сот процесінің кез келген қатысушысына «ақшалай айыппұл» салуға мүмкіндік береді.

Қылмыстық процестік кодекстің 346-бабына келсек, бұл шеңберден қорғаушыны, сондай-ақ сотталушыны алып тастайды. Қылмыстық процестік кодекстің 346-бабы ақшалай өндіріп алуды тағайындау мүмкіндігін қамтитын сот отырысында тәртіпті қамтамасыз ету шараларына арнайы арналғандықтан, соңғысының нұсқауларын орындау қажет екені даусыз. Қылмыстық процестік кодекстің 155, 159-баптарының және 346-бабының 1-бөлігінің мазмұнын ескере отырып, «сот ісін жүргізудегі тәртіпті бұзушылардың» екі тобын бөліп көрсетуге болады:

- 1) қылмыстық процеске қатысушылар;
- 2) сот отырысына қатысқан, бірақ процеске қатысушылар емес тұлғалар.

Сот отырысына сотталушының, оның заңды өкілдерінің, қорғаушының, прокурордың, жәбірленушінің, азаматтық талапкердің және азаматтық жауапкердің, куәлардың, сарапшының, маманның, аудармашының, сот отырысының хатшысының қатысуы көзделеді.

Құқық бұзушылық жасағаны үшін ішкі істер органдарында есепте тұрған кәмелетке толмағандардың қылмыстары туралы қылмыстық істерді қарау кезінде сот отырысына кәмелетке толмағандардың істері жөніндегі мамандандырылған мекеменің өкілін шақыру сот тәжірибесінде бар. «Кәмелетке толмағандар арасындағы құқық бұзушылықтардың профилактикасы мен балалардың қадағалаусыз және панасыз қалуының алдын алу туралы» Қазақстан Республикасының Заңына сәйкес арнаулы білім беру ұйымдары және ерекше режимдегі білім беру ұйымдары – арнаулы мектептер білім беру немесе емдеу мекемелері болып табылады және әлеуметтік оңалтуды қамтамасыз ету мақсатында құрылған. Сот отырысында сондай

арнайы мектептің өкілі куәнің процессуалдық мәртебесіне ие болып жауап алынады [20].

ҚПК 346 бабы («Басты сот талқылауында тәртіпті қамтамасыз ету мақсатында қолданылатын шаралар») ҚПК 42-тарауында («Басты сот талқылауының жалпы шарттары»), ал ол өз кезегінде ҚПК 7-бөлімінде («Қылмыстық істердің соттылығы. Бірінші сатыдағы сотта іс жүргізу») орналасқан. Сот қылмыстық істі қарау кезінде сот отырысында тәртіпті бұзғаны үшін Қылмыстық процестік кодекстің 346-бабының 1-бөлігінде ақшалай өндіріп алуды тағайындау мүмкіндігі көзделген. Бұл келесі сұрақтарды тудырады:

1) Қылмыстық-процестік кодекстің 346-бабының 1-бөлігінің апелляциялық және кассациялық тәртіпте өткізілетін сот отырыстарына, жаңадан ашылған мән-жайлар бойынша қылмыстық істі қайта бастау туралы прокурордың қорытындысын қарау кезінде; үкімді орындауға байланысты мәселелерді қарау кезінде қолданылу-қолданбауын;

2) Пәні сотқа дейінгі іс жүргізу мәселелері болып табылатын Қылмыстық процестік кодекстің 55 бабының 1, 2 бөліктерінде көрсетілген сот отырысында тәртіпті бұзғаны үшін ақшалай өндіріп алуды тағайындау бөлігінде Қылмыстық процестік кодекстің 346-бабының 1-бөлігінің ережелері қолданыла ма? Бұл сұрақтарға жауап беру үшін осы процестік мәжбүрлеу шарасын қолдануды реттейтін қылмыстық процестік нормаларын талдау қажет.

Қылмыстық процестік кодекстің 159-бабында қылмыстық процеске қатысушылардың сот отырысында тәртіпті бұзғаны үшін ақшалай өндіріп алуды тағайындау мүмкіндігі туралы жалпы ереже тұжырымдалған. Және бұл ереже қылмыстық іс қылмыстық процестің қай сатысында қаралатынына қарамастан, сондай-ақ сот отырысында қандай мәселе қаралатынына қарамастан қолданылады. Сот отырысы қылмыстық іс бойынша сот талқылауы кезінде сотқа дейінгі және сот төрелігі кезіндегі сот бақылауының іс жүргізу нысаны ретінде анықталады.

Қылмыстық процестік кодекстің 5-бабының 50-тармағында және 117-бабында көрсетілген нормалардың мазмұнын ескере отырып, қылмыстық іс бойынша сотқа дейінгі және сот отырысында тәртіпті бұзу, сондай-ақ сот үкімді орындауға байланысты мәселелерді шешкен кезде ақшалай өндіріп алуды қолдануға әкеп соғуы мүмкін деген қорытындыға келуге болады. Қылмыстық процестік кодекстің 346-бабының 1-бөлігіне енгізілген және бірінші сатыдағы сот қылмыстық істі мәні бойынша қараған кезде сот отырысында тәртіпті бұзғаны үшін ақшалай өндіріп алу түріндегі санкцияны көздейтін норма Қылмыстық процестік кодекстің 159-бабын қолданудың ерекше нысаны болып саналсын. Қолданыстағы қылмыстық процестік заңнамаға сүйене отырып, сот отырысына шақырылған, және онда белгіленген тәртіпті әлеуетті бұзушылар ретінде келесі қатысушылар есептелуі мүмкін:

1) Қылмыстық процестік кодекстің 128 және 131-баптарына сәйкес ұсталған күдікті, айыпталушы, кәмелетке толмаған күдіктінің немесе айыпталушының заңды өкілі, прокурор, тергеуші, анықтаушы - тергеу судьясының күзетпен ұстау түріндегі бұлтартпау шарасын санкциялау немесе мерзімін ұзарту туралы өтінішхаттарды қарауы кезінде (ҚПК 148, 151 - баптары);

2) прокурор, тергеуші, анықтаушы - адамды сот-психиатриялық және (немесе) сот-медициналық сараптамалар жүргізу үшін медициналық ұйымға мәжбүрлеп орналастыру арқылы сот сараптамасын тағайындау туралы қаулыны қарау кезінде (ҚПК 279-бабы), үйде тұратын адамдардың келісімі болмаған жағдайда тұрғын үйді қарауды жүзеге асыру кезінде (ҚПК 220-бабы 13-1 тармағы), үйді тінту немесе басып алу кезінде (ҚПК 254-бабы 2-тармағы), жеке тінту кезінде (ҚПК 255-бабы), азаматтардың банктердегі және өзге де несиелік ұйымдардағы салымдары мен шоттары туралы мәліметтер бар заттар мен құжаттарды алу кезінде (ҚПК 254-бабы 1-тармағы), мүлікке тыйым салу кезінде (ҚПК 162, 163-баптары), күдікті мен айыпталушыны лауазымынан уақытша шеттету кезінде (ҚПК 158-бабы);

3) прокурор, тергеуші, анықтаушы – тергеу судьясының анықтаушының, тергеушінің, прокурордың соттың рұқсатынсыз шұғыл істер бойынша жасалған әрекеттері мен шешімдерін олардың заңдылығы мен негізділігін тексерген кезде (ҚПК 220-бабы 14-тармағы және 235-бабы);

4) арыз беруші, оның қорғаушысы, заңды өкілі немесе өкілі, прокурор, тергеуші, анықтаушы - судья анықтаушының, тергеушінің, прокурордың заңсыз әрекеттеріне шағымдарды қараған кезде (ҚПК 106-бабы);

5) айыптау және қорғау тараптары - судья алдын ала тыңдауды жүргізген кезде (ҚПК 321-бабы);

6) үкімді орындаушы мекеменің немесе ұсынысы бойынша үкімді орындауға байланысты мәселе шешілетін құзыретті органның өкілі, азаматтық талапкер және азаматтық жауапкер, сотталған адам, адвокат, прокурор - судья үкімді орындау мәселелерін қараған кезде (ҚПК 478-бабы).

Қылмыстық-процестік кодекстің 545-бабының мазмұнына сүйене отырып, сот отырысы қылмыстық жауаптылықтан босатылған кәмелетке толмаған адамға қатысты тәрбиелік ықпал етуші мәжбүрлеу шараларын (ТҮМШ) қолдана отырып, қылмыстық қудалауды қайта бастау туралы мәселені шешу үшін де өткізіледі. Қылмыстық іс жүргізу кодексінің 545-бабында кәмелетке толмаған адамға ТҮМШ қолдану мақсатында тоқтатылған қылмыстық істің материалдарын сотта қараудың ережелері нақты көрсетілген. Бірақ бұл бапта мамандандырылған мемлекеттік органның ТҮМШ -ның күшін жою туралы ұсынысын сот қарауы тиіс ережелерге қатысты нұсқаулар жоқ. Қылмыстық іс жүргізу кодексіне берілген ескертулерде де осыған қатысты ұсыныстар жоқ.

Мысалы, профессор В.В.Николюк бұл өтінішхатты қарау кезінде сот отырысына кәмелетке толмаған айыпталушы, оның қорғаушысы, прокурор, сондай-ақ кәмелетке толмағандардың істері жөніндегі мамандандырылған мемлекеттік органның өкілі шақырылады деп есептейді Мұндай сот тәртібі үкімді орындауға байланысты мәселелерді қарауға тән (ҚПК 478-бабы).

Алайда, үкімді орындау кезінде сот шешуге тиісті мәселелер тізімінде (ҚПК 476-бабы), мәжбүрлеп тәрбиелеу шараларын жою аталмайды. Үкімді орындау кезінде сот шешетін мәселелердің ауқымын талдай отырып, О.В.Воронин де Қылмыстық кодекстің 85-бабының 11-бөлігіне сәйкес тәрбиелік мәжбүрлеу шарасының күшін жою туралы ештеңе айтпайды [26]. Бұл ретте, Қылмыстық-процестік кодекстің 478-бабында белгіленген нормалар бойынша пробацациялық бақылауды жоюға (ҚПК 476-бабы 8-тармағы) және шартты түрде мерзімінен бұрын босатуға (ҚПК 476-бабы 6-тармағы) қатысты ұқсас құқықтық сипаттағы мәселелер шешіледі. Сондықтан Қылмыстық-процестік кодекстің 478-бабында көзделген тәртіпте ТЫМШ-ны жою туралы сұрақтар да қаралуы қисынды.

Қылмыстық-процестік кодекстің 478-бабының мазмұнын ескере отырып, судьяның мамандандырылған мемлекеттік органның ТЫМШ күшін жою туралы ұсынысын қарау тәртібі мынадай болу қажет:

- 1) кәмелетке толмаған және оның заңды өкілдері, сот отырысына шақырылуға жатады;
- 2) кәмелетке толмаған адамның немесе оның заңды өкілдерінің өтініші бойынша сот отырысына адвокат қатысуға жіберіледі;
- 3) сот отырысына мамандандырылған мемлекеттік орган өкілінің қатысуы міндетті, ол ұсынымның мәнін және оның негіздемесін баяндайды;
- 4) егер сот отырысына прокурор қатысса, ол қаралып жатқан ұсыныстың мәні бойынша өз пікірін білдіреді.

Медициналық сипаттағы мәжбүрлеу шарасын қолдануды тоқтату, өзгерту және ұзарту туралы мәселелерді де судья сот отырысында шешеді (ҚПК 523-бабы). Өзіне қатысты осы мәселелер шешіліп жатқан адам, егер оның психикалық жағдайы мүмкіндік берсе және қажет болса, осында шақырылуы мүмкін, сонымен қатар науқасты қабылдаған дәрігер-психиатр, адамды тексеру нәтижелері бойынша қорытынды берген психиатрлар комиссиясының мүшелері шақырылады. Мұндай сот отырыстарына қорғаушы мен прокурордың қатысуы міндетті.

Осылайша, қолданыстағы қылмыстық-процестік заңнаманы талдау мынадай қорытындыға келеді:

- біріншіден, Қылмыстық-процестік кодекстің 346-бабының 1-бөлігіне енгізілген және бірінші сатыдағы соттың қылмыстық істі қарау кезінде сот отырысында тәртіпті бұзғаны үшін ақшалай өндіріп алу түріндегі санкцияны көздейтін норма Қылмыстық-процестік кодекстің 160-бабын қолданудың ерекше жағдайы деп пайымдау қажет;

- екіншіден, қылмыстық іс бойынша сотқа дейінгі іс жүргізу кезінде тергеу судьясының құзырындағы мәселелерді шешкен кезде сот отырысындағы соттың бұйырымы заңмен қорғалады және оны бұзу үшін де ақшалай өндіріп алу қолданылуы мүмкін.

Қолданыстағы қылмыстық-процестік заңнамасына сәйкес бірқатар мәселелер бойынша өткізілетін сот отырысына қылмыстық іс жүргізу қызметін жүзеге асыратын мемлекеттік органдардың да (прокурор, тергеуші, анықтаушы, ішкі істер органдарының, жазаны, тәрбиелік және медициналық сипаттағы мәжбүрлеу шараларын орындайтын мекемелердің лауазымды адамдары), өздерінің заңды мүдделерін де білдіретін (күдікті, айыпталушы, сотталушы, сотталған адам, қылмыстық жауаптылықтан босатылған адам, олардың заңды өкілдері, жәбірленуші, куә, арыз берушілер), қорғаушы (адвокат) және т.б. әртүрлі тұлғалар қатыса алады.

Қылмыстық-процестік кодекстің 346-бабында бірінші сатыдағы сот қылмыстық істі қараған кезде сот отырысына қатысушы прокурор мен қорғаушыға ақшалай өндіріп алуды тағайындауға заң жол бермейтіні көрсетілген. Бұл тыйым салу заң шығарушының сот отырысында тәртіп бұзған аты аталған қатысушыларды жауапқа тарту туралы шешімді сот талқылауының шегінен тыс тікелей өздері өкілдік ететін мекемелерге беруді қалауымен негізделген. Бұл әдетте прокурор мен қорғаушының қылмыстық процестің «айыптау» мен «қорғау» қылмыстық-процестік функцияларын жүзеге асыратын арнайы «миссиясын» жүзеге асыруына байланысты, сондай-ақ олар беделді

институттардың өкiлдiнiңн бiлдiредi және олардың кедергiсiз заңды қызметiне, дербестiгi мен тәуелсiздiгiне ықпал ететiн ерекше мәртебеге ие.

Бiрақ прокурор немесе қорғаушы сот отырысында төрағалық етушiнiң бұйрығын орындамаса, егер бұл адамды басқасымен ауыстыру мүмкiн болмаса, қылмыстық iс сот шешiмiмен кейiнге қалдырылуы мүмкiн сияқты сот тәжiрибесi бар. Бұл ретте сот тиiстi жеке қаулы шығарады және оны жоғары тұрған прокурорға немесе адвокаттар алқасына жiбередi.

«Прокуратура туралы» Қазақстан Республикасының Конституциялық заңында және «Құқық қорғау қызметi туралы» Қазақстан Республикасының Заңында прокурорлардың Қазақстан Республикасының заңдарында белгiленген жауапкершiлiгi көзделген.

Сотта айыпты қолдау кезiнде сот отырысы тәртiбiн бұзған прокурорға қатысты прокуратура органының басшысы алған жеке сот ұйғарымының негiзiнде «Құқық қорғау қызметi туралы» Заңының 56-бабында көрсетiлген тәртiптiк жаза қолдануы мүмкiн [27].

Адвокаттың кәсiби мiндеттерiн орындауын қамтамасыз ету үшiн заңнамада заң көмегiн көрсету кезiнде кәсiби мiндеттерiн орындамағаны немесе тиiсiнше орындамағаны үшiн оны жауапкершiлiкке тарту мүмкiндiгi қарастырылған («Адвокаттық қызмет және заң көмегi туралы» Қазақстан Республикасының Заңының 72-бабы) [28]. Қылмыстық жауапкершiлiкке келетiн болсақ, адвокаттарды қылмыстық қудалау үшiн Қылмыстық-процетiк кодекстiң 202-бабының 2-бөлiгiнiң 2-тармағы және 203-бабының 1-бөлiгi бойынша ерекше iс жүргiзу көзделген (әрекеттiң саралануын анықтау; оны күдiктi деп тану туралы қаулы прокуратура органының басшысымен келiсiм бойынша қабылданады).

Адвокаттық қызмет барысында белгiлi бiр әрекеттердi жасағаны үшiн қорғаушы әкiмшiлiк жазаға тартылуы мүмкiн. Атап айтқанда, адвокат сот үкiмiн, сот шешiмiн немесе өзге де сот актiсiн және атқару құжатын

орындамағаны үшін әкімшілік жауапкершілікке тартылуы мүмкін (ӘҚБтК-нің 669-бабы).

Мысалы, Ақмола облысы Сандықтау аудандық сотында Қылмыстық кодекстің 194-бабының 2-бөлігінде көзделген қылмыс бойынша қылмыстық істі қарау кезінде сот отырысында қорғаушы ретінде сот процесіне қатысушы адвокат сот отырысы залында тәртіпті бірнеше рет бұзған. Ұялы телефонын өшірмей, қоңырау түскен кезде абонентпен қосылып, телефонмен сөйлесіп, сот тергеуіне кедергі келтірген. Сот отырысы залында ұялы телефонын өшіру керектігі туралы судьядан ескертілген қорғаушы бұл әрекетті орындамай, келесі қоңырау соғылғанда, судьяның рұқсатынсыз «Кешіріңіз, мен тез арада телефонмен сөйлесуім керек» деп, сот залынан шығып кеткен.

Судья үзіліс жариялап, іс бойынша іс жүргізуді жалғастырғаннан кейін қорғаушыға сот отырысында тәртіпті бұзғанын, судьяның сот отырысы залында заңсыз әрекеттерді тоқтату туралы ұйғарымын орындамағанын, оған қатысты әдепсіз әрекеттер жасағанын хабарлады, яғни ӘҚБтК-нің 669-бабының 1-бөлігінде көзделген әкімшілік құқық бұзушылық жасаған, осыған байланысты сот оған 10 АЕК көлемінде ақшалай өндіріп алу туралы қаулы шығарғанын жариялады [29].

«Адвокаттық қызмет және заң көмегі туралы» Қазақстан Республикасы Заңының 72-бабының талаптарын өрбіту мақсатында адвокаттардың міндеттері мен тәртіптік жауапкершілігі Адвокаттардың кәсіби этика кодексімен де реттеледі (2014 жылғы 26 қыркүйектегі Адвокаттар алқалары делегаттарының екінші республикалық конференциясында бекітілген).

Қылмыстық процесс саласында адвокаттың сот отырысында тәртіпті бұзуына келетін болсақ, бұл жерде заң шығарушы (ҚПК 346-бабы) біржақты ұстанымын білдірді: судьяның тікелей сот отырысында адвокатқа ақшалай өндіріп алу қолдануға құқығы жоқ. Сот отырысында адвокаттың тәртіпті бұзуына судьяның ықпал ету шаралары келесідей болуы мүмкін: адвокатты ауыстыру; іске нұқсан келтірмей адамды басқа адвокатпен ауыстыру мүмкін

болмаса, қылмыстық іс бойынша басты сот талқылауын кейінге қалдыру; қорғаушының сот отырысында тәртіпті бұзу фактілері бойынша адвокаттар алқасына жеке қаулы шығару.

Өкінішке орай, сот отырысында прокурор немесе қорғаушы жіберген заң бұзушылықтарға байланысты қылмыстық іс бойынша негізгі сот талқылауын кейінге қалдырған кезде еріксіз туындайтын мәселелер заңда реттелмеген. Осыған байланысты Қылмыстық-процестік кодекстің 346-бабының 1-бөлігіндегі норма аяқталмаған көрініске ие.

Яғни, Қылмыстық-процестік кодекстің 346-бабында соттың қылмыстық іс бойынша іс жүргізуді қашан қайта бастау керектігі туралы ештеңе айтылмаған: жоғары тұрған прокурор немесе адвокаттар алқасы жеке сот шешімін қарағанға дейін бе, әлде жоғары тұрған прокуратура басшысы немесе адвокаттар алқасы Қылмыстық-процестік кодекс талаптарын бұзған прокурорға, «Адвокаттық қызмет және заң көмегі туралы» Заңы, Заңгерлердің кәсіби этика кодексі талаптарын бұзған адвокатқа қолданылған шаралар туралы сотты хабардар еткеннен кейін бе.

Қылмыстық іс бойынша негізгі сот талқылауын сот жоғары тұрған прокурордан немесе адвокаттар алқасынан прокурорға немесе адвокатқа қатысты қолданылған тәртіптік жазалар туралы хабарлама алғаннан кейін қайта бастау - сот отырысында олар тарапынан тәртіптің бұзылуына жол бермей, процеске қатысушыларға сот талқылауының тәрбиелік әсерін қамтамасыз етуге көмектеседі деген ой туындайды.

Осы жағдайдың шешімін қалай көретіні туралы судьялардың пікірін білу үшін судьяларға жүргізген сауалнамамыздың аясында оларға мынадай сұрақ қойылды: «Сіз сот отырысында прокурордың немесе адвокаттың тәртіпті бұзуына байланысты кейінге қалдырылған қылмыстық іс бойынша өндірісті қашан қайта бастауды дұрыс деп санайсыз?» (қосымша 2)

Бұл сұраққа жауап берген судьялардың көпшілігі (74,4%) Қылмыстық-процестік кодекстің 346-бабының 1-бөлігі негізінде кейінге қалдырылған

қылмыстық істі - жоғары тұрған прокурордан немесе адвокаттар алқасынан сот отырысында тәртіпті бұзғаны үшін прокурорға немесе адвокатқа қолданылған тәртіптік жазалар туралы хабарлама алғаннан кейін қайта жалғастыру орынды деп санайды

Сонымен қатар, сауалнамаға қатысқан судьялардың жартысынан көбі (59,0%) сот отырысында заңда белгіленген тәртіпті бұзу фактілері бойынша жеке сот қаулысын қарау нәтижесінде олардың прокурорға немесе қорғаушыға қолданылған шаралары туралы прокуратура немесе адвокаттар алқасы басшысының қабылдаған шешімдерін жариялай отырып, қылмыстық істі қайта бастағаннан кейін іс бойынша іс жүргізуді жалғастыру қажет санайды (қосымша 2).

Алайда, іс жүзінде судьялардың бұл тілектері әрқашан орындала бермейді, өйткені қылмыстық істі қайта бастау, егер ол прокурорға немесе адвокатқа қатысты қолданылған тәртіптік шараларға жауап алумен анық байланысты болса, сот талқылауы орынсыз ұзақ уақытқа созылуы мүмкін.

Кейбір судьялар өздеріне қойылған «прокурордың немесе адвокаттың сот отырысында тәртіпті бұзуына байланысты кейінге қалдырылған сот талқылауын қайта бастау» туралы сұраққа жауап тұжырымдағанда, прокурор мен адвокатқа ақшалай өндіріп алу түріндегі процессуалдық мәжбүрлеу шарасын қолданудың негізділігін жақтап айтты.

Кейбір заңгерлер қазіргі қылмыстық-процестік заңнама аясында судьялардың «процесті бұзған (мысалы, үзіліс кезінде кетіп қалған және қайтып келмеген) адвокатқа «айыппұл салуға» құқылы деп санайды» [30]. Алайда, заң (ҚПК 346-бабының 1-тармағы) сот отырысындағы тәртіпті бұзғаны үшін не қорғаушыға (адвокатқа), не прокурорға ақшалай өндіріп алуды қолдануға жол бермейді. Сондықтан бұл мәселе заңнаманы жетілдіру мүмкіндігі тұрғысынан осы диссертацияда көтеріліп, талқылануда.

Сот тәжірибесінде сот отырысында тәртіпті бұзу, төрағалық етушінің өкіміне бағынбау фактілері прокурорлар тарапынан да кездеседі. Демек,

анықталған проблема прокурордың соттағы орынсыз мінез-құлқына қатысты бірдей өзекті болып табылады.

Сот отырысында тәртіпті бұзғаны үшін ақшалай өндіріп алу түріндегі процессуалдық мәжбүрлеу шарасын айыптаушы (прокурор) мен қорғаушыға (адвокатқа) қолдану арқылы оның аясын кеңейту мәселесін атақты орыс заңгері Г.М. Резник арнайы талқылаған. Оның пікірінше, «...заң шығарушыға сот талқылауының барлық қатысушыларына ақшалай өндіріп алуды қолдану мерзімін ұзартуға ешбір құқықтық канондар кедергі келтірмейді [25]. Мысалы, англо-саксондық заңнама судьяға айыппұл салуға ғана емес, сонымен бірге прокурорды да, адвокатты да сотты құрметтемегені үшін түрмеге жабуға құқық береді.

Ресей мен Қазақстанның қылмыстық процесілік заңнамасында бұл мәселе басқаша шешілген: ҚР ҚПК 159, 346-баптары және РФ ҚПК 258-бабы қорғаушы мен прокурорға төрағалық етушінің бұйрықтарына бағынбағаны үшін ақшалай өндіріп алуға жол бермейді; сот мұндай істерде тиісінше адвокаттар алқасына немесе жоғары тұрған прокурорға хабарлайды. Отандық сот төрелігі мен құқық қорғау жүйесінің қазіргі жағдайын ескере отырып, мұндай шешім толығымен негізделген» [25].

Қарсы пікір білдірген судья С.Погодин Қылмыстық процесілік кодекстің 159-бабының және 346-бабының 1-бөлігінің мәтінінен сотталушыға, оның қорғаушы адвокатына және прокурорға ақшалай өндіріп алуды тағайындауға болмайды деген тармақты алып тастауды ұсынды.

Талқыланып отырған мәселеге өз көзқарасымызды білдіру үшін біз судьялар, прокурорлар және адвокаттардан, яғни қаралып отырған жағдай бойынша сот процесіне қызығушылық танытқан барлық қатысушылардан сауалнама жүргіздік.

Судьяларға келесі сұрақтарға жауап беру ұсынылды (қосымша 2):

«1. Сіздің сот тәжірибеңізде сот отырысында тәртіпті бұзу, төрағалық етуші бұйрығына прокурордың бағынбау фактілері кездесті ме?»;

«2. Сіздің сот тәжірибеңізде сот отырысында тәртіпті бұзу, төрағалық етуші өкіміне қорғаушының (адвокаттың) бағынбау фактілері кездесті ме?»;

«3. Қылмыстық процестік кодекстің 346-бабының 1-бөлігінде көзделген шараларды прокурор немесе қорғаушы бұзған істер бойынша сот отырысында тәртіпті қамтамасыз ету үшін жеткілікті деп санайсыз ба? Егер жоқ болса, сіздің ойыңызша, сот отырысында прокурор мен қорғаушының өзін дұрыс ұстауы үшін қандай қосымша шаралар қажет?».

Бірінші сұраққа жауаптар келесідей бөлінді: судьялардың 16,7%-ы прокурордың төрағалық етушінің өкіміне бағынбауы, сот тергеуі, сот жарыссөздері кезінде әдеп бұзу жағдайларын атап өтті; судьялардың 29,5%-ы прокурорлардың сот отырысына кешігіп келу жағдайларын ғана көрсетті; сауалнамаға қатысқан судьялардың 53,8%-ы прокурордың сот талқылауындағы тәртібін сот отырысында тәртіп бұзу немесе сот отырысында төрағалық етушінің тапсырмаларын орындаудан бас тарту ретінде қарастыруға болатын мысалдарды келтіре алмады. Бұл ретте сауалнамаға қатысқан судьялардың 24,3%-ы өздерінің сот тәжірибесінде сот процесіне қатысушыларға дұрыс қойылмаған сұрақтары және қорғаушылармен пікірталастың дұрыс жүргізілмегендігі үшін прокурорға ескертулер беруге тиіс болғандарын көрсетті.

Судьялардың екінші сұраққа берген жауаптарын талдау кезінде басқа көрініс байқалады: сауалнамаға қатысқан судьялардың көпшілігі (80,1%) өздерінің сот тәжірибесінде адвокаттардың сот отырыстарына дәлелді себептермен кешігіп келу немесе келмеу жағдайларын атап өтті; сауалнамаға қатысқан судьялардың тағы бір бөлігі (17,9%) адвокаттардың сот отырысын өткізу ережелерін, оның ережелерін бұзуы, тікелей немесе жанама қорлау, сот талқылауына қатысатын жәбірленушілер мен куәларға және төрағалық етушінің ескертулерін елемей фактілеріне тап болды; судьялардың 2,0%-ы адвокаттардың сот отырысында тәртіп бұзған істерінен бейхабар екенін көрсетті.

Үшінші сұраққа жауап бергенде, судьялардың үштен бірінен астамы (35,9%) прокурор мен қорғаушыға қандай да бір қосымша ықпал ету шараларын қолдану қажет деп санамайды және Қылмыстық процестік кодекстің 346-бабының ережесі сот талқылауының қалыпты барысын бақылауға толық мүмкіндік береді. Судьялардың 21,8%-ы ғана прокурорлар сот отырысында тәртіп бұзса және төрағалық етушінің бұйрығына бағынбаса, оларға ақшалай өндіріп алуды қолдану мүмкіндігін қолдады. Сот отырысында тәртіп бұзғаны үшін адвокатқа «ақшалай айыппұл» салу мәселесіне келсек, сауалнамаға қатысқан судьялардың 64,1%-ы мұндай шараны орынды деп тапты. Оның үстіне, кейбір судьялар өз сот тәжірибесінде адвокаттардың сот отырысында тәртіпті өрескел бұзуына дәл осылай жауап беруге әрекет жасап үлгергендігін айтты. Осындай бір мысал келтірейік.

Сот отырысы барысында В., Г. және Ж.-ға қатысты ҚК-нің 188-бабының 3-бөлігі бойынша қылмыстық істі қарау кезінде төрағалық етушінің әрекетіне наразылық белгісі ретінде қорғаушы С. сот отырысы залынан рұқсатсыз және көрнекі түрде шығып кеткен. Қорғаушының мінез-құлқына баға бере отырып, осы қылмыстық істі қараған судья «...қорғаушы өз әрекетімен сот талқылауын одан әрі өткізуді іс жүзінде бұзды, осы әрекетімен сотталушыны қорғаудан бас тартты. Сот қорғаушының әрекетін негізгі сот талқылауы ережелерін өрескел бұзу деп санайды, наразылықтың мұндай нысандары қолданыстағы заңнамада көзделмеген. Қорғаушының сот талқылауындағы әдепсіз әрекетін ескере отырып, сот оған 50 АЕК көлемінде ақшалай өндіріп алу салуға мәжбүр. Қорғаушы С.-ның бұл әрекеті туралы адвокаттар алқасына хабарлансын». Судья Қылмыстық процестік кодекстің 159, 160, 346-баптарын басшылыққа ала отырып, қорғаушыға ақшалай өндіріп алу тағайындау туралы қаулы шығарып, Адвокаттар алқасына аталған адвокаттың тәртіпті өрескел бұзғаны туралы хаттама жолдады [31].

Мысалдан көрініп тұрғандай, судья Қылмыстық процестік кодекстің 346-бабының 1-бөлігінің талаптарын бұза отырып, сот отырысына қорғаушы

ретінде қатысып, тәртіпті өрескел бұзған адвокатқа ақшалай өндіріп алу тағайындаған. Бұл сот үкімінің тағдыры бізге беймәлім. Оны кейін жоғары тұрған сот бұзған болуы мүмкін. Алайда, бұл мысал адвокаттың сот отырысында тәртіпті бұзу фактілеріне барабар (соның ішінде ақшалай өндіріп алуды қолдану) жауап беру мәселесін шешудің өзектілігін растайды.

Судьялар арасында жүргізілген сауалнаманың жоғарыда келтірілген нәтижелерін ескере отырып, біріншіден, сот отырыстарындағы тәртіпті бұзу көбінесе адвокаттардан, ал прокурорлардан азырақ болады деп айтуға болады; екіншіден, судьялардың көпшілігі сот отырысында тәртіпті сақтаудың қолданыстағы нормаларын өзгертуді және оларға адвокаттарға ақшалай өндіріп алуды қолдану құқығын беруді жақтайды; үшіншіден, сауалнамаға қатысқан әрбір бесінші судья ғана сот отырысының тәртібін бұзғаны және төрағалық етушінің өкіміне бағынбағаны үшін прокурорларды ақшалай өндіріп алуға тартуға болады деп есептейді.

Енді сотта айыптауды қолдайтын прокурорлардың сауалнамасынан алған деректерге тоқталайық. Оларға мынадай сұрақтар қойылды (қосымша 2):

«1. Сіз сот отырысында төрағалық етушімен соттың сүйемелдеуімен жоғары тұрған прокурорды хабардар еткен даулы жағдайларға тап болдыңыз ба?»;

«2. Сіздің тәжірибеңізде адвокат сот отырысының тәртібін бұзған және төрағалық етушінің тапсырмаларын орындаудан бас тартқан жағдайларды кездестірдіңіз бе?»;

«3. Сіз сот отырысында төрағалық етушінің бұйрығына бағынбаған жағдайда прокурор мен қорғаушыға (адвокатқа) ақшалай өндіріп алу құқығын сотқа беруді дұрыс деп санайсыз ба?».

Бірінші сұраққа жауап бере отырып, прокурорлардың көпшілігі (85,3%) сотта мемлекеттік айыпты сақтау тәжірибесінде мұндай жағдайлар болмағанын көрсетті. Сонымен қатар, бірқатар сауалнамаларда прокурорлардың судьялардың сотталушыға, куәларға қойған сұрақтарын даулау туралы

шешімдеріне, жарыссөзде сөз сөйлеген кездегі уақыт шектеулеріне жиі қанағаттанбайтындығы, кейде сот талқылауының қылмыстық істі мәні бойынша қорытындысымен келіспейтіндігі атап өтілді. Сауалнамаға қатысқан прокурорлар (10,3%) судьялардың сот отырысында прокурордың «дұрыс емес» әрекеті туралы жоғары тұрған прокурорға бейресми (телефон арқылы, кездесулерде) жеткізу жағдайларын көрсетті. Ал прокурорлардың 4,4%-ы ғана сот отырысында прокурор мен судьяның арасында туындаған жанжалды жағдайлар туралы судьялардың жоғары тұрған прокурорға жеке қаулы жіберуіне мысалдар келтірген.

Прокурорлардың екінші сұраққа берген жауаптарын талдау кезінде мынадай деректер анықталды: респонденттердің 30,9%-ы адвокаттардың сот отырысында тәртіпті бұзуы, төрағалық етушінің ескертулерін елемей фактілерін, куәлардың, жәбірленушінің, прокурорлардың атына дұрыс емес мәлімдеме жасау фактілерін атап өтті. Қалған прокурорлар адвокаттардың сот отырыстарында тәртіпті «өрескел» бұзуы және төрағалық етушінің нұсқаулары мен өкімдеріне бағынбау фактілерін еске тусіре алмады.

Үшінші сұраққа прокурорлардың жауаптары төмендегідей: олардың 77,9%-ы Қылмыстық процестік кодекстің 346-бабының 1-бөлігінде белгіленген норманы оңтайлы деп санайды және судьяларға оларға ақшалай өндіріп алу құқығын берумен үзілді-кесілді келіспейді; прокурорлардың 13,2%-ы сот отырысында төрағалық етушінің бұйрығына бағынбағаны үшін судьяларға прокурор мен қорғаушыға ақшалай өндіріп алу қолдану құқығын беру мақсатында Қылмыстық процестік кодекстің 346-бабына түзету енгізуді орынсыз деп санайды; сауалнамаға қатысқан прокурорлардың 7,3%-ы судьяның ҚР ҚПК 405-бабына сәйкес жеке қаулы шығаруы және прокурор мен қорғаушының төрағалық етушінің ұйғарымдарын орындамау фактілері туралы жоғары тұрған прокурорға немесе адвокаттар алқасының тәртіптік комиссиясына заң бұзушылықтар туралы хабарлауы жеткілікті деп санайды..

Енді міне, заңгерлер арасында жүргізілген сауалнама нәтижесі. «Сіз сот отырысында төрағалық етушімен іс-тәжірибеңізде жеке сот ұйғарымын шығарумен және олар туралы соттың адвокаттар алқасының тәртіптік комиссиясын хабардар етумен қатар жүретін даулы жағдайларға тап болдыңыз ба?» деген сұраққа жауаптар келесідей көрінеді: бұл сұраққа респонденттердің 9,7%-ы ғана оң жауап берді; сауалнамаға қатысқан адвокаттардың 29,0%-ы сот отырысында олар мен процеске басқа қатысушылардың арасында жанжалды жағдайлар орын алғанын, бірақ соңында олар бітімгершілікпен шешілгенін көрсетті; қалған адвокаттар судьяның сот отырысында қорғаушының орынсыз мінез-құлқына байланысты істі қарауды кейінге қалдыруға немесе жеке ұйғарым шығаруға және бұл туралы адвокаттар алқасының тәртіптік комиссиясына хабарлауға мәжбүр болған жағдайларды есіне түсірмеген.

Сондай-ақ адвокаттардан «Сот отырысында прокурор мен қорғаушы (адвокат) сот отырысында төрағалық етушінің бұйрығына бағынбаған жағдайда оларға ақшалай өндіріп алу қолдану құқығын сотқа беруді дұрыс деп санайсыз ба?» деген сұраққа жауап беру ұсынылды. Бұл сұраққа жауап берген адвокаттардың көпшілігі (90,3%) мұндай шарамен үзілді-кесілді келіспейді. Негізгі дәлелде, егер судьяларға соттағы «орынсыз» мінез-құлқы үшін адвокаттар мен прокурорларға ақшалай өндіріп алу қолдану құқығы берілсе, судья тараптарға қатысты қосымша «әкімшілік ресурс» алады, бұл бәсекелестік принципін бұзады. Сонымен қатар, кейбір респонденттер Қылмыстық процесстік кодекстің 346-бабында белгіленген қылмыстық процеске қатысушыларға ақшалай өндіріп алу тағайындау негіздерінің «анық еместігіне» назар аударды, бұл соттың шектен тыс дискрециясына әкеп соғуы мүмкін. Сауалнамаға қатысқан адвокаттардың 9,7%-ы судьяға сот отырысында төрағалық етушінің бұйрығына бағынбағаны үшін қорғаушыға ақшалай өндіріп алу құқығы берілгенде, сотта қорғауды жүзеге асыру үшін елеулі кедергілерді көрмейді. Біріншіден, олар мұндай істердің табиғаты бойынша гипотетикалық деп санайды, екіншіден, адвокаттардың судьяның ақшалай өндіріп алу туралы

шешіміне оның заңдылығы мен негізділігін тексеру үшін жоғары тұрған органға шағымдануға мүмкіндігі бар.

Осылайша, судьяға прокурорға және қорғаушыға ақшалай өндіріп алуды тағайындау құқығын беру мәселесі бойынша судьялардың, прокурорлардың, адвокаттардың пікірлерінің әртүрлілігіне қарамастан (бұл олардың атқаратын әртүрлі процессуалдық функцияларын ескере отырып, әбден түсінікті), қорғаушы (адвокат) сот отырысында төрағалық етушінің өкімдеріне бағынбаған жағдайда, бұл мәселенің практикалық маңызы зор екенін және осыған байланысты заңнамалық реттеу қажет екенін мойындамасқа болмайды.

Бұл жерде заңнамалық реттелмеген, құқықтық баспасөз беттерінде талқыланбаған тағы бір маңызды мәселеге теориялық және практикалық тұрғыдан тоқталу қажет сияқты. Мәселе жәбірленушінің, азаматтық талапкердің, жеке айыптаушының, азаматтық жауапкердің мүддесін қорғайтын адвокаттың сот отырысына қылмыстық іске қатысуы туралы болып отыр.

Адвокат сот отырысына аталған адамдардың өкілі ретінде қатысу арқылы төрағалық етушінің немесе сот орындаушысының өкімдеріне бағынбауға, сол арқылы сот отырысын өткізудің заңда белгіленген тәртібін бұзу қаупі бар. Ал, Қылмыстық процесстік кодекстің 346-бабының 1-бөлігінде тек қорғаушы туралы айтылып, өкіл туралы айтылмаған. Қорғаушымен салыстырғанда соңғысының қылмыстық процеске сирек қатысуы және заңда өкілдің міндетті түрде қатысуы көзделмегені, туындаған мәселенің ауырлығын жеңілдетпейді. Оның мәні мынада: сот отырысына қатысушы өкіл адвокатқа төрағалық етушінің бұйрығын орындаудан бас тартқаны үшін соттың ақшалай өндіріп алуға құқығы бар ма?

Ресми тұрғыдан алғанда, төрағалық етушінің бұйрығын орындамағаны үшін сот отырысының тәртібін бұзғаны үшін өкіл адвокатқа ақшалай өндіріп алу қолдану салынуы мүмкін деген тұжырым әбден негізді.

Бұл ретте, заң шығарушы Қылмыстық процесстік кодекстің 346-бабын құру кезінде, ең алдымен, «Адвокаттық қызмет және заң көмегі туралы» ҚР

Заңында айқындалған, оның кәсіби қызметті жүзеге асырудағы дербестігіне кепілдік беретін оның ішінде қылмыстық іс жүргізу саласында адвокаттың мәртебесін ескергені анық.

Демек, сот отырысына қатысушы өкіл адвокатқа сот отырысында тәртіп бұзғаны үшін қорғаушы сияқты жазалар қолданылуы керек деп пайымдау қисынды.

Қылмыстық процестік кодекстің 346-бабының 1-бөлігі басқаша тұжырымдалуға тиіс еді:

«1. Прокурор, қорғаушы немесе өкіл төрағалық етушінің ұйғарымдарын орындамаған жағдайда, қылмыстық істі қарау соттың қаулысымен, егер бұл адамды басқа тұлғамен ауыстыруға іске залал келтірмей ауыстыру мүмкін болмаса, кейінге қалдырылуы мүмкін. Бұл ретте сот бұл туралы жеке қаулымен тиісінше жоғары тұрған прокурорды немесе адвокатураның тәртіптік комиссиясын хабардар ете алады.»

Қылмыстық процестік кодекстің 346-бабының 1-бөлігінің қолданыстағы редакциясында, біздің ойымызша, анық олқылық бар. Ол толықтырылғанға дейін қорғаушының төрағалық етушінің бұйрығын орындаудан бас тартуына жауап берудің осы нормада белгіленген тәртібі өкіл адвокатқа да қолданылуы тиіс.

2.2 Қылмыстық сот ісін жүргізуге қатысушыларға ақшалай өндіріп алуды қолдану негіздері

Құқықтың жалпы теориясындағы «құқықтық міндеттеме» түсінігі негізінен заңмен талап етілетін және басқа тұлғаның құқығына (өкілеттілігіне) сәйкес келетін қажетті мінез-құлықтың түрі мен өлшемі ретінде анықталады. Заңды міндеттерді орындамау заңды жауапкершілікке, сондай-ақ мемлекеттік мәжбүрлеу шараларын қолдануға әкеп соғатыны да жалпы қабылданған.

Бұл құқықтық қатынастар субъектісін құқықтық жауапкершілікке тартуға тек белгілі бір түрдегі талап етілетін мінез-құлықты заңмен белгіленген көлемде орындамау ғана негіз бола алады дегенді білдіреді [32].

Кезінде Ф. Коврига, Я. О. Мотовиловкер, Г. Н. Ветрова, П. С. Элькинд, В. М. Корнуков, Л.И. Петрухин және басқа да ғалымдар қылмыстық-процессуалдық жауапкершілік мәселелерін зерттеген. Барлық авторлардың пікірлеріне ортақ нәрсе - процессуалдық жауапкершілік процессуалдық құқық бұзушылыққа кінәлі адамға ауыртпалық салуда көрінеді. Сонымен бірге жауапкершіліктің осы түрінің мақсаты мен мәні туралы мәселе бойынша түпкілікті бірыңғай көзқарас тұжырымдалмаған. Заңнамаларды және ғалымдардың пікірлерін талдау - қылмыстық процестік пен қылмыстық құқықтық жауаптылықты қолданудың мақсаттары сәйкес келмейді және сәйкес келмеуі керек деген пайымдауға негіз береді.

Қылмыстық процестік жауапкершіліктің мақсаты сот ісін жүргізудің қалыпты жүруін және оны қалпына келтіруді қамтамасыз ету ғана болуы қажет. Демек, ақшалай өндіріп алу қылмыстық процестік қатысушының дәлелді себептерсіз шақыру бойынша келмеуінің нәтижесінде пайда болған жағымсыз аспектілерді қалпына келтіру сипатында болуы керек. Шетелдік тәжірибені мысалға ала отырып, Германияда куәгердің келмеуінің салдары оның «келмеу салдарынан келтірілген шығынды өтеу» міндеттемесі болып табылатынын және әкімшілік тәртіппен айыппұл салынатынын атап өткен жөн [33]. Бұл мәселе Францияда да осындай жолмен шешіледі. Мысалы, егер істі қарау куәнің кінәсінен кейінге қалдырылған болса, кінәліден сотқа шақыру, жазбаша құжаттарды ресімдеу бойынша барлық шығындар, сондай-ақ сотқа келген басқа куәлардың іс-сапар шығындары өндіріп алынады [34]. [Осыған ұқсас көзқарасты бір кездері С.А. Шефер куәгердің келмеуінен мемлекетке келтірілген залалды, оның ішінде істі кейінге қалдыруға байланысты шығындарды өтеуді қамтамасыз етуді ұсынып отыр. Осылайша, куәгерден оның билік өкілдеріне уақтылы келмеуі, атап айтқанда, сот талқылауын кейінге

қалдыруы салдарынан мемлекет жоғалтқан қаражатты өндіріп алу, құқық бұзушылықтың сипатына барынша сәйкес келетін және тиімдірек болып көрінеді [35]. Яғни, әрбір нақты жағдайда мұндай сома жұмсалған жұмыс уақытын, тергеу әрекетіне немесе сот талқылауына басқа қатысушылардың келуге жұмсаған сомаларын ескере отырып, жеке белгіленуі тиіс.

Сот статистикасы ақшалай өндіріп алуды процессуалдық мәжбүрлеу шарасы ретінде қолдану тәжірибесі өте тұрақсыз екенін көрсетеді [36]. Қылмыстық процесті жүзеге асыратын лауазымды тұлғалар процеске қатысушылардың жасаған қылмыстық процестік құқық бұзушылық фактілерін үнемі тіркей бермейді, басқа процессуалдық мәжбүрлеу шарасы ретінде ақшалай өндіріп алу бойынша нормаларын қолдануға құлықсыз. Қылмыстық процестік бұзушылықтар кезінде оларды жасағаны үшін ақшалай өндіріп алуды тағайындау кезінде процеске қатысушылардың процестік міндеттерін орындамауы, сондай-ақ олардың сот отырысы залындағы тәртіпті бұзуы түсініледі. Мұндай құқық бұзушылықтар әртүрлі, құқықтық қатынастардың мәні бойынша да, мазмұны жағынан да, сондай-ақ оларды жасаған тұлғалар бойынша да ерекшеленеді. Мысалы, бұған анықтаушының, тергеушінің немесе соттың шақыруы бойынша келуден жалтару, маманның қорытындысын беруден себепсіз бас тарту, кепілгердің күдіктінің немесе айыпталушының тиісті тәртібін қамтамасыз ету жөніндегі міндеттерін орындамауы, куәгердің іс жүргізу міндеттерін орындаудан бас тартуы және т.б. жатады.

ҚР ҚПК 159-бабына сәйкес ақшалай өндіріп алу қолданылуы мүмкін қылмыстық процеске қатысушылардың тиісті баптарына сілтеме берілген. Яғни, қылмыстық процестің кез келген қатысушысына ақшалай өндіріп алу қолданылуы мүмкін деген пікір қалыптасады, өйткені олардың әрқайсысының процессуалдық құқықтары ғана емес, сонымен бірге міндеттері де бар, сондықтан кез келген процестік қатысушы құқықбұзушы болуы мүмкін. Алайда, күдікті мен сотталушыға қатысты осы баппен көзделген ақшалай өндіріп алу қолданылмайды.

Әдебиетте адвокатқа ақшалай өндіріп алуды қолдану мүмкіндігі туралы пікірталастар бар [37], [25]. Сондықтан, ҚР ҚПК 159-бабына ақшалай өндіріп алуды қолданылуы мүмкін қылмыстық процес қатысушыларын қосу қажет деп санаймыз. Біз азаматтық талапкер, азаматтық жауапкер, сарапшы туралы айтып отырмыз. Осы орайда: қылмыстық процесіте ақшалай өндіріп алудың өте сирек қолданылуы немесе жиі қолданылмауы жақсы ма, әлде жаман ба деген сұрақ туындайды. Мұндай жағдайды қанағаттанарлық деп санауға болмайтыны анық. Аталмыш шараның қолданылмайтынын біле отырып, қылмыстық процеске қатысушылар өздерінің мінез-құлқын қылмыстық процесітік заңнамасының талаптарына сәйкес ұйымдастыруға ұмтылмауы мүмкін.

Мысалы, куәгер тергеушінің, анықтаушының немесе соттың алдына келуді елемейді, бұл үшін оған ештеңе болмайтынына сенімді. Іс-әрекеттері қылмыстық сот ісін жүргізудің қалыпты тәртібіне кедергі болатын қатысушылардың жөнсіз мінез-құлқына байланысты мемлекет шығындарға ұшырайды. Мысалы, куәнің келмеуі сотқа дейінгі тергеп-тексеру өндірісіні мен сот талқылауының созылуына әкеп соғады. Сот жүйесінің беделіне нұқсан келтірілуде. Ақшалай өндіріп алуды қолданбау (сәйкесінше дұрыс қолданбау) себептерін объективті және субъективті алғышарттармен байланыстырамыз. Құқық қорғау органы қызметкерінің бақылауынан тыс ақшалай өндіріп алуды қанағаттанарлықсыз қолданылуының себептеріне қылмыстық іс жүргізу қатынастарына тартылған тұлғалардың көпшілігінің мүлкінің болмауы жатады.

Отандық авторлардың теориялық әзірлемелерінде жасалған қылмыстық-процестік құқық бұзушылықтар үшін мүліктік жауапкершілік шаралары ең басты орынға ие емес. Оларды қылмыстық процесітен толығымен алып тастау, әкімшілік құқық бұзушылық туралы істер бойынша өндіріске ауыстыру ұсынылады немесе олар қосалқы, факультативтік институттар ретінде сипатталады. Тәжірибеші мамандар осыны қайталай отырып, бұл үшін негіз бен жағдайлардың бар-жоғын елемей, іс жүргізуде қылмыстық-процессуалдық мәжбүрлеу шарасы ретінде ақшалай өндіріп алуды қолданудың қажеті жоқ деп

есептейді. Мүліктік сипаттағы қылмыстық-процестік мәжбүрлеудің аталған шарасын қолданбаудың жеке себептері мен шарттарына жүгінуді ұсынамыз.

БІРІНШІ МӘСЕЛЕ. Процессуалист-ғалымдар арасында ақшалай өндіріп алудың құқықтық табиғатын анықтау біркелкі емес. Кейбір авторлар процестік қамтамасыз ету шараларының тәуелсіз жүйесін әзірлеуді ұсынады, және мұнда ақшалай өндіріп алу институты процессуалдық ықпал ету шарасы ретінде болуы керек [2]. Басқа авторлар қылмыстық-процессуалдық мәжбүрлеудің дербес шарасы ретінде ақшалай өндіріп алуды тағайындауды қарастыруды ұсынбайды [38]. Кейбір процессуалист-ғалымдар Қылмыстық процестік кодексінен ақшалай өндіріп алуды және оны тағайындау тәртібіне қатысты барлық нормаларды алып тастауды, бұл құқықтық институтты әкімшілік модельге көшіруді талап етеді [39], [40], [41].

Біздің ойымызша, құқық бұзушылықты әкімшілік құқық бұзушылыққа ауыстыру арқылы қылмыстық-процестік мәжбүрлеу шарасы ретінде ақшалай өндіріп алуды жою тиімді емес. Бұл құқық бұзушыны жауапкершілікке тарту рәсімін жеңілдетпейді, өйткені судьяның қосымша процессуальдық әрекеттері қажет болады (әкімшілік құқық бұзушылық туралы іс бойынша іс қозғау, жаңа сот отырысын тағайындау және өткізу, қатысушыларды шақыру, олардың құқықтарын түсіндіру және өзге де іс жүргізу әрекеттері), бұл істі мәні бойынша шешуді кейінге қалдырады.

Қылмыстық процестік нормалары бойынша сот өндірісінде ақшалай өндіріп алуды қолдану мүдделі қатысушылардың құқықтары мен мүдделерінің кепілі болып табылатынына сенімдіміз. Қылмыстық процестік және әкімшілік жауапкершіліктің аражігі өзара байланысты құқық бұзушылықтарды ажырату үшін қажет.

Қылмыстық процестік кодекстің 159-бабы мен ӘҚБТК-нің 665-бабын салыстыру бұл құқық бұзушылықтардың субъективтік құрамы жағынан бірдей еместігін көрсетеді. Қылмыстық процестік мәртебесі бар және сот отырысына қатысып отырған процестік мәртебесі жоқ тұлғалардың заңсыз әрекеттерін

бірқатар себептер бойынша араластыру дұрыс емес. Қылмыстық процестік қатысушы тұлғаларды тиісті процессуалдық ережелермен және құқықтар мен міндеттердің жиынтығымен қамтамасыз ету қылмыстық сот ісін жүргізудің қажеттіліктерін қанағаттандырады. Қылмыстық процестік кодексте көзделген міндеттерді орындамағаны үшін қылмыстық процессуалдық жауапкершілік туындауы тиіс. Қылмыстық процеске қатысушылар болып табылмайтын, бірақ қылмыстық іс бойынша сот отырысында белгіленген ережелерді бұзған басқа адамдар үшін әкімшілік құқық бұзушылық үшін жауапкершілікке тарту қажет. Оның үстіне, екінші жағдайда, айыппұл салу кезінде сот жарыспалы процестен шығу мүмкіндігімен сот емес, әкімшілік функцияны орындайды.

Ақшалай өндіріп алу өзге де мәжбүрлеу шарасы ретінде қылмыстық процестік мәжбүрлеу шараларының жүйесіне өзгермелілік (вариативтілік) әкеледі. Өйткені, процестің әртүрлі кезеңдеріндегі жағдайға әсер ететін құқықтық қайшылықты шешудің дұрыс жолын таңдау лауазымды тұлға үшін дер кезінде ескерту, жолын кесу және жазалау шараларын тиімді қолданудың баға жетпес мүмкіндігі болып табылады.

Осыған байланысты қылмыстық процестік және әкімшілік құқық бұзушылықтарды жасау мерзімі әртүрлі, өйткені біріншісі қылмыстық процестің сот сатыларымен шектелмейді.

Ұқсас әкімшілік құқық бұзушылықтардан айырмашылығы, қылмыстық процестік сипаттағы құқық бұзушылықтардың объективтік жағының әртүрлі нұсқалары бар.

ЕКІНШІ МӘСЕЛЕ. Қылмыстық процеске қатысушыларға процессуалдық міндеттерін орындамағаны және сот отырысы залында тәртіпті бұзғаны үшін ақшалай өндіріп алу қолданылады (ҚР ҚПК 159-бабы). Қылмыстық процестік кодексте ақшалай өндіріп алу қолдануға қатысты басқа да сілтемелер бар (ҚР ҚПК 142, 144 баптары).

Ақшалай өндіріп алу процестік қатысушылардың келесідей міндеттерін орындамағаны үшін қолданылады: анықтаушының, тергеушінің немесе соттың

шақыруы бойынша келмегені (ҚР ҚПК 65-1, 71, 78, 80, 81, 82, 90 баптары). Бұл бұзушылықтар дәлелді себептерсіз келмеумен байланысты.

Мұндай бұзушылық үшін Қылмыстық процестік кодексте көрсетілмесе де, келесі тұлғаларға қылмыстық процессуалдық жауапкершілігіне әкеп соғуы керек деп есептейміз: арыз беруші, қылмыс туралы хабарламаны тексеру кезінде іс жүргізу әрекеттеріне қатысушы адам; онымен сотқа дейінгі ынтымақтастық туралы келісім жасасуға байланысты өзіне қатысты қылмыстық іс жеке өндіріске бөлінген адам; сондай-ақ алқабиге кандидат. Бұл бөліктегі қылмыстық процестік заңнамасын толықтыру қажет сияқты.

Келесі, алдыңғыға ұқсас, бірақ тәуелсіз екінші құқық бұзушылық түрі жәбірленушінің, куәнің, азаматтық талапкер мен жауапкердің, сарапшының, маманның, аудармашының және куәгердің сот отырысында тәртіпті және (немесе) жалпы қабылданған мінез-құлық нормаларын бұзуы болып табылады.

Қылмыстық процеске қатысушылардың, сондай-ақ процестік әрекетін жасауға байланысты тұлғалардың өздеріне жүктелген процессуалдық міндеттерін орындамауының бірқатар басқа нұсқалары құқық бұзушылықтың үшінші түрін құрайды. Мысалы оған, қылмыстық процестік тәртіпте жазаланатын сарапшының ақшалай өндіріп алуды тағайындауға әкеп соғатын әрекеттерін енгізуге болады: қылмыстық процеске қатысушылармен сот сараптамасын жүргізуге байланысты мәселелер бойынша тергеушінің және соттың келісімінсіз келіссөздер жүргізу; сараптамалық зерттеулерге арналған материалдарды өз бетінше жинау; анықтаушының, тергеушінің немесе соттың рұқсатынсыз объектілердің жойылуына немесе олардың сыртқы түрінің немесе негізгі қасиеттерінің өзгеруіне әкеп соққан зерттеу жүргізу.

Бұл тізім толық емес. Оны кеңейту сараптамалық мекеме басшысының, маманның, аудармашының, психологтың және педагогтың ұқсас әрекеттері арқылы мүмкін болады. Аталған қатысушылардың іс-әрекеттері, егер оларда тиісті зерттеу жүргізуден (қатысудан), қорытынды (аударма) беруден негізсіз

жалтару, сондай-ақ шектен тыс кешіктіру түріндегі қылмыс құрамы болмаса, қылмыстық процетік тәртіппен жауапқа тартылуға тиіс.

Құқық бұзушылықтардың бұл тобына куәгердің немесе басқа адамның тергеу әрекетін жүргізу кезінде процессуалдық міндеттерін орындаудан бас тартуы немесе тиісінше орындамауы да жатады (сәйкестендіру кезінде – танылатын адамға сыртқы ұқсастығы бар адам; тергеу экспериментінде – эксперименттік әрекеттерге қатысуға шақырылған адам). Бұзушылықтардың бұл тобына кепіл затына шектеулердің жоқтығы туралы жалған ақпарат берген кепіл берушінің теріс қылықтарын да жатқызу қажет.

Осы құқық бұзушылықтар үшін кінәні анықтау кезінде бұл әрекеттердің қылмыстық іс өндірісіне іс жүзінде кедергі келтірген-келтірмейтінін анықтау қажет болады.

Құқық бұзушылықтың дербес төртінші түрі профилактикалық шараларды қолдануға қатысатын адамдардың лайықсыз мінез-құлқына байланысты әрекеттер болып табылады. Бұл кепілдік берушінің (ҚР ҚПК 142 бабы), кәмелетке толмаған күдіктіні немесе айыпталушыны қадағалайтын тұлғаның (ҚР ҚПК 144 бабы) тиісті міндеттерін орындамауы.

Бұл бұзушылықтардың материалдық құрамы бар. Мысалы, кепілгердің тиісті әрекеттерінің орындалмауы күдіктінің, айыпталушының Қылмыстық процетік кодексте белгіленген тыйым салуларды бұзуына, мүмкін қылмыстық іс өндірісі кезінде күш-құралды, ақшаны және уақытты жұмсауға әкеп соқты. Бұл ретте жауаптылық күдіктінің немесе айыпталушының жөнсіз әрекетімен себепті байланыста болатын кепілгердің өзінің заңсыз әрекеттері үшін туындайды.

Бұзушылықтың бесінші түрі Қазақстан Республикасының қазіргі қылмыстық процетік заңнамасына белгісіз - күдікті мен айыпталушыға қатысты.

Біздің ойымызша, заңнамада күдікті, айыпталушы, қорғаушы жасаған бұзушылықтар үшін ҚПК-нің 159-бабын қолдануға мүмкіндік беретін

жағдайлар анықталуы керек. Мысалы, қамауға алуды (ҚПК-нің 140-146-баптары) қоспағанда, барлық бұлтартпау шараларын қолдану, сондай-ақ мәжбүрлеумен сипатталатын тергеу әрекеттерін жүргізу (сот сараптамасын жүргізу, куәландыру, тінту, алу, салыстырмалы зерттеу үшін үлгілерді алу) мүліктік жауапкершілікті қолдану қаупімен қамтамасыз етілуге тиіс.

Тергеу-сот практикасында қамауға алу мүмкін болмаған кездегі күдікті мен сотталушыға қатысты тиісті мінез-құлқын қамтамасыз ету проблемасы бар. Барлық қылмыстарда бас бостандығынан айыру (әсіресе 5 жылдан астам) қарастырылмаған. Қылмыстық іс бойынша күдікті (сотталушы) келу міндетін орындамаса тергеуші, соттар не істей алады? Яғни, бұл жағдайда дұрыс мінез-құлықты қамтамасыз етудің тиімді жолы жоқ. Ауыр емес немесе орташа ауыр қылмыстар туралы қылмыстық істер бойынша тергеу изоляторларының толып кетуін болдырмау мақсатында соттардың қамауға алуды қарастырмай, қайталап күштеп әкелуді жөн санау ұстанымын айқындайды. Қазіргі уақытта басқа ықпал ету шаралары болмағандықтан, жағдайды ақшалай өндіріп алуды қолдануға рұқсат беру арқылы түзетуге болады.

Мысал ретінде сот отырысына келмеген немесе өзіне жүктелген міндеттерді орындамаған айыпталушыға ақшалай өндіріп алуды қолдануды белгілейтін бірқатар елдердің қылмыстық іс жүргізу заңнамасының нормаларын алуға болады. (Украина Қылмыстық процестік кодексінің 179-бабының 1,2-бөлігі, 323-бабының 1-бөлігі). Осындай нормалар Тәжікстанда, Эстония Республикасында және т.б. бар.

Біз күдіктілерге ақшалай өндіріп алуды қолдану бойынша бұлтартпау шарасының шарттарын бұзғанын бірінші болып ұсынып отырған жоқпыз. Ұқсас ұсыныстар ұйқамаққа қатысты да болған [42], [43], [44]. Бірақ біз тек ұйқамақпен шектелуіміз керек пе? Жоқ деп ойлаймыз.

Сауалнамаға қатысқан тергеушілер мен анықтаушылардың басым көпшілігі (77%), сондай-ақ судьялар (55%) күдіктіге (айыпталушыға) ақшалай өндіріп алуды қолдану туралы Қылмыстық процестік кодекске енгізілген

өзгерісті мақұлдайды. Бұған тергеушілердің 13 пайызы ғана қарсы болса, 26 пайызы жауап беруге қиналған.

Тергеу және сот тәжірибесінде мерзімін кешіктіру (келмеу, процестік әрекеттерді баяу орындау), тергеу немесе сот ісін жүргізуді бұзу және басқа да жөнсіз мінез-құлық түрлері арқылы сотқа дейінгі тергеп-тексеру өндірісі мен сот талқылауына қарсы әрекет етудің жекелеген жағдайлары кездеседі. Мұндай жағдайларға қарсы әрекет етудің немесе жауапкершілікке тартудың тиімді құралдары жоқ. Бас сот отырысында төрағалық етушінің ҚПК 336-бабының 2-бөлігінде белгіленген қылмыстық істі сот талқылауын кейінге қалдыру, сондай-ақ қорғаушыны ауыстыру жөніндегі өкілеттіктері қылмыстық іс бойынша сот отырысының қарауын кейінге қалдыруға құқылы. Бұл шара уақытша және профилактикалық болып табылады, заңи және ұйымдастырушылық себептерге байланысты әрқашан «ауыртпалықсыз» қолданыла бермейді. ҚПК 336-бабының 2-бөлігі қылмыстық іске нұқсан келтірмей мүмкін болған жағдайда ғана қорғаушыны ауыстыруға рұқсат беруі кездейсоқ емес.

Мысалы, егер сот өндірісі өтіп жатқан аумақта басқа адвокаттар болмаса, қорғаушыны іс жүзінде ауыстыру қылмыстық іске нұқсан келтірмей мүмкін емес [45]. Сондай-ақ, айыпталушының өзінің қорғау құқығын соттың өтініші бойынша ауыстыруға тиіс тек қорғаушының қызметтерін көрсету арқылы жүзеге асыруға ұмтылысы сотқа мынадай дилемма қояды:

қорғау құқығы немесе сот ісін жүргізудің қалыпты жүруі. Сот тәжірибесі бұндай жағдайда екіншінің пайдасына ығысады, бұл көбінесе құқықтық емес, саяси алғышарттармен байланысты.

ҚПК 70-бабында көрсетілген қорғаушының «кез келген» тыйым салынбаған қорғау құралдары мен әдістерін қолдану құқығы маңызды ереже болып табылады, сонымен қатар, «жосықсыз» адвокаттарға оны клиенттің мүддесі үшін емес, жеке мүдделері үшін тым кең талқылап пайдалануға мүмкіндік береді (мысалы, қаржылық жағынан ең тиімді болып табылатын басқа істерді қарауға кірісу үшін белгілі бір іске қатысудан заңсыз бас тартуға

ұмтылу, «өзін жарнамалауға», «жанжал шығаратын беделге» ие болуға тырысу және т.б.)

Адвокаттың теріс қылықтары туралы адвокаттар алқасына хабарлау туралы соттың өкілеттігі тиімді емес. Біріншіден, бұл тек адвокаттарға ғана қатысты және қорғаушы айыпталушының жақын туыстарының бірі немесе айыпталушының өтініші бойынша қорғаушы деп танылған тұлғалар қатысқан істерде қолданылмайды (ҚР ҚПК-нің 66-бабының 2-бөлігі). Бұл жағдайда қорғаушыны ауыстыру өте қиын болады. Екіншіден, қорғаушының жауапкершілігі туралы мәселе заң қоғамдастығы органдарының қарауына байланысты, оны болжау қиын емес. Сірә, шешім адвокаттың пайдасына шығарылады немесе қараусыз қалады [46], [47].

Құқықтары мен мүдделерін қамтамасыз ету үшін күдіктінің, айыпталушының және қорғаушының айтарлықтай елеулі құралдары бар. Бірақ «жауапкершілігі жоқ заңды бостандық – бос сөз. Субъектінің жауапкершілігін жоққа шығаратын еркіндік қоғамға жат және әділетсіз, таңдау еркіндігін жоққа шығаратын жауапкершілік адамгершілікке жатпайды» [48].

Қорғаушыға, сезіктіге, айыпталушыға, экстрадициялау туралы қаулыға шағым жасаған адамға (ҚР ҚПК 592-бабының 5-бөлігі), сондай-ақ кейбір жағдайларда медициналық сипаттағы мәжбүрлеу шарасын қолдану туралы іс жүргізіліп жатқан адамға (ҚР ҚПК-нің 516-бабының 1-бөлігі), жоғарыда аталған қатысушылардың өкіліне де (заңды өкілі) процесік мәжбүрлеу шарасы ретінде ақшалай өндіріп алуды қолданылуы керек деп есептейміз,

ҮШІНШІ МӘСЕЛЕ. Қылмыстық процесік мәжбүрлеу шарасы ретінде ақшалай өндіріп алу қолданылуы тиіс қатысушылардың топтарының ұсынылған саралануына қайта оралсақ, біз мынаны атап өтеміз. Құқық салаларының басым көпшілігінде заңды жауапкершілікке тартудың негізгі шарттарының бірі кінәнің болуы болып табылады. Бұл әсіресе қазақстандық құқықтың қоғамдық салалары үшін маңызды. Мысалы, Қылмыстық кодекстің 19-бабының 2-бөлігінде объективті айыптауға (кінәсіз зиян келтіргені үшін

қылмыстық жауаптылыққа) жол берілмейтіні көрсетілген. Бұл ереже қылмыстық іс жүргізушілік құқық бұзушылықтар үшін кінәні дәлелдеу кезінде де қолданылуы керек. Мысалы, құқық бұзушылықтың бірінші түрі үшін (шақыру бойынша келуден жалтару) келмеудің дәлелді себебінің болмауы қажет, бұл көбінесе құқық қорғау органдарында ескерілмейді. Тиісті сот шешімдерінің күшін жоюға әкеп соқтырған тұлғалардың сот отырыстарына келмеу себептерін анықтау бойынша шаралар қолданбай, соттар әрқашан заңды әрекет ете бермейді. Дәлелді себептердің жоқтығын анықтауды міндеттей отырып, жоғарыда қарастырылған құқық бұзушылықтың басқа түрлеріне де осыған ұқсас норма қолданылуы тиіс деп есептейміз.

Әрине, қаралып жатқан қылмыстық іс жүргізу құқық бұзушылықтардың барлық түрлерінде дәлелдеуге жататын мән-жайлар әртүрлі. Бұл жағдайда объективтік жағын дәлелдеу ерекшелігі бар. Кейбір элементтер бойынша адамның өз құзырындағы барлық шараларды қолданбағанын дәлелдеу қажет, ал басқалары бойынша тұлғаның белсенді заңсыз әрекеттері талап етіледі. Салдарын дәлелдеу әрекеті де әртүрлі. Ақшалай өндіріп алу шарасының мөлшерін анықтау кезінде барлығы бірге бағаланып алынады.

ТӨРТІНШІ МӘСЕЛЕ. Қылмыстық процестік мәжбүрлеу шарасы ретінде ақшалай өндіріп алу тағайындалуға тиіс құқықбұзушылықтардың көрсетілген түрлері жауапкершілік дәрежесі бойынша ерекшеленуі тиіс.

ҚР ҚПК 160 бабына сәйкес ақшалай өндіріп алудың мөлшері 50 АЕК дейін белгіленген. Мұндай ақшалай айыппұл шегі қылмыстық процеске қатысушылардың мінез-құлқына нақты әсер етуі екіталай, сол арқылы осы мәжбүрлеу шарасының ықпал ету мүмкіндіктерін азайтады. Қылмыстық процеске қатысушы тұлғалардың ықтимал жағымсыз мінез-құлқын нақты қандай сомадағы ақшалай өндіріп алу түзететінін біз әлі қайта санауымыз керек. Бұл ретте тізбеленген құқық бұзушылықтардың объективтік жағына байланысты мемлекет шығындарын да назардан тыс қалдыруға болмайтын сияқты. Біз ақшалай ықпал ету мөлшерін ғылыми негізделген түзету мәжбүрлеу

шаралары мен барлық сот ісін жүргізудің тиімділігін арттырудың қажетті құралы болып табылатынына сенімдіміз.

БЕСІНШІ МӘСЕЛЕ. Ақшалай өндіріп алудың ең үлкен мөлшерін анықтау кезінде Қылмыстық процесілік кодексте оны есептеу кезінде ескерілетін мән-жайлар көрсетілмеген.

Қылмыстық процеске қатысушыға салынатын ақшалай өндіріп алудың мөлшерін таңдау кезінде құқық бұзушылықтың сипатын, орын алған зардаптарды, жеке ерекшеліктерін, материалдық жағдайы және қылмыскердің асырауында басқа адамдары бар-жоғын, құқық бұзушылықтың тергеу нәтижелеріне әсерін; қылмыскерге тағылған қылмыстың қылмыстық-құқықтық квалификациясын негізге алу ұсынылады [7].

Қылмыстық-процестік мәжбүрлеу шарасы ретінде жасалғаны үшін ақшалай өндіріп алу қолданылуы тиіс құқық бұзушылықтардың ұсынылған саралауын негізге ала отырып, алдын ала анықтайтын мән-жайлардың келесі тізбесін ұсынамыз: кінәнің нысаны, дәрежесі және құқық бұзушылықтың алдын алу мүмкіндігі; құқық бұзушының процессуалдық жағдайы және мүліктік жағдайы; бұзушылықтың құқықтық салдары және оларды қалпына келтіру мүмкіндігі; қылмыстық істің қасиеттері; іс жүргізіліп жатқан аумақтың әлеуметтік-экономикалық жағдайы.

Қорытындылай келе, қылмыстық-процессуалдық мәжбүрлеу шарасы ретіндегі ақшалай өндіріп алуды жақсарту бойынша жоғарыда ұсынылған ұстанымдар толық емес екенін атап өтеміз. Ұсынылап отырған өзгерістерді отандық заңнамаға енгізген кезде қарастырылып отырған шараны қолдануда түбегейлі қайта құрылымдау болмайды. Бірақ оларды Қылмыстық процесілік кодекске енгізбейінше жағдай жақсармайды: бұрынғыдай қылмыстық іс жүргізу қатынастарына қатысушы адамдар өздерінің іс жүргізу міндеттерін орындамайды; мемлекет сот ісін ұйымдастыру бойынша шығындарды өз мойнына алады; және қылмыстық процеске қатысушылардың заңсыз әрекеттері үшін кем дегенде ішінара өтемақы алмайды.

2.3. Ақшалай өндіріп алу тәртібі

Өзге де процессуалдық мәжбүрлеу шараларының классификацияларының біріне сәйкес олардың кейбіреулері мүліктік ықпал ету шаралары тобына біріктірілуі мүмкін. Мүліктік сипаттағы өзге де мәжбүрлеу шараларының ортақ белгілері бар:

- 1) олардың әсері меншік құқығына негізделген;
- 2) көрсетілген мәжбүрлеу шараларын қолдану туралы шешім қабылдаушы субъект тек сот болып табылады.

Тергеушінің процессуалдық мәжбүрлеу шараларын қолдану алгоритмі келесідей: Қылмыстық-процестік кодекстің 160-бабының 3-бөлігіне сәйкес тиісті бұзушылыққа сотқа дейінгі іс жүргізу барысында жол берілген болса, онда сотқа дейінгі тергеп-тексеруді жүзеге асыратын адам немесе прокурор бұзушылық туралы хаттама жасап, оны тергеу судьясына жібереді, ол оны сотқа келіп түскен кезден бастап бір тәулік ішінде қарайды.

Процестік тәртіпте ақшалай өндіріп алуды қолданудың жеделдігі мәселесі туындайды, бұл аталған шараны қолдану тиімділігінің төмендігінің шарты болуы мүмкін.

Құқық қорғау қызметінің мәселелерінің бірі соттың ақшалай өндіріп алуды тағайындау тәртібінің процессуалдық күрделілігі болып табылады.

Ғылыми әдебиеттерде бұл шараны қолданудың процессуалдық тәртібі уақыт бойынша тым ұзақ деген пікірлер айтылуда, және сол уақыт ішінде қылмыстық іс бойынша қылмыс іздерін жасыру және басқа да қиындықтардың туындау қаупі бар [49].

Мәселен, соңғы үш жылда Астана қаласы ПД тергеушілері куәгерлер мен жәбірленушілерге бірде-бір рет ақшалай өндіріп алу қолданбаған.

Ғылыми ортада тергеушіге күдіктіні қоспағанда, өздерінің іс жүргізу міндеттерін бұзған қылмыстық процеске қатысушыларға ақшалай өндіріп алу қолдану құқығын беру туралы ұсыныстар айтылды. Осы процестік мәжбүрлеу

шарасы қолданылуы мүмкін адамдардың құқықтары мен заңды мүдделерін қорғауды қамтамасыз ету үшін тергеу судьясына тергеушінің немесе анықтаушының осы процестік әрекетін бақылау функциясын беру ұсынылады [50]. Бұл тергеушіге немесе анықтаушыға ақшалай өндіріп алуды тағайындау функциясын жүктеген кезде белгіленген процессуалдық мәжбүрлеу шарасын жүзеге асырудың уақытын және ұйымдастыру шығындарын қысқартуға мүмкіндік береді деп ойлаймыз. Кейбір ғалымдар ақшалай айыппұлдың орындалмаған міндеттеме үшін, оның ішінде тағайындалған басқа процессуалдық мәжбүрлеу шарасы үшін санкция сипаты бар екенін көрсетеді [14]. Осыған байланысты, тергеушіге немесе анықтаушыға келесі шарттар негізінде ақшалай өндіріп алуды қолдану құқығын берудің орындылығымен келісу керек:

- а) процеске қатысушының өз міндетін бұзатын әрекеті немесе әрекетсіздігі;
- б) қылмыстық процестік қатысушының кінәсі;
- в) қылмыстық процестік әрекет қабілеттігі.

Бір жағынан, тергеушінің немесе анықтаушының қылмыстық процеске қатысушылардың мінез-құлқының нәтижелері бойынша ақшалай міндеттемелерді жүктеу туралы процессуалдық шешім қабылдауға құзыретті болатын басқа бірде-бір процессуалдық әрекеті жоқ. Мұндай өзгерістер тергеушінің немесе анықтаушының құзыретіндегі өзгерістердің тұтас экономикалық векторын белгілей алады.

Атап айтқанда, Ш.М. Магомедов тергеушінің немесе анықтаушының ақшалай өндіріп алуды қолдану құзыретіне ие болуы олардың тарапынан түрлі айла-шарғы жасауға негіз болатынын атап көрсетеді. Сонымен қатар, мұндай шешімнің заңдылығы мен негізділігі объективті тексерілмей, тергеушінің немесе анықтаушының конституциялық заңды елеулі шектеу туралы қаулыны қабылдауы сот бақылауы институты саласында теріс прецедент туғызады [51].

Біз Қылмыстық процестік кодекстің 159-бабының (өздеріне ақшалай өндіріп алу қолданылуы мүмкін субъектілер туралы) ережелерін осы кодекстің 155-бабының (ақшалай өндіріп алу қолданылуы мүмкін тұлғалардың ішінде, мысалы, күдікті немесе айыпталушы жоқ) ережелерімен бәсекелес деп санаймыз.

Сонымен қатар, Қылмыстық процестік кодекстің нормаларын талдау қылмыстық процеске қатысушылар ғана емес, сонымен қатар қылмыстық процес аясына тартылған адамдардың кең ауқымы да ақшалай өндіріп алуға тартылуы мүмкін екендігін дәлелдейді. Атап айтқанда, жеке кепілдік беруші (ҚР ҚК-нің 142-бабы), ата-анасы, қорғаншысы, қорғаншысы және Қылмыстық процестік кодекстің 144-бабында көрсетілген басқа да тұлғалар. Жоғарыда айтылғандардың негізінде Қылмыстық процестік кодекстің 159-бабының жаңа редакциясы ұсынылды:

«1. Қылмыстық процеске қатысушыларға және осы Кодексте белгіленген жағдайларда өзге де адамдарға өздерінің процессуалдық міндеттерін орындамаған, сондай-ақ сот отырысындағы тәртіпті бұзған жағдайларда оларға осы Кодекстің 160-бабымен белгіленген мөлшерде және тәртіппен ақшалай өндіріп алу қолданылуы мүмкін.

2. Ақшалай өндіріп алу 16 жасқа толмағандарға, ақыл-есі дұрыс емес адамдарға, сондай-ақ дәл сол құқық бұзушылық үшін басқа да жазалау шаралары қолданылған адамдарға қолданылмайды.» [52] Сонымен қатар, Қылмыстық процестік кодекстің 155-бабында көрсетілген өзге де процестік мәжбүрлеу шаралары өз мағынасы бойынша біркелкі емес. Өйткені, ақшалай өндіріп алу, керісінше, процеске қатысушының өз міндеттерін орындамағаны үшін қылмыстық-процессуалдық санкция болып табылады. Бұл ретте мұндай санкцияны қолданудың заңдылығы мен негізділігі процеске қатысушының (тиісінше хабардар етіліп, келмеуінің дәлелді себептерін хабарламай) тергеу органына немесе сотқа шақыру бойынша келмегенін растайтын жеткілікті деректердің болуына байланысты болады..

Өзге де процестік мәжбүрлеу шаралары институты әлеуметтік өмірдегі және қорғалатын құндылықтарға деген көзқарастың өзгеруіне байланысты одан әрі жетілдіруді талап ететіні сөзсіз. Құқық қолданушы Өзге де процестік мәжбүрлеу шаралары институтын реттейтін нормаларды пайдалана отырып, заң талаптарын ғана емес, сонымен қатар жоғары сот органдары қалыптастыратын осы институтты қолдану тәжірибесін де сақтауға міндетті.

«Электрондық қылмыстық іс» аппараттық-бағдарламалық кешені жағдайында ақшалай өндіріп алуды қолдану ұйымдастырушылық жағынан да, процессуалдық тұрғыдан да жеңілдетіледі, бұл сотқа дейінгі тергеп-тексерудің тиімділігін арттырады.

Қорытындылай келе, ақшалай өндіріп алудың өзге де процестік мәжбүрлеу шараларынан ерекше белгілері бар екенін атап өткен жөн: ақшалай өндіріп алудың негізі ол қолданылған тұлғаға әсер ету болып табылады; көрсетілген өзге де процестік мәжбүрлеу шарасын қолдану туралы шешім қабылдаушы субъект тек сот болып табылады. Ғылыми-тәжірибелік деректерді талдау зерттелетін шараны жүзеге асыруда бірнеше проблемалық аспектілерді анықтауға мүмкіндік берді. Біздің ойымызша, біз тергеушіге немесе анықтаушыға сотқа дейінгі тергеп-тексерудің тиімділігін айтарлықтай арттыруға, сондай-ақ Сотқа дейінгі тергеп-тексеру өндірісі мерзімін қысқартуға мүмкіндік беретін ақшалай өндіріп алуды қолдану құқығын берудің орындылығымен келісуіміз керек.

Бұл құқық бұзушылықтың құрылымдық элементтері келесі белгілерге ие: объектісі – қылмыстық процестегі қоғамдық қатынастар; объективті жағы процессуалдық міндеттерін орындамаудан тұратын, нәтижесінде қылмыстық процесс қатынастарына зиян келтіретін құқыққа қайшы мінез-құлықта (әрекет, әрекетсіздік) көрінеді; субъект – 18 жасқа толған есі дұрыс адам; субъективтік жағы қылмыстық процеске қатысушының міндеттерін орындамауға бағытталған тікелей қасақаналықпен сипатталады.

Кейбір зерттеушілердің пікірінше, ақшалай өндіріп алуды қолдану қызметін қылмыстық сот ісін жүргізуде теңдесі жоқ іс жүргізу ретінде қарастырған жөн. Ғалымдар бұл қылмыстық процесте процеске қатысушыға процессуалдық мәжбүрлеу шараларын қолдану үшін жеткілікті дәлелдемелерді алудан тұратынын атап өтті [53]. Осыған қарамастан, ақшалай –өндіріп алуды қолдану туралы түпкілікті шешім процеске қатысушының процессуалдық міндеттемені орындамау фактісі туралы хаттамаға ғана емес, сондай-ақ құқық бұзушылық үшін процессуалдық мәжбүрлеу шарасын қолдануды заңды және нақты негіздерді белгілейтін дәлелдемелердің болуына негізделеді. Соңғысы ақшалай өндіріп алуды қолдану туралы Қылмыстық процестік окдекстің IV тарауында көзделген басқа да процессуалдық мәжбүрлеу шаралары бойынша өндіріспен ұқсастығын көрсетеді.

ҚПК 155, 159, 160, 346-баптарының нормаларын талдау ақшалай өндіріп алу бойынша өндірістің үш сатысын бөліп көрсетуге мүмкіндік береді:

- 1) ақшалай өндіріп алуды қолданудың негіздерін белгілеу;
- 2) сот ұсынылған материалдарды қарайды және сот шешімін шығарады;
- 3) ақшалай өндіріп алуды қолдану туралы сот шешімін орындау.

Ақшалай өндіріп алуды қолданудың негіздерін анықтау сатысында шешілетін міндет фактіні іс жүргізу тәртібімен тіркеу және қатысушының заңда көзделген іс жүргізу міндеттерін орындамауының мән-жайларын тексеру болып табылады.

Тергеу органы мен соттың процеске қатысушылармен қарым-қатынасы заңда белгіленген тәртіпке негізделуі керек. Сот процесіне қатысушының өзінің процестік мәртебесінде көзделген және оған белгіленген тәртіппен түсіндірілген іс жүргізу міндеттерін орындамауы ғана ақшалай өндіріп алуды қолдану үшін өндірісті бастау үшін қажетті негіздер құрайды. Жоғарыда көрсетілген амал-тәсілді соттар ақшалай өндіріп алуды қолдану туралы қаулыларды бұзу кезінде қолданады. Сот процесіне қатысушыны тергеу және сот әрекеттеріне қатысуға шақыру тәртібін сақтамауды олар процессуалдық

міндеттерін қасақана орындамаумен байланысты емес мән-жай ретінде бағалайды. Біз процеске қатысушының өз міндеттемелерін орындамауының дәлелді себебінің болуы ақшалай өндіріп алуды қолданудан бас тартуға негіз ретінде қарастырылуы тиіс екеніне сенімдіміз. Қылмыстық процесс қатысушының девиантты мінез-құлқының себебі анықталуы тиіс. Мінез-құлықтың қасақана сипатын және процессуалдық міндеттерін орындамау үшін дәлелді себептердің жоқтығын сенімді түрде көрсететін мәліметтерді алғаннан кейін ғана бұзушылық туралы хаттаманы жасауға және оны сотқа жіберуге, ал сот сатыларында – осы мәжбүрлеу шарасын қолдану туралы қаулы шығаруға негіз бар деген қорытындыға келуге жол беріледі.

Қылмыстық процеске қатысушының процессуалдық міндеттерін орындамағаны туралы хаттаманың мазмұны заң әдебиеттерінде анық жазылған [54]. Жоғарыда аталған дереккөздерде айқындалған ұстанымдарды дамыта отырып, хаттамада жасалған бұзушылықтың қасақана сипатын көрсететін дәлелдемелер туралы мәліметтер; жауаптылықтан босататын мән-жайлардың жоқтығы туралы; сондай-ақ онда сотқа жіберілген растаушы материалдар туралы мәліметтерді көрсетудің орындылығын атап өту қажет деп санаймыз.

Келмеу себептерінің негізділігін анықтауға ҚКП 157-бабының 2-бөлігі арқылы қарауды дұрыс деп санаймыз: «...адамды келу мүмкіндігінен айырған ауруы, жақын туыстарының қайтыс болуы, дүлей зілзала, адамды белгіленген уақытта келу мүмкіндігінен айыратын өзге де себептер танылады». Сондай-ақ осы аспектіні құқықтық реттеудің тарихи тәжірибесіне сүйене 1864 жылғы Қылмыстық іс жүргізу жарғысына сәйкес қабылдау арқылы болады. Осы себептердің қатарына қылмыстық процеске қатысушының еркіне байланысты емес, ол жеңе алмаған немесе ол үшін жағымсыз салдарлардың туындау ықтималдылығы жоғары болғандықтан елемеу мүмкін емес себептерді қосуды ұсынамыз (форс-мажорлық жағдайлар, жеке өмірлік жағдайлар және басқа да факторлар).

Соттың ұсынылған материалдарды қарау және сот шешімін қабылдау кезеңі. ҚПК 160-бабының 3-бөлігіне сәйкес қылмыстық іс бойынша сотқа дейінгі өндіріс сатысында ақшалай өндіріп алуды қолдану туралы мәселені қарау тергеу судьясының құзыретіне жатады. Оның қызметі осы мәжбүрлеу шарасын қолдану үшін негіздердің болуын тексеру және орындалуы міндетті болып табылатын шешім қабылдау болып табылады [55].

Ақшалай өндіріп алуды қолдану туралы мәселе бойынша сот отырысының мүлікті тыйым салу туралы өтінішхатты қарау тәртібінен ерекшелендіретін ерекшеліктері өзіне қатысты мәжбүрлеу шаралары туралы мәселе қаралып жатқан адамды оған қатысуға шақыру, сондай-ақ дәлелді себептерсіз келмеген құқық бұзушы келмеген жағдайда істі мәні бойынша қараудан тұратын баламалы өндірістің болуы. Керісінше, келмеу үшін дәлелді себеп болса, сот отырысын кейінге қалдыруы керек. Келмеу үшін дәлелді себеп бар екендігі туралы хабарлау өзіне қатысты мәжбүрлеу шарасын қолдану туралы мәселе қаралып жатқан адамның жауапкершілігі болып саналады.

Кейбір авторлар ақшалай өндіріп алуды қолдану туралы мәселе бойынша сот отырысын ҚПК 106-бабының нормалары бойынша өткізу керек деп есептейді. Зерттеушілер ақшалай өндіріп алуды қолдануға байланысты қатынастарды бұзылған құқықты қорғау немесе қалпына келтіру құралдарын жүзеге асыру ретінде қарастырады (құқығы бұзылған субъект ретінде қылмыстық істі тергейтін органды тану арқылы) [56]. Бұл пікірмен келісу қиын, өйткені ақшалай өндіріп алуды қолдану тәртібі арнайы нормада қарастырылған (ҚПК 160-бабы).

ҚПК 160-бабының ережелері соттың ақшалай өндіріп алуды қолдану жөніндегі қызметін толық реттейді, яғни: мәжбүрлеу шараларын қолдануға бастамашылық жасаған субъектілер анықталды; соттылық тәртібі мәселесі шешілді; бұзушылық туралы хаттаманы соттың қарауы үшін мерзім белгілен; түпкілікті процессуалдық шешімдер анықталған; сот шешімін орындау үшін белгілі бір мерзімге кейінге қалдыру немесе бөліп төлеу жоспарын қолдану

мүмкіндігі белгіленген; қабылданған шешім туралы қатысушыларды хабардар ету тәртібі реттелген.

Тергеу органы қылмыстық процесс қатысушының процестік міндеттерді орындамағаны туралы хаттаманы сот отырысында қарау кезінде сот мынадай шарттарды орындауға міндетті:

1) процеске қатысушының өзіне жүктелген міндеттерді орындамауы фактісін растайтын дәлелдемелерді зерделеуге;

2) сотқа келген процеске барлық қатысушыларға сөз беруге;

3) олардың дәлелдерін, сондай-ақ ұсынылған дәлелдемелерді тыңдауға және тексеруге;

4) содан кейін заңға сәйкес шешім қабылдайды, оның көшірмелері мүдделі тұлғаларға беріледі.

Сот тәжірибесін зерделеу сот шешімдерінде қолданылған санкцияның мөлшерін анықтайтын мән-жайлардың әрқашан көрсетілмейтінін көрсетті. Сот шешімімен белгіленген мөлшерде ақшалай өсімпұлды төлеудің физикалық мүмкін еместігі, мысалы, егер күдікті тергеу изоляторында болса, оны тағайындаудан бас тарту үшін негіз болып саналмайды.

Ақшалай өндіріп алудың мөлшерін саралау критерийлері туралы айта отырып, авторлар олардың қатарына мыналарды қосуды ұсынады: құқық бұзушылықтың сипаты мен салдары, кінәнің нысаны мен дәрежесі, құқық бұзушылықтың алдын алу мүмкіндігі, қылмыстық істің қасиеттері, қылмыстың қоғамдық қауіптілігі, елдегі және белгілі бір аймақтағы әлеуметтік-экономикалық жағдай [57]

Ақшалай өндіріп алуды қолдану туралы сот шешімін орындау сатысы. Ақшалай өндіріп алу, сондай-ақ мүлікке тыйым салу туралы сот шешімі сияқты заңды күшіне енеді және дереу орындалады [58]. Сот шешімді орындау үшін 3 айға дейінгі мерзімге кейінге қалдыру немесе бөліп төлеу жоспарын белгілеуге құқылы. Заңда екі преференцияны қолдануды саралау үшін ешқандай негіз жоқ. Осыған байланысты сот шешімдерінде оларды қамтамасыз ету себептері

көрсетілмеген. Мәжбүрлеу шарасы туралы қаулының орындалуы оның нақты әсерін қамтамасыз етеді.

Осыған қарамастан, ақшалай өндіріп алуды өолдану туралы сот шешімін орындау механизмінде заңнамада нақты жауап берілмеген көптеген сұрақтар бар.

Аталған мәжбүрлеу шарасын қолдану бойынша сот шешімдерін зерделеу соттың оларды орындау мерзімін белгілемейтінін көрсетті. Бұл аспект құқықтық және практикалық сипаттағы көптеген сәйкессіздіктерді тудырады. Оларға ақшалай өндіріп алуға жататын тұлғаның сот шешімін орындау мерзімінің белгісіздігі, сондай-ақ мәжбүрлі орындатуға негіздер, бастамашылық білдіретін және оны қолданатын субъектілері, тиісінше, олардың іс-әрекеті тәртібі жатады. Қылмыстық процесс заңнамасын және басқа да салалық заңнаманы талдау аталған мәселелерді шешу механизмін тікелей қарастыратын нормаларды анықтауға мүмкіндік бермеді. Ақшалай айыппұл сияқты жазаны төлеу туралы қаулыны орындау мерзімі заңмен нақты белгіленген басқа салалық заңнаманы мысалға ала отырып, осы қызметті нормативтік реттеудің негізін Қылмыстық процесстік кодексте тұжырымдауды ең дұрыс деп санаймыз [59]. Зерттеушілер Қылмыстық іс жүргізу кодексінде ақшалай айыппұлды өз еркімен төлеу үшін 30 тәулік мерзімін белгілеу керек деген қорытындыға келеді. Сот шешімінің орындалуын бақылау функциясын тергеу органына жүктеу ұсынылады [60].

Біз бұл ұсыныспен келіскенімізді білдіреміз. Дегенмен, бұл ұстанымдар практикалық қызметкерлер арасында ақша жинаудың тиімділігі мен өзектілігін арттыру үшін жеткіліксіз екені анық. Құқық бұзушылық жасағаны үшін жауапкершілікке тарту туралы қаулыны орындауды құқықтық реттеуді дамытудың мысалы ретінде ӘҚБтК-нің 885-886-баптарының ережелерін келтіруге болады. Бұл баптарда шешімнің орындалуын бақылау субъектісін судья, қаулы шығарған орган (лауазымды адам) деп анықтайды, шешімді

орындау мерзімдерін белгілейді, шешімді мәжбүрлеп орындауға беру негіздерін белгілейді.

Мүліктік сипаттағы мәжбүрлеу шараларын қолдану кезіндегі қоғамдық және жеке мүдделердің арақатынасы туралы мәселе оларды қолдану туралы шешімнің мәнімен тығыз байланысты. Қылмыстық процестік кодекстің нормаларын Қазақстан Республикасы Конституциясының талаптарына сәйкестендіру мақсаттарын көздей отырып, заң шығарушы сотты құзіретті деп белгіледі.

Ғылыми салада ақшалай өндіріп алуды қолданудың сот тәртібінен бас тарту қажеттілігін негіздейтін зерттеулер жүргізу үрдісі пайда болды [61]. Зерттеушілердің негізгі дәлелі–мәжбүрлеу шарасын қолдану тәртібін жеңілдету қажеттілігі (бұнымен келіспеу мүмкін емес).

Зерттеу нәтижелері қолданыстағы құқықтық реттеу шеңберінде ақшалай өндіріп алуды қолдану туралы сот шешімін орындау қылмыстық іс жүргізу қатынастары саласында туындайтын, арнайы тәртіпте жүзеге асырылатын және қылмыстық іс жүргізушілік реттеуден тыс аяқталатын қосалқы өндіріс болып табылатынын дәлелдеуге мүмкіндік береді. Жалпы құқықтық мағынада сот актілерін мәжбүрлі орындату қатысты қатынастар әкімшілік сипатта болады. Бірақ ақшалай өндіріп алуға байланысты жауапкершіліктің сипаты қылмыстық процестік болып табылады. Қылмыстық процестік кодекстің нормалары қылмыстық сот ісін жүргізуде ақшалай өндіріп алуды орындауды неғұрлым егжей-тегжейлі реттейтін нормаларды қамтуы тиіс. Сот шешімінің орындалуын бақылауды мәжбүрлеу шараларын қолдануға бастамашы болған органға жүктеу қажет деп санаймыз. Бұл процестің сатысына қарай тергеу органының немесе соттың төлеуге тағайындалған ақшалай өндіріп алудың сомасын алушы болып табылатындығымен негізделеді. Сонымен қатар, мұндай органның нақты қылмыстық іс бойынша іс жүргізуге байланысты туындайтын шарттарды қанағаттандыратын мәжбүрлеу шараларын таңдауға және қолдануға мүдделілігі айқын көрінеді.

Процеске қатысушылардың мінез-құлқына олардың мүліктік мүдделері (ақшалай өндіріп алумен) арқылы ықпал ету механизмін тағайындалған «айыппұлдың» мөлшерін ұлғайту бағытында, сондай-ақ шешімді заңда белгіленген мерзімде қайталап бұзғаны немесе қасақана орындамағаны үшін жауаптылық белгілеу арқылы жетілдіру қажет деп санаймыз. Бұл тәсіл қылмыстық процеске қатысушының кейінгі оң мінез-құлқына әсер етуге мүмкіндік береді.

Қорытындылай келе, ақшалай өндіріп алуға қатысты іс жүргізу тәртібін жаңғырту қажет екенін атап өтеміз. Оны түрлендіру моделі оның мәжбүрлеу әлеуетін дамыту арқылы осы мәжбүрлеу шарасын қолдану жиілігін арттыруға, қолдану тәртібін оңайлатуға және оны жүзеге асыру жөніндегі қызметті жетілдіруге бағытталуы тиіс.

Бұл мақсатқа қол жеткізуге мыналар ықпал ете алады: сотқа дейінгі тергеп-тексеру органдарына сотқа дейінгі тергеп-тексеру кезінде ақшалай өндіріп алуды қолдану өкілеттіктерін беру арқылы «ақшалай айыппұл» салу тәртібін жеңілдету; ақшалай өндіріп алу туралы шешімнің орындалуын бақылау субъектілерін, сондай-ақ оны белгіленген мерзімде әдейі орындамағаны немесе процессуалдық міндеттерін бірнеше рет қасақана орындамағаны үшін жауапкершілікке тарту тәртібіне бастамашылық етушілерді анықтау; сот ісін жүргізуге қатысушының процессуалдық міндеттерін бірінші рет орындамағаны үшін салынған ақшалай өндіріп алудың сомасын ұлғайту; ақшалай өндіріп алу туралы шешімді қасақана орындамағаны немесе іс жүргізу міндеттерін әлденеше рет қасақана орындамағаны үшін сотта мүліктік жауапкершілікті қатаңдату арқылы ақшалай өндіріп алу қолданылған қатысушының кейінгі заңды мінез-құлқын ынталандыру.

Ақшалай өндіріп алу қолданылған адамдардың құқықтары мен заңды мүдделерін қорғау, тиісті рәсімнің болуымен қамтамасыз етілуі тиіс. Ақшалай өндіріп алуды тағайындау тәртібі Қылмыстық-процестік кодекстің 160-бабымен реттеледі.

Бұл бапта заң шығарушы ақшалай өндіріп алуды қолданудың екі тәртібін анықтайды. Олардың бірі Қылмыстық-процестік кодекстің 160-бабының 2-бөлігінде белгіленген: егер тиісті бұзушылық сот отырысында жасалса, онда ақшалай өндіріп алуды осы бұзушылық анықталған сот отырысында сот тағайындайды, ол туралы сот үкімі шығарылады. Екіншісі сол баптың 3 және 4-бөліктерінде: тиісті бұзушылыққа сотқа дейінгі іс жүргізу барысында жол берілген болса, онда сотқа дейінгі тергеп-тексеруді жүзеге асыратын адам немесе прокурор бұзушылық туралы хаттама жасап, оны тергеу судьясына жібереді, ол оны сотқа келіп түскен кезден бастап бір тәулік ішінде қарайды. Сот отырысына өзіне ақшалай өндіріп алу қолданылуы мүмкін тұлға шақыртылады. Бұзушылық жасаған адамның дәлелді себептерсіз келмей қалуы хаттаманы қарауға кедергі болмайды. Судья хаттаманы қарау нәтижесі бойынша елу айлық есептік көрсеткішке дейінгі мөлшерде ақшалай өндіріп алуды қолдану немесе оны қолданудан бас тарту туралы қаулы шығарады. Қаулының көшірмесі хаттаманы жасаған адамға және ақшалай өндіріп алу қолданылған адамға жіберіледі.

Хаттаманы қарау тәртібі Қылмыстық-процестік кодекстің 106-бабында белгіленген тәртіпке ұқсас. Себебі, аталған екі өндірістің де негізі қылмыстық процестік заңнаманы бұзу фактілері бойынша сотқа шағымдану болып табылады, алайда, Қылмыстық-процестік кодекстің 106-бабының шеңберінде сотқа шағымданудың бастамашысы тергеушінің (анықтаушының) әрекеттерінің немесе шешімдерінің заңсыз немесе негізсіздігіне шағымданған процеске қатысушы болып табылады, ал басқа жағдайда (ҚПК 160-бабы) шағымның бастамашысы тергеушінің немесе анықтаушының өзі болып табылады.

Сонымен, Қылмыстық-процестік кодекстің 160-бабының 3 және 4-бөліктері реттейтін мән жайлар: шағымды қарау нысанасы; бастамашы тұлғалар; қарауға қажетті құжаттар (бұл жағдайда бұзушылықтың мән-жайлары жазылған, егер бар болса, оның куәгерлері көрсетілген хаттама);

хаттаманы қарау мерзімдері; жарыспалы іс жүргізу қағидалары бойынша өткізілетін сот отырысына қатысушылар; осы мәселе бойынша сот шешімдерінің түрлері, қаулының көшірмесін қылмыстық процеске тиісті қатысушыларға (хаттаманы жасаған адамға және ақшалай өндіріп алу қолданылған адамға) жіберуді қамтиды.

Алайда, бапта хаттамамен бірге сотқа қосымша құқық бұзушылыққа қатысты құжаттар жіберілетіні көрсетілмеген, аталған сот бақылау рәсімінің реттілігі реттелмеген.

Бапта соттың сот отырысына қатысушылардан хаттамада не айтылғанына байланысты түсініктеме алуы, соттың құқық бұзушылықтың куәгерлерін шақыру және олардан жауап алу, қосымша материалдарды талап ету құқығы көзделуге тиіс. Сонымен қатар от шешіміне шағымдану мүмкіндігі көрсетілмеген. Бұл да, біздің ойымызша, заңның құқықтық мәселесі.

Кейбір ғалымдар Қылмыстық-процестік кодекстің 160-бабында көзделген тәртіп толық реттелмеген деп есептеп, оны толықтыруды ұсынады [14] және "бұзушылық туралы хаттаманы қарау бойынша сот қабылдайтын қаулылар екінші сатыдағы сотқа шағымданатын қаулылар қатарына жатқызылуы тиіс, өйткені аталған шешім оған қатысты қабылданған қатысушының мүдделерін қозғайды"деп айтылады [40].

Сонымен қатар, біз сотқа дейінгі іс жүргізуде ақшалай өндіріп алу туралы сотқа жүгіну нысаны қатысушының өзінің іс жүргізу міндеттерін бұзғаны туралы хаттама болмауы керек деп санаймыз, ал тергеу судьясына жіберілетін ақшалай өндіріп алуды қолдану туралы өтініш деп қарастыру қажеттігін ұсынамыз. Бұл анықтаушының, тергеушінің қаралып отырған мәселе бойынша сотқа жүгінуі мәжбүрлеу шарасын қолдану туралы ресми өтініш болып табылатындығына байланысты, ал бұзушылық туралы хаттама оған қоса берілуге тиіс.

Ақшалай өндіріп алуды қолдану туралы өтініш ең алдымен, мыналарды қамтуы тиіс: қылмыстық іс туралы ақпарат, бұзушылық туралы хаттама

жасаған лауазымды тұлға туралы мәліметтер, оны жасаған адам туралы, құқық бұзушылықтың мазмұны мен мән-жайлары, оның жасалу фактісін растайтын дәлелдемелер көрсетілуі тиіс, орындалмаған тиісті қылмыстық іс жүргізу міндетін көздейтін ҚПК нормасы, өтінішхаттың жасалған күні мен орны, лауазымды адамның қолы.

Талқыланғанның негізінде Қылмыстық-процестік кодекстің 160-бабының 3 және 4-бөліктеріне толықтырулар енгізуді ұсынамыз, оларды мынадай редакцияда рәсімдеу қажет:

«3. Егер сотқа дейінгі іс жүргізу барысында тиісті бұзушылыққа жол берілсе, онда сотқа дейінгі тергеп-тексеруді жүзеге асыратын адам немесе прокурор тергеу судьясының алдына ақшалай өндіріп алуды қолдану туралы өтініш жасайды, ол туралы қаулы шығарады, ол бұзушылық фактісін растайтын хаттамамен және өзге де материалдарымен бірге тергеу судьясына жіберіледі, ол оны сотқа келіп түскен сәттен бастап бір тәулік ішінде қарайды. Сот отырысына ақшалай өндіріп алу қолданылуы мүмкін адам және ақшалай өндіріп алуды қолдану туралы өтініш білдірген адам шақырылады. Бұзушының дәлелсіз себептермен келмеуі өтінішхатты қарауға кедергі келтірмейді. Тергеу судьясы сот отырысына қатысушылардан жауап алады, құқық бұзушылық куәгерлерін шақыруға және сұрауға, қосымша құжаттарды талап етуге құқылы.»

«4. Хаттаманы қарау нәтижелері бойынша судья елу айлық есептік көрсеткішке дейінгі мөлшерде ақшалай өндіріп алу немесе оны қолданудан бас тарту туралы қаулы шығарады. Қаулының көшірмесі хаттама жасаған адамға және ақшалай өндіріп алу қолданылған адамға жіберіледі. Тергеу судьясының осы баптың үшінші және төртінші бөліктерінде белгіленген тәртіппен шығарылған қаулысына жоғары тұрған сотқа шағым жасалуы мүмкін.»

Заң шығарушы Қылмыстық процестік кодекстің нормаларында ақшалай өндіріп алуды қолданудың процестік тәртібін толығырақ белгілеп, оны

қажетсіз бюрократиялық процедуралардан құтқарды, осылайша уәкілетті лауазымды тұлғаларға қылмыстық процеске қатысушыларға осы процессуалдық мәжбүрлеу шарасын қолдануды жеңілдетеді. Бұл ретте, қылмыстық іс өндірісінде ақшалай өндіріп алуды қолдану тәртібін реттейтін Қазақстан Республикасының қолданыстағы заңнамасының заң шығарушының назарынан тыс қалған кемшіліктеріне назар аударғым келеді. Жоғарыда айтылғандай, 2014 жылы ҚР ҚПК қабылданғанға дейін ақшалай өндіріп алуды тағайындау тәртібі ӘҚБтК-нің нормаларымен реттеліп, осы процестік мәжбүрлеу шарасын қолдану қылмыстық процеске қатысушыларға әкімшілік құқық бұзушылық туралы істер бойынша іс жүргізу шеңберінде жүзеге асырылды. 2014 жылы ҚР ҚПК-нің қабылдануымен ақшалай өндіріп алуды тағайындаудың іс жүргізу тәртібі заң шығарушы тарапынан айтарлықтай жеңілдетілді, қазіргі уақытта қылмыстық процесс құқығының нормаларымен реттеледі.

Басқаша айтқанда, ақшалай өндіріп алуды қолдану әкімшілік іс жүргізу емес, қылмыстық процесс саласында мүмкін болды. Алайда, қылмыстық процеске қатысушылардың сотқа дейінгі тергеп-тексеру және сот талқылауы кезінде Қылмыстық процестік кодекстің нормаларын бұзудың әртүрлі түрлерін жасағаны үшін әкімшілік жауапкершікті көздейтін әкімшілік құқық бұзушылық туралы заңнаманың нормалары бар екенін атап өткен жөн, заңи күші тоқтатылған жоқ, және ӘҚБтК-нің «Мемлекеттік билік институтына қол сұғатын әкімшілік құқық бұзушылықтар» 33-тарауында қамтылған. Бұл ӘҚБтК-нің 662-бабы Айыпталушының (күдіктінің) келетіндігі туралы жеке кепілгерлікті бұзу 663- бабы Кәмелетке толмаған айыпталушының (күдіктінің) келуін қамтамасыз ету туралы міндеттемені бұзу, 665- бабы Прокурорға, тергеушіге және анықтау органына, сот орындаушысына, сот приставына келмеу сияқты әкімшілік құқық бұзушылықтар [62]. Әкімшілік заңнамада аталған құқықтық нормалардың болуы құқық қорғау органының қызметкеріне әкімшілік құқық бұзушылық туралы істер бойынша іс жүргізу шеңберінде

қылмыстық процеске қатысушыларға бұрынғыдай жаңа Қылмыстық процестік кодексі мен Әкімшілік құқық бұзушылық туралы кодекс қабылданғанға дейінгі нысанда ақшалай айыппұл салуға мүмкіндік береді.

Бірақ егер бұрын ақшалай өндіріп алуды қолдану тек әкімшілік құқық бұзушылық туралы істер бойынша іс жүргізу тәртібімен жүзеге асырылса, енді бұл шара қылмыстық және әкімшілік іс жүргізу шеңберінде де қолданылуы мүмкін. Басқаша айтқанда, қылмыстық процеске қатысушыларға ақшалай өндіріп алуды қолданудың процестік тәртібі Қылмыстық процестік кодекстің және ӘҚБтК-нің нормаларымен бір мезгілде реттеледі. Ақшалай өндіріп алуды тағайындау тәртібін мұндай екі жақты құқықтық реттеу Қазақстан Республикасының қылмыстық процестік және әкімшілік заңнамасы нормаларының бәсекелестігін көрсетеді [63]. Нәтижесінде құқық қорғау органының қызметкерінің алдында келесідей таңдау түр: не құқық бұзушыға ҚПК 160-бабына сәйкес ақшалай өнділіп алуды қолдану, не әкімшілік құқық бұзушылық туралы іс қозғап, белгіленген мерзімде әкімшілік іс жүргізу шеңбері ақшалай өндіріп алуды қолдану. Бірақ қылмыстық қудалау органдарының практикалық қызметіне ең тиімдісі ақшалай өндіріп алуды тағайындаудың бірыңғай тәртібінің болуы, өйткені бұл қылмыстық процестің ауырлығын, тергеу бөлімшелері мен әкімшілік полиция қызметкерлерінің өкілеттіктерінің қайталануын жояды, сондай-ақ қылмыстық процесте ақшалай өндіріп алуды қолдану тәртібін айтарлықтай жеңілдетеді және жеделдетеді.

Сонымен қатар, ҚПК 160-бабында белгіленген ақшалай өндіріп алуды қолданудың процестік тәртібі қылмыстық қудалау органдары үшін бұрын қолданылып жүргенге қарағанда неғұрлым қолайлы болып табылады, сондықтан, біздің ойымызша, болашақта құқық қорғау органдарының қызметкерлері ақшалай өндіріп алуды тағайындау үшін бұрын қолданылған емес, дәл осы тәртіпті қолданады. Демек, Қылмыстық процеске қатысушылардың қылмыстық процестік заңнамасын бұзғаны үшін әкімшілік

жауаптылығын қарастыратын ӘҚБтК-нің нормалары мүлде қолданылмайды, сондықтан қылмыстық процесте өзінің маңызын жоғалтады.

Осылайша, қылмыстық процесте ақшалай өндіріп алуды қолдану тәртібінің құқықтық реттелуін зерттеу осы процестік мәжбүрлеу шарасын қолданудың қолданыстағы «қосарлы» тәртібі туралы және қылмыстық процестік нормалары мен әкімшілік заңнама арасындағы бәсекелестік туралы қорытынды жасауға мүмкіндік берді.

Ақшалай өндіріп алуды қолдану тәртібінің екі жақтылығын жою [67], сондай-ақ қылмыстық сот ісін жүргізуде осы шараны қолданудың бірыңғай процестік тәртібін белгілеу мақсатында ӘҚБтК-нің «Мемлекеттік билік институтына қол сұғатын әкімшілік құқық бұзушылықтар» 33-тарауынан мынадай әкімшілік құқық бұзушылық белгілерін алып тастау қажет: 662-бап Айыпталушының (күдіктінің) келетіндігі туралы жеке кепілгерлікті бұзу 663-бап Кәмелетке толмаған айыпталушының (күдіктінің) келуін қамтамасыз ету туралы міндеттемені бұзу, 665- бап Прокурорға, тергеушіге және анықтау органына, сот орындаушысына, сот приставына келмеу сияқты әкімшілік құқық бұзушылықтар, және осы баптың мәтінінен "прокурордың, тергеушінің, анықтау органының айғақтар беруге шақыруы бойынша" деген сөздер алып тасталсын.

Ұсынылып отырған заңнамалық өзгерістер қылмыстық сот ісін жүргізуде ақшалай өндіріп алуды қолданудың процессуалдық тәртібін біріздендіруге, қажетсіз рәсімдерден арылуға, сондай-ақ оны жеңілдетуге ықпал етеді.

ҚОРЫТЫНДЫ

Диссертациялық зерттеудің нәтижелері қазіргі қылмыстық іс жүргізу заңнамасын жетілдіру бойынша келесі негізгі теориялық қорытындыларды, практикалық ұсыныстар мен ұсыныстарды тұжырымдауға мүмкіндік береді.

1. Қылмыстық процестік мәжбүрлеу шаралары деп анықтау органының, анықтаушының, тергеушінің, прокурордың, соттың қылмыстық іс жүргізуге байланысты қолданатын және күдіктінің, айыпталушының, жәбірленушінің, куәнің және сот процесіне басқа да қатысушылардың өз міндеттерін тиісінше орындау немесе олар бұзған азаматтардың құқықтарын қалпына келтіру немесе сотқа дейінгі іс жүргізу мен сот талқылауының белгіленген тәртібін қамтамасыз ету мақсатында, олардың құқықтары мен бостандықтарын шектеумен ұштасқан процессуалдық заңнамамен реттелетін мәжбүрлеу шараларын түсіну керек.

2. Ақшалай өндіріп алу қылмыстық процестік кодексте көзделген қылмыстық процестік мәжбүрлеу шараларының бірі болып табылады. Кез келген процессуалдық мәжбүрлеу шарасына тән жалпы белгілермен қатар ақшалай өндіріп алудың жеке қасиеттері, өзіндік ерекшелігі бар және қылмыстық сот ісін жүргізуде белгілі бір «жүктемесі» бар.

3. Қылмыстық процесте ақшалай өндіріп алудың өз мақсаты бар:

а) қылмыстық процеске қатысушылардың, ең алдымен, дәлелдеу мүдделеріне қызмет ететін немесе қылмыстық процестің қалыпты жүруін қолдайтын тұлғалардың Қылмыстық процестік кодексте көзделген іс жүргізу міндеттерін орындауын қамтамасыз ету;

б) сот отырысында тәртіп пен тәртіпті сақтау.

4. Ақшалай өндіріп алу дербес санкция ретінде Қылмыстық процестік кодексте 65-баптың 8-бөлігінде, 71-баптың 9-бөлігінде, 78-баптың 8-бөлігінде, 80-баптың 6-бөлігінде, 81-баптың 5-бөлігінде, 82-баптың 6-бөлігінде, 90-баптың 5-бөлігінде, 142-бабының 5-бөлігі, 165-бабының 7-бөлігінде ғана көзделген, осыған байланысты ол қорғауға құқығы бар куәмен,

жәбірленушімен, куәмен, маманмен, аудармашымен, куәгермен қатар, сондай-ақ кепілдік берушімен, кәмелетке толмаған айыпталушы қадағалауындағы адамға тағайындалуы мүмкін. Бұл нормалар заң шығарушының қылмыстық процеске қатысушыларға ақшалай өндіріп алуды қолдану туралы жалпы, жеке тұлғалық емес құқықтық нормалармен шектелмейтінін көрсетеді, бірақ бұл процессуалдық мәжбүрлеу шарасы нақты қашан және кімге қолданылуы мүмкін жағдайларды нақтылай отырып, оларды нақтылайды және жекелейді. Бұл ескерту принципіалды түрде маңызды болып табылады. Қылмыстық процестік кодекстің 155-бабының 2-бөлігін және 159-бабын түсіндіру кезінде міндетті түрде ескерілуі қажет.

5. Қылмыстық процестік кодекстің 159 және 346-баптарының мазмұны бір-біріне сәйкес келмейді. Біріншісі сот отырысында тәртіпті бұзған процеске кез келген қатысушыға ақшалай өндіріп алуға мүмкіндік береді. Екіншісі бұл шеңберден прокурор мен қорғаушыны, сондай-ақ сотталушыны алып тастайды. Іс жүзінде ақшалай өндіріп алуды тағайындау мүмкіндігін қамтитын сот отырысында тәртіпті қамтамасыз ету шараларына арнайы арналған Қылмыстық процестік кодекстің 346-бабының талаптарын басшылыққа алу керек.

6. Анықтаушының, тергеушінің, прокурордың немесе соттың шақыруы бойынша келуден дәлелді себепсіз (өз кезегінде дәлелді себептерсіз келмеу фактісі мен мән-жайларын міндетті түрде дәлелдеуді көздейтін) жалтару, жәбірленуші, куә, азаматтық талапкер және азаматтық жауапкер, сарапшы, аудармашы, куә сияқты қылмыстық процеске қатысушыларға ақшалай өндіріп алуды тағайындау үшін сөзсіз негіз болып табылады. Сондықтан келмеу себептерін негізді деп түсінуге, сондай-ақ жәбірленушіге, куәға және басқа да қатысушыларға келмеу себептері туралы оларды шақырған органды хабардар ету міндетін уақтылы түсіндірудің бірыңғай тәсілін әзірлеу маңызды. Осыған байланысты Қылмыстық процестік кодекске шақыру бойынша келмеудің дәлелді себептерінің тізбесіне және шақыру қағазының мазмұнына қойылатын

талаптар бөлігінде жауап алуға шақыру тәртібіне қатысты өзгерістер мен толықтырулар енгізілгені орынды.

7. Кепілдік беруші немесе кәмелетке толмаған айыпталушы қадағалауындағы адам өзіне алған міндеттемені дұрыс орындамаған жағдайларда Қылмыстық-процестік кодекстің 160-бабының 3-бөлігінде көзделген бұзушылық туралы хаттама жасау дұрыс емес, өйткені ол хаттама болып жатқан оқиғаның мән-жағдайын көрсетпейді. Бұл құжат құқық бұзушылық туралы хаттама емес, айыпталушының (кудіктінің) тиісті процессуалдық міндеттемені орындамауы туралы хаттама деп дәлірек аталуы қажет.

8. Заң шығарушы алқабиге дәлелді себепсіз келмеуіне байланысты оған ақшалай өндіріп алуды қолдану туралы материалдарды сотқа ұсыну тәртібін реттемейді. Қылмыстық процестік кодекстің 640-бабына толықтырулар енгізіп, мынадай нормаларды көздеу қажет:

а) алқабиді дәлелсіз себептермен келмегені үшін жауапкершілікке тарту туралы бастама қылмыстық істі төрағалық еткен судьядан шығуы тиіс;

в) алқабиге ақшалай өндіріп алуды тағайындау мәселесі алқабилердің қатысуымен қылмыстық істі қарайтын судьяның құзыретіне жатқызылуы тиіс.

9. Сот отырысында тәртіпті қалпына келтіру үшін сотта белгілі бір «манёврлілік» болуы, оның ішінде заңда көзделген бірнеше ықпал ету шараларын кезектеп немесе бір мезгілде қолдану құқығы бар екені анық. Демек, Қылмыстық -процестік кодекстің 346-бабының 1-бөлігін мынадай редакцияда беру әдістемелік тұрғыдан дәлірек болар еді:

«1. Сот отырысында тәртіп бұзылған немесе төрағалық етушінің немесе сот приставының өкіміне бағынбаған жағдайда, сот отырысы залында отырған адамға мұндай мінез-құлыққа жол берілмейтіндігі туралы ескертіледі. Ол сондай-ақ сот отырысы залынан шығарылуы және осы Кодекстің 159 және 160-баптарында белгіленген тәртіппен ақшалай өндіріп алуы мүмкін».

10. Қылмыстық-процестік кодекстің 346-бабының 1-бөлігіне енгізілген және бірінші сатыдағы сот қылмыстық істі қарау кезінде сот отырысында тәртіпті бұзғаны үшін ақшалай өндіріп алу түріндегі санкцияны көздейтін норма Қылмыстық -процестік кодекстің 159-бабын қолданудың ерекше нысаны.

11. Сонымен, зерттеуді қорыта келе қылмыстық процестік кодексіне заңнамалық өзгерістер енгізуді талап ететін мынадай қорытындыға келдік:

а) ақшалай өндіріп алу түріндегі мәжбүрлеу шарасы қолданылуы мүмкін тұлғалардың нақты тізімін белгілеу қажет;

б) осы шешімді тергеу органының басшысымен немесе прокурормен келісе отырып, сотқа дейінгі тергеп-тексеруді жүзеге асыратын тұлғаларға ақшалай өндіріп алуды қолдану өкілеттігін бекіту;

с) жүктелген міндеттемелерді орныдамаған тұлғаларға ақшалай өндіріп алудың бірыңғай ақша сомасын белгілеу.

12. Шетелдік заңнамаларды зерттеу нәтижесінде, Украина қылмыстық процестік заңнамасының оңтайлы шешімін бастамаға ала отырып, келесідей тұжырымдамаға келеміз:

д) ҚР ҚПК 160-бабының 3-тармағындағы екінші сөйлем мынадай редакцияда жазылсын: «Сот отырысына ақшалай өндіріп алу қолданылуы мүмкін адам және ақшалай өндіріп алуды қолдану туралы хаттама енгізген лауазымды адам шақырылады. Хаттаманы енгізген лауазымды адам дәлелсіз себептермен келмеген жағдайда, мұндай хаттама қараусыз қалдырылады және оны қайтадан беруге болмайды. Ақшалай өндіріп алу қолданылуы мүмкін адам дәлелсіз себептермен келмеген жағдайда, хаттама енгізген лауазымды адам болған кезде, хаттама қаралуға жатады».

е) Күдікті, айыпталушы, азаматтық жауапкер, азаматтық талапкер, азаматтық талапкердің өкілі, азаматтық жауапкердің өкілі ақшалай өндіріп алуға жататын адамдар тобын толықтыра отырып, ҚР ҚПК-нің 159-бабына өзгерістер енгізу қажет.

f) ҚР ҚПК 160-бабының 4-тармағы мынадай мәтінмен толықтырылсын: «ақшалай өндіріп алу қолданылған адам шешіммен танысқан күннен бастап үш тәулік ішінде судьяның (тергеу судьясының) шешіміне шағым бере алады».

g) ҚР ҚПК 107-бабының 10-тармақшасын толықтыру қажет: «ақшалай өндіріп алуды қолдану туралы шешім».

13. Қылмыстық процестік кодекстің көздеген міндеттерін орындамағаны үшін ақшалай өндіріп алуға тартылуы мүмкін қылмыстық процеске қатысушылардың шеңбері туралы мәселе бойынша айтылғандарды қорытындылай келе, біз келесі қорытындыларды тұжырымдаймыз.

а) Ақшалай өндіріп алуды қолдануды реттейтін қылмыстық процестік нормаларының редакциялық жетілдірілмегендігі және сәйкес келмеуі олардың теорияда да, тәжірибеде де басқаша түсінілуіне және талылануына әкеп соқты, бұл туралы жарияланған ғылыми-практикалық түсініктемелердің мазмұны айқын дәлелдейді. Қылмыстық процестік кодекстің қарастырылып отырған бөлігінде процессуалдық міндеттерін орындамағаны үшін ақшалай өндіріп алуға тартылуы мүмкін қылмыстық процеске қатысушылардың шеңберін анықтауға ғалымдар арасында жалпы қабылданған көзқарастың жоқтығы.

б) 2021 жылы ҚПК 159-бабына енгізілген өзгерістердің нәтижесінде заң шығарушы ақшалай өндіріп алу тағайындалуы мүмкін қылмыстық процеске қатысушылардың шеңберін кеңейтті. Сол тұста ҚПК 155-бабының 2 тармақшасы негізінде азаматтық талапкердің, азаматтық жауапкердің, сарапшының және басқа да тұлғалардың процессуалдық мәртебесін белгілейтін Қылмыстық процестік кодекстің баптарының құрылымдық-дизайнын ескере отырып, оларға іс жүргізу міндеттерін орындамағаны үшін ақшалай өндіріп алу түріндегі жауапкершілік туралы нормаларды енгізу қисынды сияқты.

в) Қылмыстық процесті жүргізуге уәкілетті лауазымды адамдар, егер олар өздерінің іс жүргізу міндеттерін орындамаса, ақшалай өндіріп алуға тартылуы мүмкін емес, өз кезегінде тәртіптік жауаптылыққа, ал егер олар жасаған

бұзушылықтарда әкімшілік құқықбұзушылық немесе қылмыс құрамы болса, сәйкес жауаптылыққа тартылады.

14. Қылмыстық процестік кодекстің 346-бабының 1-бөлігі басқаша тұжырымдалуға тиіс еді:

«1. Прокурор, қорғаушы немесе өкіл төрағалық етушінің ұйғарымдарын орындамаған жағдайда, қылмыстық істі қарау соттың қаулысымен, егер бұл адамды басқа тұлғамен ауыстыруға іске залал келтірмей ауыстыру мүмкін болмаса, кейінге қалдырылуы мүмкін. Бұл ретте сот бұл туралы жеке қаулымен тиісінше жоғары тұрған прокурорды немесе адвокатураның тәртіптік комиссиясын хабардар ете алады.».

Қылмыстық процестік кодекстің 346-бабының 1-бөлігінің қолданыстағы редакциясында, біздің ойымызша, анық олқылық бар. Ол толықтырылғанға дейін қорғаушының төрағалық етушінің бұйрығын орындаудан бас тартуына жауап берудің осы нормада белгіленген тәртібі өкіл адвокатқа да қолданылуы тиіс.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ДЕРЕККӨЗДЕР ТІЗІМІ

1. Рыжаков А.П. Денежное взыскание как мера уголовно-процессуального принуждения.// СПС «КонсультантПлюс».
2. Луговец Н. В. Задержание подозреваемого и иные меры процессуального принуждения: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Саратов, 2004. С. 9–10.
3. Никитина О.В. Сущность и значение судебного контроля при применении иных мер процессуального принуждения в досудебном производстве: дис. ... канд. юрид. наук. Казань, 2006, с. 153
4. Громов Н.А., Полунин С.А. Санкции в уголовно-процессуальном праве России. М., 1998., с. 132; 8, с. 77
5. Кудрина Е.В. Денежное взыскание в уголовном судопроизводстве России // Вестник Санкт-Петербургского университета МВД России. 2010. № 3 (47)., с. 84
6. Сетевое издание. Электронный научно-практический журнал «Современные научные исследования и инновации» Мирошников И.Ю. Неустойка, как способ обеспечения исполнения обязательства, Декабрь, 2022; Дубинина О.А. Вопрос о необходимой обороне в ряду способов защиты гражданских прав, Февраль, 2018; Шигуров А.В., Коньков Р.А. К вопросу об ответственности за неявку в суд кандидатов в присяжные заседатели, Апрель, 2017) URL: <http://web.snauka.ru/issues/2016/12/74759>
7. Кузовенкова Ю. А. Денежное взыскание в системе мер уголовно-процессуальной ответственности: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Самара, 2009. С. 17
8. Ханов Т.А. Имущественные вопросы в уголовном судопроизводстве Республики Казахстан: дис. ... д-ра юрид. наук. Алматы, 2006.
9. Владимирова В.В. Компенсация морального вреда – мера реабилитации потерпевшего в российском уголовном процессе. М., 2007.
10. Францифоров Ю.В. Противоречия уголовного процесса. М., 2006.

11. Дело № 4-101/2013 // Архив Суда г.Астана
12. Дело № 5-576/2015 // Архив суда г. Алматы
13. Дело № 5-1110/2015 // Архив Суда Акмолинской области
14. Тутынин И.Б. Предложения по корректировке регламентации денежного взыскания как меры уголовно-процессуального принуждения// Уголовное судопроизводство: современное состояние и перспективы развития: материалы Всероссийской научно-практической конференции, 2019. С.266-270
15. Уголовно-процессуальное право Российской Федерации / отв. ред. И.Л. Петрухин, И.Б. Михайловская. М., 2011.
16. Мартынцив А.И. Нормативное регулирование денежного взыскания в уголовном процессе Украины и зарубежных стран // Закон и жизнь. 2014. № 11. С. 52–56.
17. Северский А. М. Денежное взыскание - как мера обеспечения в УПК Республики Казахстан, и УПК Украины (Северский А. М., соискатель кафедры правосудия Киевского национального университета имени Тараса Шевченко) https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=31652673]
18. Уголовный процессуальный кодекс Украины: № 4651-VI от 13.04.2012 г. [Электронный ресурс]. - Режим доступа: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>.
19. Когамов М.Ч. Комментарий к Уголовно-процессуальному кодексу Республики Казахстан 2014 года. Том 2. Особенная часть. - Алматы: Жеті Жарғы, 2015. – 940 с.).
20. Коротков А. П., Тимофеев А. В. 900 ответов на вопросы прокурорско-следственных работников по применению УПК РФ: комментарий. - М., 2004. - С. 488.)
21. Научно-практический комментарий к Уголовно-процессуальному кодексу Российской Федерации / под общ. ред. В. М. Лебедева; науч. ред. В. П. Божьев. - М., 2002.-С. 255.).

22. Комментарий к Уголовно-процессуальному кодексу Российской Федерации / под ред. И. Л. Петрухина. - М., 2002. - С. 185.)
23. Безлепкин Б. Т. Комментарий к Уголовно-процессуальному кодексу Российской Федерации (постатейный). - М., 2002. - С. 154.)
24. Комментарий к Уголовно-процессуальному кодексу Российской Федерации / под ред. А. В. Смирнова. - СПб., 2003. - С. 330).
25. Резник Г.М. Почему на адвоката –защитника нельзя налагать денежное взыскание? [Электронный ресурс]//Российская юстиция. 2003.№8. URL: <http://kalinovsky-k.narod.ru/b/reznik-2003.htm> (дата обращения 16.11.2022)
26. Воронин О. В. Исполнение приговора по УПК: учебное пособие. - Томск, 2006.-С. 56-112
27. «О правоохранительной службе» Закон Республики Казахстан от 6 января 2011 года № 380-IV. <https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z1100000380/z110380.htm>.
28. «Адвокаттық қызмет және заң көмегі туралы» Қазақстан Республикасының Заңы 2018 жылғы 5 шілдедегі № 176-VI ҚРЗ. https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z1800000176/z176_1.htm
29. Бұл ақпаратты біздің сауалнамаға қатысқан Ақмола облысы Сандықтау аудандық сотының судьясы айтты..
30. Богатырев Н. Как обеспечить явку участников процесса на первое судебное заседание // Рос. юстиция. - 2002. - № 11. - С. 54.
31. Архив суда Акмолинской области за 2007 г. - Уголовное дело № 1-14.
32. Ветрила Е.В. О допустимости привода, как меры уголовно-процессуального принуждения, в отношении свидетеля / В сборнике: Современная наука: теоретический и практический взгляд // Сборник статей Международной научнопрактической конференции. Ответственный редактор: Сукиасян Асатур Альбертович. 2015. С. 124-127.
33. Федеративная Республика Германия. Уголовно-процессуальный кодекс. – М.: Издательская фирма „Манускрипт”, 1994. – 204с., с.27

34. Боботов С.В. Правосудие во Франции. – Москва: Институт государства и права РАН; Изд-во ИЧП «ЕАВ», 1994. – 198с., с.176
35. Сплавская Н.В. Когнитивные стереотипы в правовой сфере жизнедеятельности субъекта // Гуманизация образования. 2010. № 8. С. 28-31.
36. ҚР БП Құқықтық статистика және арнайы есепке алу жөніндегі комитеттің ақпараты [Электронды ресурс] / URL: <https://www.qamqor.gov.kz/>.
37. Шараева Я.А. Проблемные вопросы применения меры принуждения в виде денежного взыскания в уголовном процессе//Юрист-Правоведь.2020.№2 (93).С.149-153;
38. Кудин Ф. М. Избранные труды. Волгоград: ВолГУ, 2010. С. 313.
39. Макарейко Н. В. Государственное принуждение в механизме обеспечения экономической безопасности: теоретические и прикладные проблемы: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук. Н. Новгород, 2016. С. 20;
40. Резяпов А.А., Каминский А.М. Производство о наложении денежного взыскания в системе уголовного судопроизводства//Вестник Удмуртского университета. 2015. Т.25. Вып.5 С.139-141
41. Серков П. П. Административная ответственность: проблемы и пути совершенствования: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук. М., 2010. С. 14–15 .
42. Багаутдинов Ф. Н. Публичные и личные интересы в российском уголовном судопроизводстве и гарантии их обеспечения на предварительном следствии: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук. М., 2004. С. 43;
43. Булатов Б. Б. Государственное принуждение в уголовном судопроизводстве: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук. М., 2003. С. 29;
44. Карпов Е. Н. Процессуально-властные субъекты уголовного процесса с недостаточно определенным процессуальным положением: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Владимир, 2012. С. 27 и др.
45. Смирнов А. В., Калиновский К. Б. Комментарий к Уголовно-процессуальному кодексу Российской Федерации. Постатейный / под общ. ред. А. В. Смирнова. 6-е изд. // СПС «КонсультантПлюс»

46. Гордейчик С. А. Нарушение адвокатами регламента судебного заседания при рассмотрении уголовных дел // Адвокатская практика. 2019. № 2. С. 35–37;

47. Липинский Д. А. Равноправны ли субъекты уголовно-процессуальной ответственности? // Гражданское общество в России и за рубежом. 2013. № 1. С. 19–21.

48. Коврига З. Ф. Свобода личности и ответственность в уголовном судопроизводстве // Правоведение. 1987. № 5. С. 62.

49. Гараева Т.Б. Соотношение целей и оснований применения иных мер уголовно-процессуального принуждения // Актуальные проблемы науки и практики: сборник научных трудов. Хабаровск, 2018. С. 39-42

50. Шигуров А.В. Направления совершенствования института денежного взыскания в уголовном процессе // Трансформация социальных систем: проблемы и поиски путей решения: сборник научных трудов по материалам всероссийской научно-практической конференции. 2017. С. 487-490.

51. Магомедов Ш.М. Денежное взыскание как иная мера процессуального принуждения // Журнал правовых и экономических исследований. 2018. № 1. С. 75-78.

52. Гараева Т.Б., Кожевникова О.Н. Актуальные вопросы уважительных причин неявки по вызову в уголовном судопроизводстве // Развитие юридической науки и проблема преодоления пробелов в праве: сборник научных статей по итогам работы восьмого международного круглого стола. 2019. С. 45-47.

53. Гараева, Т.Б. Основания применения иных мер уголовно-процессуального принуждения : дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09 / Т.Б. Гараева. – Омск, 2021. – 203 с.

54. Пилюшин, И.П. Методические рекомендации по применению к участникам уголовного судопроизводства денежного взыскания в случаях

неисполнения процессуальных обязанностей / И.П. Пиллюшин // Законодательство и практика. – 2011. – N 2. – С. 27-28.

55. Ендольцева, А.А. Особенности судебной контрольной процедуры по наложению денежного взыскания за нарушение, допущенное в ходе досудебного производства по уголовному делу / А.А. Ендольцева // Современное уголовно-процессуальное право. Уроки истории и проблемы дальнейшего реформирования : тезисы докладов международной научно-практической конференции, посвященной 100-летию принятия УПК РСФСР 1922 г., 20-летию действия УПК РФ, Орел, 6-7 октября 2022. – Орел: Орловский институт МВД России им. В.В. Лукьянова, 2022. – С. 130-134.

56. Васильева, З.В. Меры уголовно-процессуального принуждения: понятие, цели, виды и общая характеристика / З.В. Васильева, Э.К. Кутуев // Юридическая наука: история и современность. – 2018. – N 11. – С. 113-142.

57. Петрикин В.Ю. Обеспечение имущественных прав граждан при применении мер уголовно-процессуального принуждения : автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09 / В.Ю. Петрикин. – Краснодар, 2007. – 22 с.

58. Кальницкий, В.В. Порядок наложения ареста на имущество при производстве предварительного расследования (методические рекомендации) / В.В. Кальницкий, О.В. Баландюк // Законодательство и практика. – 2012. – N 2. – С. 30-37.

59. Кучеров, И.И. Денежные взыскания: проблемы правовой идентификации / И.И. Кучеров // Журнал российского права. – 2013. – N 5. – С. 22-36.

60. Карпова О.В. Исполнение денежного взыскания в уголовном судопроизводстве / О.В. Карпова // Вестник Волгоградской академии МВД России. – 2018. – N 2(45) – С. 95-100.

61. Ветрова, Г.Н. Санкции в судебном праве : монография / Г.Н. Ветрова. – М.: Наука, 1991. – 157 с.

62. Кодекс Республики Казахстан об административных правонарушениях от 5 июля 2014 года № 235-V ЗРК // официальный сайт <http://adilet.zan.kz/rus/docs/K1400000235>.

63. Альмухаметов Б., Булатов Б. Привод и денежное взыскание // Законность. 2003. № 3.

64. Россинский С. Б. Денежное взыскание как мера уголовно-процессуального принуждения: «За» и «Против» // Уголовно-процессуальное право: понятие, содержание, источники: материалы научно-практической конференции, посвященной 100-летию со дня рождения профессора Д. С. Карева. М., 2006. С. 214;

65. Уголовное дело № 1-127/2015 // Архив Сарыаркинского районного суда г.Астана

66. Толкаченко А.А. К вопросу о возможности наложения денежного взыскания на адвоката-представителя потерпевшего за нарушение порядка в судебном заседании. // Вестник МОВС. 2007. № 2/4.

67. Тутынин И.Б. Виды нарушений, влекущие применение денежного взыскания как меры уголовно-процессуального принуждения // Российская юстиция. 2017. № 6. С. 57–60

